

Յարութին Լ. Քիրքճեան (Աթէնք)

ՎԱԽԵՐԱԳՐՈՒՄՆԵՐՈՒ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

Գրիգոր Պըլտեանի վէպերու վերհրատարակման առթիւ*

Գրիգոր Պըլտեանի արձակ գործերու համադրեալ վերհրատարակութիւնը, որուն նախաձեռնած է Սարգիս Խաչէնց հրատարակչութիւնը, Երևան, քանի մը ամիս առաջ լոյս ընծայեց իր առաջին հատորը¹, որ կազմի մը տակ կը միաբերէ պատումի սեռին պատկանող երեք առաջին ծաւալուն գործեր՝ «Սեմեր», «Հարուածը» և «Նշան»²:

Արձակը, Գ. Պըլտեանի ստեղծագործական ընթացքին մէջ, նոյնիսկ վաստակին ծանօթ ոչ-մեծաթիւ ընթերցողներուն՝ կրնայ երևիլ իբր նորամշակ սեռ, առաջին այս ելոյթներով՝ 1990ականներու ք. կէսին: Այդպէս է՝ եթէ չափանիշ գործածենք ծաւալուն, լրացած գործեր. ասոնց սկզբնական հրատարակութիւնները, ուղղակի՝ դարափոխի դարձակէտին, կը թուին հաստատել ատիկա: Բայց այսպիսի միակտուր չափում մը կը մնայ մակերեսային, անհամապատասխան՝ եւ մատենագիտական տուեալներու, եւ վաստակի բուն բովանդակութեան ու ոգին: Իրականութիւնը այն է, որ Գ. Պըլտեանի գրական արտադրութեան աւելի քան քառասնամեայ անդուլ ընթացքը, արդէն 1966ին **բանաստեղծութեամբ** ճամբայ ելած գրական մամուլին մէջ³, կանուխէն տեղ կու տայ **արձակ** հատուածներու, այս զոյգ եզրերու պարագայական իր գործածութիւններուն մէջ յաճախ չակերտելով եւ մէկը, եւ միւսը. անշուշտ նաև ընդգծելով երկուքի

Ե (ՃԵ) քարի, թիվ 2 (42) ապրիլ-հունիս, 2013

ՎԷՄ համահայկական հանդես

* Յօդուածն ընդունուել է տպագրութեան 15.04.2013:

1 Տե՛ս «Գիշերադարձ», Պատումներ, ա. հատոր, Սարգիս Խաչէնց. Փրինթինֆօ, Եր., 2012:

2 Իրենց առաջին հրատարակութեամբ՝ «Սեմեր», Փարիզ, 1997. «Հարուածը», Փարիզ, 1998. «Նշան», «Ապրիլ» Հրատարակչութիւն, Կլենտէյլ, 2000:

3 Տե՛ս «Անեկան» պարբերաթերթ, 1966-1970: Յատկապէս կարևոր՝ «Հակաբերթուած», 1968, թ. 2-3. «Ճամբայ», 1969, թ. 1. «Հակաբերթուած 4», 1969, 2-3). «Անդին», 1970, 4 - բոլորն ալ յետագային ներառուած «Հակաբերթուած/Antipoem» գործին մէջ (ընկերակցուած Բ. Մէրեանի անգլերէն թարգմանութեամբ, Լոս Անձելըս, 1979): Այլա՝ «Սժտեցում Սենեակին», 1970, թ. 1, ներառուած «Հատուածներ Սենեակի մասին»ի մէջ - տես աւելի վար, ծագրք. թ. 7: «Անեկան» եռամսեայ պարբերաթերթը, հրատարակուած Պէյրութ՝ 1966էն 1970 (հիմնադիր կազմ՝ Գր. Շահինեան, Գր. Պըլտեան, Յ. Քիրքճեան), հնգամեակ մը իր շուրջ խմբեց մշակութային-գեղարուեստական աշխարհին բաց, անկաշկանդ երիտասարդ գրիչներ, Միջին Արևելքէն եւ այլ շրջաններէ - Սփիւռք թէ Հայաստան: Թերթը վայելեց նաև գործակցութիւնը կամ աշխատակցութիւնը միջին ու երէց սերունդներէն առաջապահ դէմքերու, որոնց շարքին՝ Նիկողոս Սարաֆեան, Զարեհ Որբունի, Զարեհ Խրախունի, Վահէ Օշական:

զանազանումի հանդէպ իր վերապահութիւնը՝ նոյնպէս կանուխէն⁴:

Բանաստեղծութեան և արձակի հանդէպ, անոնց սահմաններուն հանդէպ այս հակա-պայմանադրական դիրքը, զանոնք խախտելու, զանցելու կամեցողութիւնը՝ սերտօրէն կ'առնչուին Պըլտեանի գործի բնոյթին, անոր յօրինման ծրագրին, ու աւելի առաջ՝ իր՝ յօրինողի յարաբերութեան Լեզու-երևոյթին հետ: Քննութիւն՝ որ, նոյնիսկ իմինիս պէս մասնակի վերլուծական փորձի մը պարագային, պէտք է դիմագրաւուի անպայման:

Արձակ այս երկերու համադրեալ վերհրատարակութեան առիթի կողքին, ու աւելի հիմնականօրէն, առկայ է անդրադարձի մղող երկրորդ, աւելի մնայուն ազդակ մը՝ հեղինակին կայացուցած **երևոյթը** հայ գրականութեան դաշտին մէջ, յատկապէս՝ Սփիւռքի: Եթէ ճիշդ է, հոս սահմանափակուելով յատկապէս արձակի մարզին, որ արևմտեան Սփիւռքի առաջին սերունդը զգալի նուաճումներ արձանագրեց, ապա՝ նոյն Սփիւռքի «արևելեան կողմանց» մշակներու բերքը մնաց անփառունակ – հետևանք՝ ասանդապաշտ ինքնակրկնումի, այսինքն գրական-գեղարուեստական բացուածքի անատակութեան: Եւ Սփիւռքի ու անոր մշակութային-գրական կեանքի մեկնարկէն կէս դար ու աւելի ետք, այս գօտիի արձակը, իբրև ընդհանուր բերք՝ անշուք կարծրատիպերու փունջ մը միայն հրամցնող, ցուագինօրէն սնանկ կը մնար ու դեռ պարտապան՝ միջին-արևելեան մեր համայնքներու կեանքը գրականութեան լայն պաստառին փոխադրելու⁵: Ու մեր կեանքը՝ կեանք մըն էր – **զուրկ՝ իր ցոլացումէն գրականութեան հայելիին մէջ, զուրկ՝ անոր վաւերացումէն, վաւերագրումէն**: Ժամանակակիցները դնելով, դեռ դարավերջին մօտ՝ անքնական, կենսա-մշակութաբանական իմաստով հրէշային երևոյթի մը առջև – հաւաքական կեանք մը, թէկուզ կիսով ցրօնք, որ զո՛ւրկ է **իր** գրականութենէն: Մինչ միւս կողմէ... սփիւռքահայ գրականութիւն և հայալեզու մշակոյթ արդէն սկսած են տալ շնչասպառութեան նշաններ:

Գ. Պըլտեանի վէպերը անպայման կ'արժէ քննել այս տեսանկիւնէն: Հոնկէ է, ամէն պարագայի, որ ներկայ աշխատասիրութիւնը պիտի ջանայ առաւելաբար մօտենալ անոնց:

1- «ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ» ԵՒ «ԱՐՁԱԿ»՝ ԱՌԱՋԻՆ
ՏԱՄՆԱՄԵՎԿՆԵՐՈՒՆ. ՏԱՐՐԱԼՈՒԾԱՐԱՆ ՄԸ՝ ԳՐՈՂԱԿԱՆ
ՁԵՒԵՐՈՒ...

Դժուար է գրել Պըլտեանի գործին մասին: Այո՛, ինծի դժուար է գրել այդ գործին մասին – այնքան ընտանի ու այնքան հեռակայ միանգամայն: Թողելով մէկդի՝ այս դժուարութեանս ամենէն ենթակայական, դժուար տարազելի (և հանրայնօրէն՝ անշահեկան) երեսակները, ճշդեմ անոր առջև զիս կեցնող, պատկառանքով կարկամեցնող հիմնական յատկութիւնը. – Գրողական ծրագրին շնորհուած բացարձակութիւնը, գրողական

4 Տեն աւելի վար, ծնթգրք. 15:

5 Խօսելով յատկապէս միջին-արևելեան մեր համայնքներու՝ Սփիւռքի մէջ աճած սերունդներու արձակ արտադրութեան մասին:

արարքի անսահման յանձնառությունը, լրջությունը իր մօտ: Այս հաստատումս, վաստակի ընդհանուր յատկանիշներուն մասին գնահատումն ւն առաջ ու աւելի՛ կ'ուզէ բնորոշել իմ դժուարությունս, իմ յարաբերութիւնս՝ ինծի լաւ ծանօթ, բայց և այնքան աննուաճելի այս վաստակին հետ: Համեմատութիւն ւն փորձելով՝ կարծես դէմ առ դէմ կու գաս հոգեմտաւոր անջրպետի գերխիտ նիւթի ւն, միանգամայն բացարձակ լռութեան ւն, պարապի ւն հետ՝ միշտ անջրպետային...: Խօսք ու հակախօսք միանգամայն՝ ինչպէս նիւթ և հականիւթ, մէկուն կլանումը միւսէն...

Աւելի մարդկային, մեզամօտ փոխաբերութեամբ ւն ջանալով զգալի ընել վերը նշած դժուարությունս, յիշեմ էջ ւն իրմէ՝ Պըլտեանէն, դիպուածային թէև հարազատ զուգահեռ ւն արտօնող՝ իմ ապրումիս, դիրքիս հետ: Իր արձակներէն մէկուն մէջ, այս մէկը՝ ոչ կանուխներէն, ան պիտի ըսէ. «Միշտ ուզած եմ գրել ձիթենիին մասին, այնքան ընտանի, յափտենականօրէն կապոյտ ծառին, և բախեր եմ անյաղթահարելի խոչընդոտի, կարծես ոստերուն ու ոճերուն ծակծկուած, ողորկ շուքը, փայլերը՝ իրենց հիւսուածքով մանկութիւնս ծածկող, անոր վսեմ, անտեսանելի խանդաղատանքը ամրան յետմիջօրէին՝ ըլլային պարզապէս անգրելի»⁶:

Համեմատութիւնը կրնար մատնանիշ ընել դէպի ընդհանուր յատկանիշները մարտահրաւիրող այս վաստակին – միանգամայն ընտանի ու խոչընդոտող, խանդաղատալի ու խիստ-կարծր (որովհետև պտուղներու քաղցրացման ձիգ պարտադրող), զուսպ բայց յորդութեան մօտեցող, մոխրա-կապտագոյն ու թափանցիկ՝ նրբերանգներով...: Բայց աստիկա պիտի ըլլար՝ արդէն լծուիլ «վերլուծական» աշխատանքի ւն՝ ծանծաղ ընդհանրութիւններու մակարդակին – շտապ, աժան վերլուծում գործի ւն, որուն առաջին թելադրանքն է ու հրաւերը՝ ձիշո՞ւ՝ մօտեցման առաւելագոյն լրջութիւն: Փորձութիւն՝ որմէ անշուշտ կը խուսափիմ:

Միշտ մօտեցումի մասին խօսելով, Պըլտեանի վերլուծական «ընթերցում»ին դժուարութիւնը չի գար միայն՝ անգրելիութեան, անպարագրելիութեան կամ անպարագրելիութեան ապրումէ ւն, այդ վաստակի ծաւալային ու տեսակային ճոխութենէն բխող: Անոր մօտեցողին, նոյնիսկ շատ հինէն, գրեթէ յիսնամեակէ ւն իվեր յաճախողին համար, որ եմ, անիկա կը դիմադրէ դեմ՝ ու մանաւանդ՝ «ուղղահայեաց» նուաճումի մարտահրաւերով ւն – վերծանումի մարտահրաւերով: Սկիզբը ակնարկուած հանդիպումը, բախումը՝ հոծ, միանգամայն և լեզուէն անդին՝ բացարձակ լռութեան յանգող գրողական նիւթի ւն հետ: Բայց այս մասին ևս՝ աւելի վար:

Ճիշդ է, որ «Սեմեր»–«Հարուած»–«Նշան» եռագրութեան հանգրուանը, դարափոխի ծխնիին վրայ, կրնայ երևիլ իբրև նոր սկիզբ՝ նաև երկրորդ իմաստով ւն – գրողական արարքի հետ յարաբերութեան եւ գրողական նիւթի ձևաւորման: Բայց դեռ մեկնակէտի՝ 1968ի «ահեկանեան» օրերու բանաստեղծական ձևաւորման առընթեր զարգացող արձակներ են, նախ՝ կտորիկներ, ապա՝ աւելի լուրջ հատուածներ, որ յետագայ այս երկերուն մէջ պիտի գտնեն իրենց ամբողջական պտղաբերումը՝ համբերատար,

6 Տե՛ս «Ձիթենիին վիճակները», «Էր», Եր., 1992, էջ 41:

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
Ե (ՃԵ) ԳԱՐԻ, ԹԻՎ 2 (42) ԱՊՐԻԼ–ԽԱՆԻՍ, 2013
ՎԷՄ համահայկական հանդես

բազմամեայ հասունացումէ ետք – երեք գործերէն իւրաքանչիւրին՝ տարբեր, նոր, ուրոյն տարազումով:

Դէպի այս յանգումը առաջնորդող միջանկեալ հանգրուանները, թէև ինքնին բանաստեղծական գործեր, կը պարունակեն տեղ–տեղ «արձակ»ի կորիզներ՝ գրեթէ բոլորը – «Տեղագրութիւն Քանդուող Քաղաքի մը համար», «Հատուածներ Սենեակի մասին», «Վայրեր»⁷: Առանց մոռնալու լրիւ արձակատիպ «Հատուածներ Հօր»ը⁸, որ–պիտի անդրադառնամ վարը–կը գրաւէ անջատ տեղ մը, իրագործելով անկրկնելի միաձուլում մը արձակի և բանաստեղծութեան գտագոյն տարբերուն:

Հոս, ի հարկէ, խօսք չ'ըլլար, պիտի չ'ըլլայ առհասարակ, գրա–վերլուծական արձակի մասին, որ՝ նոյնպէս շատ կանուխէն՝ իր տեղը կը գտնէ Պըլտեանի վաստակին մէջ, երևելով գրական մամուլի էջերուն⁹, շուտով իր կարգին ստեղծելու համար ուրոյն ակօս մը, թէև ենթահողային խոր հոսքաթելերով առնչուած գրութեան և գրականութեան իր ընդհանրական պատկերացումներուն:

Պըլտեանի «նախա–արձակեան» այս տասնամեակներուն ամբարուած բանաստեղծական ծաւալուն վաստակէն¹⁰, ուրեմն, հոս պարագայաբար պիտի անջատեն ու վկայաբերեն անոնք, որոնք կը բովանդակեն նշուած արձակի տարրերէն,– արագ քննարկումով մը ձևաւորումներու, ասոնց յատկանիշներուն ու հոլովոյթին՝ դէպի նշուած «վիպային» յանգումը: Միանգամայն մանաւանդ առիթ տալով տեսնելու՝ հոն սերմանուած «բովանդակային» տարրերէն անոնք, որոնք վէպերուն մէջ պիտի դառնան հիմնարար գործօններ:

Ժամանակագրումի յենակէտ առնելով նիւթերու մամուլի մէջ սկզբ–նական հրատարակման փաստը, արձակի առաջին նմուշները՝ գոյգ հատուածներ, կը պատկանին «Մօտեցում Սենեակին» կտորին¹¹, յաջորդաբար սկսող՝ «**լոյսը եղաւ պատին»** և «**դուռէն ներս մտածումը յստակացնող քալէր հաւանական միւս իրերուն...**» տողերով: Այս երկու նմուշները, ինչպէս յետագային հրատարակուելիք զանոնք պարփակող հատորին և յիշատակուած միւս գործերուն մէջ արձակատիպ բոլոր էջերը՝ փոխնիփոխ, կը հետևին երկու տարբերակներու, գրեթէ հաւասար

7 Տե՛ս «Տեղագրութիւն Քանդուող Քաղաքի մը համար», ա. տպ. Փասատենա, 1976., բ. տպ. 1997 Լոս Անձելըս. «Հատուածներ Սենեակի մասին», Պէյրուօ, 1978. «Վայրեր», Փարիզ, 1983:

8 Տե՛ս «Հատուածներ Հօր», «Կամ – Հանդէս վերլուծական», թ. 3–4:

9 Տե՛ս գրա–վերլուծական յօդուածներ, փորձեր՝ «Յառաջ», «Բագին», ևն.: Ապա հատորներ՝ «Տրամ», Պէյրուօ, 1980. «Մարտ», Անթիլիաս, 1997. «Գրիգոր Նարեկացի լեզուի սահմաններուն մէջ», Վենետիկ, 1985: Նաև՝ ֆրանսերէնով՝ «Cinquante Ans de Litterature Armenienne en France», Editions CNRS, 2001, Փարիզ – հոս ևս՝ առանց յիշատակելու նորագոյն ծաւալուն աշխատասիրութիւններ:

10 Մնացեալ «գուտ–բանաստեղծական» գործերէն, որոնք կը կանխեն վէպերու յօրինում–հրատարակութիւնը՝ «Հակաբերթուած», 1979. «Մանտրաներ ա.», 1986. «Ելք–Մանտրաներ, բ.», 1993:

11 Տե՛ս «Ահեկան», 1970, թ. 1, յաջորդաբար էջ 72 և էջ 74: Յետագային՝ տասնամեակ մը ետք հրատարակուած «Հատուածներ Սենեակի մասին» հատորին մէջ, տես վերը, ծթգրթ. թ. 7, անոնք կ'երևին յաջորդաբար էջեր 14ի և 53ի վրայ: Ատոնցմէ երկրորդի պարագային, հատորային տարբերակը իր սկիզբին ունի նախնական բնագրի աւարտի մօտերէն հոն փոխադրուած երկտող հատուածիկ մը. «**սենեակը կայր մը չէ յիշողութեան տարածութեան մէջ վայր ուր այս մարմինը թերևս երբեմն ապրեցաւ կամ փորձեց ըլլալ...**»: Առաւել՝ մի քանի այլ, մանրամասնային փոփոխութիւններ:

յաճախականությունը: Արտաքին ընդհանուր գիծերով բաւարարուելու համար, կրնամ ըսել.- Մէկը՝ գրեթէ լրի արձակատիպ՝ տողաշարական թէ շարահիւսական իմաստով, միւսը՝ աւելի անկանոն, տեղ-տեղ տողատումներով, միջանկեալ ձև՝ դէպի «բանաստեղծական» գացող, կարծես աւելի ևս խախտելու համար, եթէ դեռ կարիք կար ատոր, բանաստեղծութիւն/արձակ արդէն խնդրական զանազանումը:

Արձակատիպ այս հատուածները, սակայն, իրենց ստեղծած կշռութային փոփոխութիւններով, ու միախառնուած «բանաստեղծական» էջերու կամ հատուածներու, գրութեան մարմնին կը բերեն երաժշտական բներգներու (մոթիւ) հիւսուածքի մը այլազանութիւնը, միշտ հետևելով հանդերձ՝ իրենց ձևով՝ գործի ընդհանուր շարժումին ու մթնոլորտին¹²:

Հոս մասնակիօրէն կը մէջբերեմ «Ահեկան»ի այս սկզբնական հատուածները, իբր բնորոշ նմուշներ՝ արձակատիպ գրութեան զոյգ տարբերակներու: Պիտի նկատուի, որ գրութիւնը գրեթէ լրի անկէտադրեալ է՝ երկու պարագային ալ:

Առաջինը՝ տողատեալ արձակի նմուշը.

լոյսը եղաւ պատին

*կը մնայ կեդրոնախոյս կոնային ճառագայթումը
պաղ պատին ուր կը բացուին պղպոջակներ քարացած կղզիներ հրաշէկ
լուսթեան կամ միաստի անթեք արշիպեղագոս ոտդահայեաց խոսափող ու
ներկայ թերասպոսերի անորոշ հորիզոններուն քարացած պղպոջակներ կրային
լուսարձակին պրկուած*

*մինչ լոյսը կոտայ կը գծէ կրոր փողը մոթին խոր
աղամանդը կը բացուի լոյսէն մօտ և անորոշ շողերով մակերեսով թանձրօրէն
ուր մութը պաղ կը փայլի կը դողայ*

(ուրուագիծներ կը ծոին կը ծռեն

քառուղին ձևերու

կը շեղին)

*կիսապ դէմք երկարող պատռուած լուծուած
աֆիշին ուրկէ քալեց կարմիր փայլակը արարքին և փողոցը եղաւ ճիչ...*

Ապա երկրորդը՝ լրի արձակատիպ տարբերակ-նմուշը (չհաշուած՝ տեղ-տեղ՝ բառէ բառ բացութիւնները).

*և դռուն ներս մրածումը յարակացող քալէր հաւանական միւս իրերուն
հայելին որուն վրայ հակէր մեծմօր գրական դէմքը պարզաձ, խիստ, ոչ հոս ոչ
հոն այլ ցոլացումին մէջ կորստող գիծերով, փարիքով յետոյ ներքնակի մը
փակ պահուած ժանգոտ դաշոյնը արեան հոտով Արարայի ճակատամարտէն
որուն մութ կեղծ փայլը պատին վրայ ուրուագծէր հայրիկին մարտիկի
դիմասպոսերը և անխոսափելիօրէն օձախը ուր կը փաքնայինք երբ դուրսը
բութին մէջ Վահագն կը կոսի-վիշապաքաղ անկողինը որուն վրայ առանձ-
նութիւն մը աճեցաւ, որուն վրայ հակած ըլլաւ ինչպէս յուսահատութեան...*

Նոյն ժամանակամիջոցի արտադրութիւն «Նախադասութիւններ Տերևներու մասին» գրութենէն¹³, կը մէջբերեմ նոյնպէս երկու կարճ հատուածներ: Գրութիւնը բացող հատուածը, չակերտներու մէջ առնուած,

12 Բառն ու բառախումբը, աւելի վար ևս, պիտի փորձուիմ համեմատել երաժշտական բներգներու, իրենց բանումի ձևին մէջ:

13 Տեն՝ Նախադասութիւններ Տերևներու մասին, «Ահեկան», 1970, թ. 3:

ինչպես են՝ անջատ–անջատ՝ նաև իրեն հետևողները, ուշագրաւ է բովանդակութեան որոշ մէկ լիցքով՝ որուն առիթը կ'ունենամ անդրադառնալու¹⁴.

«... կանաչ խորունկ ու խոնաւ ճիւղերու շրջան մը կ'երկարի ձախէն մինչև ծայրագոյն շնչառութիւնը հովուն և խոտերու փափասփայլները միջանկեալ. միագիծ փոփոխութիւն փարածոտող ու բազմաձիւղ ընդլայնող կշռոյթ ուր կ'աճին կ'ելլեն կ'իյնան կ'օրօրին կը յայտնուին ցօղուններ նոյն շարժումին մէջ բանասած յանձնուած ճօճումի զարկերուն անդադար. ելնէջող փերններ համաշարժ շուքեր լոյսեր կը գծեն կապոյր փոփոխոտող երաժշտական և փարածոյթը կը բանան խորունկ ճշմարտութեան աւիշի...»

Ապա, գրութիւնը փակող տողերը¹⁵, նախորդին պէս լրիւ արձակատիպ, բայց և արդէն՝ իրենց բովանդակութեամբ՝ գրութեան սեփական պատկերացում մը նախագծող (նոյնպէս շատ մասնակիօրէն կէտադրուած, թէն՝ ի տարբերութիւն նախորդին՝ բացառաբար՝ չակերտային շրջանակումէն դուրս մնացող).

Այս էջերը չեն վերջացած կաղապարուած վերջին փայլի մը մէջ որ զանոնք կղպէր. կը մնան փարածութեան վրայ գացող գիրէն մինչև փերնը կարելի. աւելի հոս քան հոն. եւ հոս և հոն. բանաստեղծութիւն արձանկ. ոչ ես իբրև ընթերցող և ոչ ընթերցողը իբր այլ ես մը կրնանք ըսել – ընտրել «սահուն յարսփոփոխ անկայուն փերններ բաց բոլոր գիրերուն ուր ծնայ»

Կ'անցնիմ «արձակախառն» այլ գործերու, որոնք այլևս իրենց սկիզբը չեն ըրած մամուլի մէջ (գոնէ մատենագիտական տուեալներու՝ հաստդութեան իմ սահմաններու մէջ): Նախ՝ **«Վայրեր»**ը, իբր **«Հատուածներ Սենեակի մասին»** ի տիպի գործ՝ գրութեան կառոյցի նոյն՝ համեմատաբար արտաքին յատկութիւններու տեսանկիւնէն. նոյն կշռութային եռակի հիւսուածքով – «բանաստեղծութեամբ» ու երկկշռոյթ «արձակ»ներով: Եւ նոյնպէս՝ ժամանակագրականօրէն յօրինուած՝ նոյն **«Հատուածներ»**ու զուգընթացաբար, անոր նման՝ տասնամեակի մը վրայ երկարող իր յօրինումով – թէն ամբողջացուած–հրատարակուած աւելի ուշ:

Լրիւ տարբեր է պարագան **«Տեղագրութիւն Քանդուղ Քաղաքի մը համար»**ին: Հոս՝ այլ են գրութեան պայմանները և «ասումի» գիծերը – մղձաւանջային, դժոխային ընդհանուր շարժում մը, լիբանանեան պատերազմի առաջին տարիներուն յղացուած, անոր բրտութեան մթնոլորտէն թելադրուած, զայն վերարտադրող: Գործը ուրեմն նախորդներէն կը տարբերի՝ մեկնարկի առիթով և յօրինումի աւելի սահմանափակ տևողութեամբ:

«Արձակատիպ» տարբերը այս երկին մէջ չեն անջատուիր իբր յատուկ ներկայութիւն, քանի իրենց կողքին ունին գրութենական զանազան այլ տիպեր, անոնց հետ կազմելով հիւսք մը, քառասային այլ սերտուած.– Գրաբար (շատ համառօտ այլ հնչեղ մէջբերումներ՝ մատենագրական բնագիրներէ). տարբեր շեղալեզուէ (**սլանկ, արկօ**) ու ժողովրդական լեզուէ. կապկում (**փասթիշ**) տափակ լրագրական լեզուի թէ քնարական հասարակ տեղիքի: Գործի տողաշարում–էջադրումը՝ իր կարգին՝ կը ձգտի

¹⁴ Բուսա–ջրային «հաշտ» ոլորտի և նշաններու մասին. տես յատկապէս՝ «Նշան» վէպին նուիրուած բաժինը:

¹⁵ Տես «Ահեկան», ծնթգրք. 13ով նշուած համարը, էջ 35: Կանխահաս խնդրարկում մը՝ արձակի և բանաստեղծութեան, նաև իրենց զանազանումին...

դրսևորել, պատկերել նոյն քառսը. լայն էջի վրայ սփռուած, տողերով՝ երբեմն էջի ամբողջ երկայնքին, երբեմն աջին կամ ձախին ինկած, երբեմն դէմ առ դէմ՝ երկսիւնակ...: Արձակի տարրերու ներկայութիւնը, մնացեալին պէս՝ ջարդուփշուր ցրօնքի մը մէջ, միացած դժուարութեանը տողաշարական հաւատարիմ վերարտադրութեան, զիս կը մղէ մէջբերելու մէկ նմուշ¹⁶: Աւելին՝ բովանդակութիւններու անդրադարձիս մէջ.

հրադարար
հրագարկ

լուսարգելին մէջ գունաւոր ռումբերու բազմարձակ հրախաղութիւն

կ'ապրինք **և իբրև այս լուր աղէտի հասանէր ի քաղաքն Դոսին** փշուրներ

արևու վանկի պայթումէն ետք

գեպնասիր սենեակները ցորտին որոտման

փշուրներ օրէնքի

իրարու դէմ հողին հաւասար

օրէն դուրս

անօթի և օտար իրարու միացեալ

և ինչպէ՛ս եղանք փարօրէն անօրէն

.....
յիշէ՛ գինք որ ինկաւ մութին մէջ յիշէ՛ գինք մինչ հողէն յառնող փշուրներ կոծերու

յիշէ՛ գինք որ ինկաւ մութին մէջ յիշէ՛ գինք կը կազմեն կլոր լռութիւնը ջորին

մարդ չկար կար միայն աչք մը սև ճակտին վրայ որ մոռցանք

յիշեցո՞ւք

և աւերակներու փակէն խճանկար ժպիտը կնոջ փրկող

քաղաքը ընկղմող

քաղաքներու աւարտած հողաւարտած քարտէսին

որ ունէր

Պումպէի Պէրիթոս

ամբոյս մը մոռցուած ընդդիմարտեալ ամբոյսի դէմ

քաղաք մեղաւորաց և պղծոց

մարդասպանաց և պոռնկաց

արուագիրաց մարդելուզակաց

յիշեցո՞ւք ի գիշերի և ի ժամու ձեր անըջական աղբերդութեանց

որ ոսկաքի շիշ մը միզագոյն կը մնայ մոռցուած պարուստանի ափին

ամփոփող փայլուն պարկերները պարուստիներու հոսանուր

կանգուն դողացող հրձիգ փեղաւարաւիման

համազարկ

ե հրդեհ ճիշերու

պար // գամ // պար // գամ // պրգմ.

Իսկ «Հատուածներ Հօր»ը, որ հրատարակութեան թուականով կը հետևի «Տեղագրութիւն»ին, թէև սկսուած՝ աւելի առաջ, կը մնայ «Հատուածներ Սենեակի մասին»ի և «Վայրեր»ու միջև. բայց «արձակութեան» իր յղացքով կը հեռանայ եւ առաջինէն, եւ երկրորդներէն: Նախ՝ արձակատիպ է լրիւ. միակշռոյթ, յարող քնարա-պատումային, միանգամայն և մտածողական որոշ արձակի մը, եղերերգական միաձայն աքքի մը տիրող ներկայութեամբ, ու աւելի մօտ՝ «արձակ բանաստեղծութիւն» հասկացութեան – գոնէ երևութապէս (քիչ վար՝ Պըլտեանի արագ մէկ բնորոշումը արձակ բանաստեղծութեան իր պատկերացման՝ արդէն կը ձշղէ իր

16 Տե՛ս «Տեղագրութիւն Քանդուող Քաղաքի մը համար», էջ 9:

հեռաուրուծությունը այդ ընթացիկ հասկացությունն է: Երկին շահեկանությունը, միջին ու խոր ճառագայթումը՝ կը կայանան բուլբուլին ուրոյն յատկանիշներու գումարի մը մէջ, որ պիտի արժէր բացայայտել անջատաբար. ձեռնարկ՝ որուն տեղ չունիմ: Հոս՝ միայն մէջբերում երկու կարճ հատուածներու¹⁷.

Ինչո՞ն կենալ, պիտի ըսես: Կրնայի շարունակել, հաստատել միշտ նոյն հարցումը րեդափոխ՝ սկիզբէն, կամ լո՞ւ խօսքին մէջ, ցած խողովակներ կային՝ մատանները փորող, ուրկէ կ'անցնէինք, նրբանցքներ և բացիցոող աղմուկը կար թաց փապուղիին մէջ փակ հաղորդակցող ջուրերու: Տեղ մը եղաւ մոյթին, հաստատու ու անտրոշ, եղաւ՝ քանոն ոչ մէկ բանի: Եւ ոչ իսկ րեդ կեցոցիչ՝ որ մընէի: Անմարածելի կէտի՝ որ կէտ չէ, ելլող անդադար, սերող լեզուէս: Բերնիս մէջ բռնուած անմարածելի արգելք, կենսատու: Ինչպէ՞ս կարելի է մընա՞ծել:

Ողբ մը ողբէն առաջ. և պէտք է հասնիմ հատումին գիս սկսող, կրկնութիւնը սկիզբին, որ սկիզբ չէ, կրկնող ոչինչ: Կը քալէ, քալեց կիզող արևին րակ, մըրակուած, կորսուած, անանուն: Արիւնը մթնոթեամբ կը փարածուէր գիշերին մէջ, կը լուսաւորէր, կ'աճէր, կը խեղդէր թերևս, երբ ձեռքը փարաւ կոկորդիլի: Պիտի պոռար: Միմակ եղաւ յանկարծ թրփարուած անդամին հեք: Նարաւ աւագին վրայ: Յերոյ անուն րոպին, կոչեցին, չէր յիշէր, անունը չէր յիշէր. չունէր: Չկար, պիտի մեռնէր, հաւանաբար: Անունը փոխեցին, կարծես համը էր անանուանելիին հեք, որքոթեան, կը մըրէր այլապարր օրարոթեան: Ելաւ, անօթի, վերադարձաւ զօրոթեամբ խօսքին, որ թող սիս միսի պէս կըրնէմ բերնէս:

Մամուլի մէջ ցրուած այլ կտորներ¹⁸, մանաւանդ 1980ականներու աւարտին մօտ, կը շեշտեն «**Հատուածներ Հօր**»-ի համար վերը տրուած քանի մը ժլատ գիծերը: Այսինքն՝ պահելով հանդերձ անոր տեսակային բնորոշ տարրերը՝ կ'աւելցնեն նորեր: Այս կտորներուն մէջ, գրութիւնը, այլևս գրեթէ միշտ՝ «անթերի» շարահիւսութեամբ, կը հակի փոխնիփոխ՝ քնարականի, մտածողականի՝ փորձագրական երանգով մը, կամ կը հպի պատումայինին, սակայն՝ արդէն՝ ժամանակային գծի հիմնական խախտումներով, որոնց կ'անդրադառնան անջատ: Առանց դեռ մոռնալու հասարակ գրուցայինը (երբեմն երկրորդ դէմքի գործածումով՝ ինքնախօսական ձևի տակ): Յայտնօրէն, կը ծաւալի որոնումի ճիգ մը, կը փորձուին բաղադրութիւններ. ամբողջ գործընթաց մը, որ պիտի յանգի 90ականներու ծաւալուն գործերու տարրալուծարանին, «շինարարական հրապարակին» – իրար ետևէ տպաւորիչ արագութեամբ արձակուած երեք վիպային գործերով: 80ականներու այս գրութիւններուն մէջ տեղ–տեղ արդէն կ'երևին մի քանիսն՝ հետագայ գործերու մարդկային կերպարներէն – գլխաւոր թէ երկրորդական: Այդ գրութիւններէն մէկ ուրիշը՝ «**Ինչ որ կը կոչուի արձակ բանաստեղծութիւն**»¹⁹, ուղղակի կը շօշափէ արձակի հարցը, այս պարա-

17 Տե՛ս «Հատուածներ Հօր», «Կամ», թ. 3-4, յաջորդաբար՝ էջ 51 և էջ 62:

18 Այլ արձակներ՝ 80ականներու.– Տե՛ս «Էր» հատորի արձակի բաժինը կազմող շարք մը՝ «Հոն, վերը», «Ուսումնը Պարտէզի», «Զիթենիին Վիճակները» (արդէն նշուած), «Լուծմունք Կշոռթի», «Հինգերորդ Եգր»:

19 Տե՛ս «Կայք» գրականութեան տարեգիրք, թ. 2, Փարիզ, 1991:

գային՝ ինչպես կը նկատուի խորագրէն՝ բանաստեղծութեան հետ իր յարաբերութիւններու անկիւնէն – թէն ոչ համակարգային, այլ ուզուած հպանցիկութեամբ մը: Դեռ կ'անդրադառնամ:

Այս շրջանի գրութիւններէն՝ նշուած յատկութիւններու մէկ ուշագրաւ գումարը կը կազմէ սկիզբը արդէն յիշատակուած և համառօտակի մէջբերուած **«Ձիթենիին վիճակները»**: Հոս՝ անելի լայն մէջբերում մը²⁰.

... Ձիթենին իր պարզ խաղաղութեամբ, մկաններ ոգեկոչող ողորկ ու փայլուն թևերով, կը պատկանի արական միջոցին: Անոր շուքին հայրդ կրնայ անառնային ախոռ սարքած ըլլալ և ճիւղերը կրնան անփոփել խիւր հոյրը ձիու թրիքին, որ կը վրնջէ երբեմն, երբեմն այ լօթէն ժամանակը կ'աղայ: Տերները կը պապղան իրենց երեսներու փարբերակոող որակներով, թեթևօրէն թափշ բայց անելի կարծր ու չոր: Երբեք չես մոռնար ձիթասպաններու մտաբքի, ձորի առաջին ծառին յամառութիւնը չմտնելու, դիմադրելու ձեր արուսարձանի, քաղաքի խուժող քարայնութեան որ փարոսէ փարի կ'իջնէր վար, կը գրաւէր ամէն բաց միջոց: Ո՛չ նորարոյս, ո՛չ ծեր, կար միշտ ան մանկութեանդ աշխարհագրութեան մէջ, ինչպէս փշալարերով պաշտպանուած կանկառի ցանքերն ու արմաւենին...

Մերձ ի լեռունն որ կոչի Ձիթենեաց...

Եւ այն ճիւղը կայ փակաին, չորցած, կարծրացած, փոշոտ, բայց պահպանուած հեղուողականօրէն, կասկած Բեթղեհեմէն բերուած հագոսգիւր լուսանկարի մը շրջանակին. հոն կը բարձրանայ հիմա քու չճանչցած մեծ մօրդ դէմքը, սև ամրադրուած մազերով, նայուածքը բռնուած այն պահուն երբ կը թոյի օրինուած հեռաւոր փաճարին մէջ: Հաճին: Երկու աղջնակները կրեց երկրէն մինչև ծովափի որբանոցները, յետոյ միայն ժամանակ գրաւ մեռնելու: Քոս ծագունդ: Որբան փորեա զայն, այնքան կը ջնջուի, կը միանայ ջրացման իսկ:

Ծան աքսորի:

Վերջին այս մէջբերումը՝ փակելու համար շատ հեռուներէն սկսող և վիպաշարի անմիջական սեմին հասցնող արձակի նմուշներու շարքը, ընթացքը: Անբաւարար ճանչցուած գործերէ՝ քիչ մը լայն այս մէջբերումները կրնան գաղափար մը տալ պըլտեանական արձակին ու անոր հոլովոյթին մասին, միանգամայն ճշդելով՝ մինչև հոս անոր մօտեցումիս մեթօտային ընտրանքը – սկսելու՝ արտաքին, ձևային բնորոշումներէ: Նախագգուշութիւն, որ կը թելադրուի նաև գրագէտին մօտ արձակի հասկացութեան կիրարկման այլազանութիւններէն, ոչ միայն հոլովութային իմաստով, այլև միաժամանակ, զուգահեռ գործերու մէջ:

Երկրորդ, անելի խորքային մերձեցում մը այս գործերուն՝ մեզի պիտի արտօնէ, տարբերակներու երևութական այլազանութեան ներքև, շօշափել զանոնք բռնող հասարակաց գետինը. հաստատել նաև առնչութիւններ՝ այդ արձակներուն և բանաստեղծութիւն–երկերուն միջև: Ապա զանոնք կամրջելու համար վէպերու եռագրութեան, որ արդէն մեր ուշադրութեան առանցքը կը կազմէ հոս:

Այդ հասարակաց գետինը՝ Պըլտեանի շատ ուրոյն ըմբռնումն է «գրականութեան լեզուի» մասին, իր կարգին պայմանաւորուած–կարգաւորուած՝ լեզուի հետ գրագէտին յարաբերութեան տեսակով, լեզուի մասին

20 «Էր», էջ 41:

իր ընդհանրական, էական պատկերացումով²¹:

Պլըտեանի, ինչպէս նախորդ դարու ողջ երկայնքին արևմտեան աշխարհի գրա-գեղարուեստական շարք մը հոսանքներու և ստեղծագործ անհատներու²² համար, յատկապէս բանաստեղծութեան ոլորտի, լեզուն կը ներկայանայ կարգավիճակով մը՝ որ դուրս է և անդին՝ իր «հաղորդակցային» ծանօթ պաշտօնէն, իմաստային ընթացիկ յղումներէն: Հոս՝ այդ մասին խիտ քանի մը գիծեր աւելորդ չեմ տեսներ – միանգամայն ապաւինելով գրականութիւններու այս հոլովոյթին արդէն լաւ ծանօթ ընթերցողի ներողամտութեան:

Ըստ այս պատկերացումներուն, գրականութեան լեզուն չի յղուիր անմիջական իմաստի. բառ մը սոսկ նշան մը չէ՝ նշանակութեան մը յղուող. բառախումբ մը չի ձգտիր անպայման տրամաբանական շարահիւստութեան մը՝ հաստատում դառնալու, պատգամ փոխանցելու համար: Ծառայական իմաստալիութեան մը հետամտելէ դադրած՝ բառ ու նախադասութիւն (երբեմն պարզ բառախումբ) կը սկսին ապրիլ ուրոյն կեանքով, կը նուաճեն ուրոյն առարկայի կարգավիճակ: Այս ուրոյնութեամբ անոնք կը վերագտնեն, ձևով մը, «կորիզային» իրենց նախնական ուժը, կը հաստատեն լեզուի միթական-արարողական սկզբնական պաշտօնը:

Գրական բազմաթիւ հոսանքներու հասարակաց այս վերաբերումը գրականութեան լեզուի հանդէպ՝ արդէն ծածկայուն, մասնակի չափերով հինէն առկայ է եղած գրականութեան մէջ, յատկապէս բանաստեղծութեան: Այսպէս, փոխաբերութիւնը, գրականութեան լեզուի այդ գործիքը՝ լեզուի ու բառի յիշեալ ըմբռնման մէկ դրսևորումն է եղած միշտ – թէև լոյծ, ոչ-ներկայացուցչական խտութեամբ: 20րդ դարուն, վերոնշեալ շեշտադրումը կը կազմէ անոր արմատականացումը, նաև տարածումը՝ բանաստեղծական լեզուէն դէպի արձակը (խօսելով միշտ՝ գրական առաջապահ հոսանքներու մասին):

Պլըտեանի 1970-80ական գործերուն մէջ, վերը յիշատակուած-մէջբերուած, ձևերու գոյակցութիւնը յարմար գետին էր լեզուի «ուրոյնութեան» այսպիսի պատկերացման մը ընդլայնումին՝ բանաստեղծութենէն դէպի արձակը: Արձակ հատուածները, վարակումի շատ բնորոշ երևոյթով մը,

21 Հոս առանց այլևայլի կը զանցեմ հարց մը, որ դեռ կը ծեծուի մեր օրերուն – գրականութեան հանրամատչելիութեան տաղտկալի հարցը, դրուող բարեմիտ կամ ոչ-բարեմիտ, անկեղծ կամ ոչ-անկեղծ, այլ միշտ՝ յուսահատօրէն կարճատես ու եսակեղրոն «ընթերցասէր»ներու կողմէ: Մէկուկէս դար տարիք ունեցող մեր նոր գրականութեան մէջ քանիցս, և այնքան արժէքաւոր գրագէտներու վերագրուող «դժուարութեան», «ամրափակութեան» վերագրումներուն առթիւ՝ ծամծմուած, լկուած, պատասխանուած ու փակուած այս հարցին մասին՝ միայն քանի մը բառ հոս՝ էջատակի այս պարբերութեամբ մէջբերուած հատուածովի. «...**գրականութիւնը փգիկութիւն չէ, հակառակ այն երանաւէր կարծիքին, զոր գրականութեան մասին կազմած ըլլալու է թիչ շար ամէն մարդ՝ վարժուելով իբր գրական գործ կարդալ այն բոլոր արտադրութիւնները, որք հրատարակային լենյ...: Գալով այն թերուաններուն, որոնց համար այնքան դիւրին ու հեշտալի է ոտամանական երևիլ՝ հրատարակաւ՝ կ'ըսենք.- Ըստած է թէ գիրք մը գրելու համար մարենադարան մը փակնովրայ ընելու է. ինչ գարմանակի բան կ'ըլլար չմրածել, թէ գիրք մը կարդալու համար ալ հարկ է մաքենադարան մը փակնովրայ ընել. այսինքն հմուր ըլլալ, մարզուած ըլլալ, կարդալու դժուարին արհեստին վարժ ըլլալ գէթ...»: Տէն «Ընտիր Երկեր», Տիրան Չրաքեան-Ինտրա, «Յարալէզ» Հրատարակչութիւն, 1974, էջ ԺԶ:**

22 Ինչպէս Փօլ Վալերի կամ Սէն-Ճոն Փերս:

վարակուեր են անելի կամ նուազ՝ լեզուի ընթացիկ «նշանակողութեան» այդ գանցումէն, թաթխուեր են անոր մէջ: Մէջբերուած առաջին օրինակներու առթիւ, արդէն, մատնանշած էի երևոյթը: Նկատած էի նաև, որ արծակի գանազան տիպեր, տարբեր պատճառներով, անելի կամ նուազ են կրած այդ «վարակում»ը, անելի կամ նուազ դարձած են «բանաստեղծակնիք»²³:

Միանգամայն, գրականութեան լեզուի այսպիսի պատկերացում ու կիրարկում կ'ենթադրեն յաւելեալ յղկում, մշակում, մտածում՝ լեզուի և բառերու հետ մնայուն պայքարի մը դիրքին մէջ: Յանուն սեփական լեզուի մը ստեղծման. անելի՛ անձնական՝ քան ինչ որ գրութեան ու գրականութեան անհրաժեշտ առումով մշակումն ու գործածումը կը պահանջեն կամ կ'արտօնեն: Անձնական, տևաբար վերասահմանելի ու վերանուաճելի գրականութեան լեզուի մը ըմբռնումը, ապա և կիրարկումը, որ պատճառհետևանքային երկուդի առնչութեամբ մը կը կապուի ծայրագոյն վիճակներու նուաճումի մնայուն ճիգին:

Այս է պարագան Պըլտեանի գործին՝ իր ընդհանուր առանցքին և յաջորդական բոլոր հանգրուաններուն վրայ: Նկատուեցաւ արդէն, որ երկերէն իւրաքանչիւրը հետը կը բերէ իրեն յատուկ լեզուական սարք մը, անելի՛ կը նոյնանայ իրեն յատուկ լեզուական սարքի մը հետ, սկսած արդէն՝ մեկնակէտի զոյգ տասնամեակներու երկերէն, ուր ամենագօր ներկայութիւն է բանաստեղծութիւնը՝ իբրև բան-ա-ստեղծութիւն - իբրև ուրոյն լեզուի ստեղծում՝ այս բառի շեշտուած իմաստով-ներառելով գործերու արձակատիպ մասերը:

Մինչ-90ական գործերու «արձակ»էն մինչև եռագրութեան վէպերու գրողական նիւթը, մինչև անոնց արձակին կառոյցը՝ տակաւին դիտելի է մնացող բացութիւն մը, ոստում մը, որուն պէտք է անդրադառնալ իր տեղին, գոնէ հոս կարելի չափերով: Նաև փորձելով, այդ նոր արձակին մէջ (պէտք էր ըսել՝ իւրաքանչիւրի նոր արձակին), գտնել «ստեղծական»ի տեղն ու չափը, ապա և՛ անցեալ հանգրուաններու գրողական աշխատանոցին փորձարկած-պահպանածի բաժինը, բաղադրիչ տարրերը:

2- ... ԵՒ ԳՐՈՂԱԿԱՆ-ԳՈՅՈՒԹԵՆԱԿԱՆ ՈԼՈՐՏՆԵՐՈՒ

Խորքի քննարկումը, որ այս գործերը կը պահանջեն, չէ՛ ըստ էութեան «բովանդակային», **թեմաթիք** վերլուծում մը, տուեալ վերջնական իմաստի մը յղուող. չի կրնար ըլլալ արդէն՝ ժխտելու գնով լեզուի և գրութեան հիմնական ըմբռնումներ, վերը համառօտակի տրուած: Գործերէն մէկուն առթիւ սկիզբը ըրած մէկ համեմատութիւնս երաժշտական յօրինումներու հետ, բներգային կառուցուածքներ ոգեկոչող, կը մնայ կիրարկելի միւսներուն ևս, նոյնիսկ եթէ մինչև տեղ մը զայն կը կատարեն իբրև «բացատրական չափազանցում»: Այո, պըլտեանական գործերու կայացուցիչ գլխաւոր գիծերը՝ գոնէ նոյնքան ճիշդ պիտի ըլլար ընկալել իբրև երաժշ-

23 Արձակի տարրեր պիտի շարունակեն երևիլ բանաստեղծութեան մէջ նաև անելի ուշ, մինչև՝ «Մանտրաներ»ու նորագոյն շարքերը:

տական բներգներ՝ որքան իբր «բովանդակային» թեմաներ:

Պրլտեանի գրութենական աշխարհի կայացուցիչ ոլորտներէն՝ ես կ'ուզեմ զանազանել երեքը, վերլուծական տարանջատումի մը մէջ, որ՝ ինչպէս ամէն վերլուծում՝ գիտակից պիտի ըլլայ իր տարանջատած ամբողջի անլուծելի ամբողջութեան...: Ջանազանում՝ որ փորձ մըն է «ընթերցում»ի, անձնական՝ ի հարկէ, բայց երևութաբանական զեղչումի մնայուն ճիգով և զգուշացող՝ կամայական, կիսկատար մեկնաբանութիւններէ²⁴: Այլ կերպ վարուիլ՝ արդէն անըմբռնելի պիտի ըլլար այսքան անձնական լեզուի մէջ մարմնացած, բազմերես ու բազմախաւ, բազմամեկնաբանելի վաստակի մը հետ: Նոյնիսկ եթէ փորձս, միայն ներածութիւն մը վէպերու եռագրութեան, իր համառօտութեամբ և վկայակոչուելիք մէջբերումներու անբաւարարութեամբ (ու անխուսափելի կամայականութեամբ), արդէն դատապարտուած է ըստ էութեան՝ ըլլալու մասնակի, ուրեմն չափով մը՝ եղծանիչ...:

Ուրիշ ուղղութեամբ սահմանափակումով մը, պիտի խուսափիմ նաև յղումներէ, այնքան փորձիչ, Գ. Պրլտեանի զանազան առիթներով ունեցած արտայայտութիւններուն, ըլլայ իր գործի, ըլլայ գրականութեան իր պատկերացումներուն մասին: Նոյնիսկ եթէ ասոնք կատարուած են՝ սեփական ընթացքի և արտադրութեան մասին խոր գիտակցութեամբ, թափանցումով և լուսաբանիչ տարազումներով²⁵:

ա- Վայր-ոլորտ.-

Առաջինը ասոնցմէ՝ Վայրի ոլորտն է. սեփական վայրի տեղագրութիւնը, անոր հարցադրումը: Յաջորդական երեք երկեր, արդէն յիշատակուած սկզբնականներէն, մեզ կը դնեն հետազօտական այս ուղիին վրայ՝ սկսած իրենց խորագիրներէն – երեքն ալ տարագուած՝ տեղագրական յղումներով. ժամանակագրական կարգով՝ «Տեղագրութիւն Քանդուղ Քաղաքի մը համար», «Հատուածներ Սենեակի մասին», «Վայրեր»:

«Հատուածներ Սենեակի մասին» և «Վայրեր» զոյգ երկերը կարելի է ընկալել յաջորդաբար իբրև «ներքին» և «արտաքին» ենթաշխարհներու յղում: Բայց ասիկա կը մնայ շատ մօտաւոր բնորոշում, ընդունելի միայն՝ էական գիծեր մտահան չընելու պայմանով: «Սենեակը» ինտրայական ներաշխարհի մը անմիջական փոխաբերութիւնը կամ յարացոյցը չէ: Նախ՝ անոր «տարածութիւնը կը փոխուի անդադար», և տարբեր ժամանակներու տարբեր «սենեակ»ներու յուշէն թելադրուած մտապատկերները անոր էջերուն ոգեկոչական թէ զգայարանական աշխարհներ կը յուզեն՝ հաւասարապէս «ներքին» ու «արտաքին» – յաճախ և այս վերջին զանազանումը հերքող զանցումով, ինչպէս օրինակ՝ հոս²⁶.- «...համեր

24 Չախորդ կամ միակողմանի մեկնաբանութիւններու վտանգը այնքան աւելի անընդունելի է՝ որքան երբ կու գայ... սեփական գրիչէ: Ինչպէս «Տեղագրութիւն»ի առթիւ՝ իմ անբաւարար մտածած, անբաւարար մշակուած մէկ փորձը՝ Տեն «Տարադարձ Ջրոյց», «Փորձ Տարագրութեան մասին», Փարիզ, 1978:

25 Տեն մանաւանդ՝ «Ջրոյցներ Բանաստեղծութեան մասին», Եր., 1999, Մատենաշար «Երկ»:

26 Շեղագիծերը, մէջբերումներուն մէջ, կը նշեն հեղինակին կատարած տողատումները, ըլլայ նոր տողի իմաստով, ըլլայ «կամայակէս»:

հին կը յամենան անկիւններուն / և խորունկ շրջող աւիշ փայլող ճիւղերուն մէջ / համեր լուսաւոր կ'ընդարձակեն զիս համօրէն / ամառ և էական հովու հուններուն կը բացուէի / և դէմքս թափանցիկ ծառի անբառ լռութեան»: Կամ՝ «պատեր ողորկ աչքի անհուպ հորիզոնին / լռութիւնը կը խտանայ կը գծուի / փախչող ծառեր ձգեցին իրենց խրխիւնքը միայն / ականջը զուր կը փորուի / կը խորանայ հուններուն ներքին...»²⁷: Դեռ այլ տեղ՝ առաջադրանք կը դրուի «սենեակը մաքրել ինծմէ»²⁸:

Իսկ «Վայրեր»ը, ճիշդ է, մեկնակէտային գերակշռութիւն մը կու տայ հող/ջուր/անջրպետարտաշխարհին, համապատասխան զգայարանական տարրերու սփռումով մը: Ինչպէս՝ երբ կը գրէ. «կղզին / որուն վրայ դեղին կանաչ արտեր կը յենին իրարու կը բարձրանան մինչև գագաթի գորշ խումբը նշան / վրան սրընթաց փախչող արշիպեղագոսը ամպերուն»²⁹: Բայց, կրկնէրևոյթ-յարացոյց բնանկարներու մէջ ընդելուզուած՝ շուտով մեզի կը բացուին հոգեմտաւոր հնչեղութեամբ «թիկունքային» տարածքներ. «վայրը ուրկէ կը խօսիմ (...) անապրելի» է³⁰, «արշիպեղագոսը (...) գոց անջատ բաղաձայն (...) կը մնայ անպեղ»³¹:

Արդէն՝ երկու երկերու ընթացքը ամբողջ՝ հիմն ի վեր կը քակէ, կը քանդէ «Ներս»ի և «Դուրս»ի հասկացութիւնները. ի սկզբանէ՝ հոս (առանց դեռ յղուելու «Տեղագրութիւն»ի Քաղաքին և իր ներկայ, իրական քանդումին),- կատարուած է, ու տևաբար կը կատարուի «վերիվայրում վայրերու»³²: «Հատուածներ Սենեակի մասին»ը փակող տողերով՝ ենթական, «երբ կ'ելլէ սենեակէն / լոյսի պարապը դէմքին կը բացուի / դուրս / և ներս / սենեակը ուր կը մտնէ / կը մտնէ դուրս»³³: Չկայ ներս, չկայ դուրս: Կայ միայն սեմ. «սենեակը սեմն է խորացող ծաւալող առանց խորքի / և առանց ինքնութեան»³⁴: Սեմի յարացոյցը, իբրև ներս/դուրս երկութեան միջև տառապալի ընտրանք, ճիշդ պիտի ըլլար ըսել՝ իբրև պարտադրեալ կացութիւն, դուռ չէ, մուտք չէ, այլ տարածքներու անելային խճողում-խցում: Անապրելի անջրպետ, որ յաճախանքային ինքնակրկնումով կեանքի ժամանակը կը կասեցնէ՝ նաև «Վայրեր»ու մէջ. «ինչ որ կը փնտռես կը խուսափի պատկերէն որ ըլլար պարագրկելի պատկանէիր անոր մինչ կը կենաս սեմին ձեռնանիշ գացող ընտանի կրակին անմատչելի...»³⁵:

Դեռ. երկու երկերը հաւասարապէս, զգայարանական ընկալումի թէ պատկերաստեղծ երևակայութեան տարրեր ընդգրկած իբրև մեկնակէտ, բաւական շուտ կը յանգին կենսական Բացակայութեան մը, «տևական» մահուան մը յաճախանքին. «միայն ձերմակ դիմաստուեր / ես և ան միացած և անջատ և ներկայ իրարու նոյն ձայնին / աչքը հին կը

27 Երկուքն ալ՝ տեն «Հատուածներ Սենեակի մասին», էջ 42:

28 Նոյն, էջ 58:

29 Տեն «Վայրեր», էջ 25:

30 Նոյն, էջ 50:

31 Նոյն, յաջորդաբար՝ էջեր 9 և 85:

32 Տեն «Տեղագրութիւն Քանդուող Քաղաքի մը համար», էջ 7:

33 «Հատուածներ Սենեակի մասին», էջեր 96 և 97:

34 Նոյն, էջ 83:

35 Տեն «Վայրեր», էջ 60:

փնտոէ միւս ուրուագիծը սահող այլացող...»³⁶. կամ՝ «ան է, նախկինը, ան, տիրող անձանաչ, անտիրելի տանող զիս իր մէջ ու սիրող ու չտրուող, ան, ոչինչ, գրեթէ ոչինչ... մերժող ինծի իր բառը բիրտ...»³⁷: Ի վերջոյ յուզելու համար Լեզուի/Գրութեան տագնապ ոգող բներգներ: Բայց այս ենթաշխարհները՝ թաղուած ականներ, կը տեսնուին անջատ – թէև միշտ՝ համառօտակի:

Պէտք է նաև նշել այս վայր-ոլորտին երկբևեռութիւնը – պարզացումով մը ըսեմ՝ դրական և ժխտական: Մէջբերուած գործերը երկուքն ալ՝ սկիզբի էջերուն, երբեմն և մէջէմէջ, տեղ կու տան «հաշտ», կարծես խաբուսիկ հեշտալիութիւն թելադրող բներգային տարրերու, երանական կարճ պահեր կը նշեն կամ կ'ոգեկոչեն: Այդպիսին էր քիչ վեր «**Հատուածներ**»էն ըրած առաջին մէջբերումն: Բներգային նոյնահունչ նոթեր կը բերեն նոյն երկին մէջ ուրիշ ալ էջեր. « **արտածագ / ինչ նշան / կ'ուռի ձերմակ / ալիքներով ձիավարող / երախ գծող ընդարձակ համը ձայներուն**»³⁸: Աւելի յաճախ՝ այսպիսի էջեր յօրինուած են անբջային հեռու անցեալի ոգեկոչում թելադրող շարահիւսական տարրերով, ինչպէս բայերու անկատար անցեալի յանկարծական մուծումը. «...և **նոսքերդ ջուրին / և մարմինդ ջուրին / և դիմաստուերդ կանաչ ջուրի հորիզոնին ինչ ծառ աստեղային / էիր քերթուածը նախնական...**»³⁹: «Իրական» բևեռի վրայ կրնայ դասուիլ նաև «**Վայրեր**»ը բացող էջը՝ իր «**ստեղծել վայրը ուր ըլլալ**»⁴⁰ առաջադրանքով: Կամ, ուրիշ էջ մը, ոգեկոչող երագումձ թէ միթական անցեալ մը. «**էր / կը խօսէիր / և օ- / դակէն մինչև արշիպեղագոսը թագաւորութեանն քո / կղզիներ կը յայտնուէին ջրամբարձ / իբրև վէմ ամենայն խօսողութեան**»⁴¹: Տիրողը, սակայն, բևեռներէն ժխտականն է. վերի մէջբերումները չափով մը արդէն կը բանան նաև այդ ժխտականութեան տարածքը.– Անվայրութիւն՝ որուն ծայրագոյն վիճակը՝ անասելի-անխօսելին՝ Աղէտն է, որ աւելի առաջ էր ու հնագոյն՝ քան իր ներկայ յարացոյց «Բանդուող Քաղաքը»:

բ- Կենսային ժամանակ-ոլորտ.–

Վայրի այս առաջին ոլորտին առընթեր, երկրորդ մը կ'ուզեմ բնորոշել իբրև **կենսային ժամանակի ոլորտ**, կամ՝ **անհատի աճման առաջընթացը**, իր հետ բերող՝ աշխարհի բնական թէ մարդկային միջավայրներու գիտը, ասոնց առաքած բոլոր նշաններուն մէջէն, ապա և անցած ժամանակի կուտակումը իր ետին՝ իբրև յիշողութիւն: Նախորդին պէս երկբևեռ ոլորտ, բնական-դրական-առաջամղիչ նշաններու կողքին՝ փոխնիփոխ գործող՝ արգելիչ, ներմղիչ նշաններով – կենսական բացակայութիւն. նուազումի, ջնջումի վտանգ: Ոլորտ՝ որ նաև նախորդին հետ կը հաղորդակցի օրգանապէս՝ փոխադարձ իրերացուլացումի, իրերափո-

36 «Հատուածներ Սենեակի մասին», էջ 32:

37 «Վայրեր», էջ 74:

38 «Հատուածներ Սենեակի մասին», էջ 11:

39 Նոյն, էջ 17:

40 «Վայրեր», էջ 7:

41 Նոյն, էջ 14:

խաբերումի պրոցեսներով.- Վայրը, ներքին թէ արտաքին (ըլլայ «սենեակ», ըլլայ հող/ջուր/անջրպետ), առհասարակ ընկալելի է միայն կեանքի ժամանակի նշաններուն ընդմէջէն – և փոխադարձաբար՝ տուեալ պահեր ու տևողութիւններ կը նշուին վայրերով:

Երկբևեռութիւնը հոս ևս հաստատելի է: Աւելի հազուադէպ՝ պարագայաբար կը ծաւալի հաշտ, քնարական ենթոյրտ մը. բնանկարային տարրեր՝ բուսաշխարհ, ջրաշխարհ: Անոնք կը կազմեն սլաք-ուղղութիւններ՝ դրական լիցքով, առանց սակայն կայացնելու դրական իրականութիւն մը՝ անխօսութեան-անվայրութեան տիեզերքին մէջ, կամ անոր դէմ. առանց յանգելու բացայայտ դրական ինքնազգացումի:

Կեանքի վայր և ժամանակ, մանաւանդ կենսային ինքնահաստատման՝ աճումի ժամանակները – լի են նշաններով, որոնք կը ներկայանան գիտակցութեան «աչք»ին, և մատնացոյց կ'ընեն նշանակութիւններու: Վայրի և ժամանակի այլազան դրսևորումներ, մարմնաւորումներ՝ իրենք նշաններ⁴² են, իմաստալի և իմաստագուրկ՝ փոխնիփոխ: «Դրական» բևեռը հոս ևս կը թուի առնչուիլ միթական, անցած աշխարհի մը, նախագիտակից, դեռ մասամբ գոց ու անհաղորդ՝ տիեզերքի ժխտական ընդհանրութեան: Կը թուի առնչուիլ նաև դրական, կենսատու ներկայութիւններու – առաւելաբար իզական ներկայութիւններ:

Բայց ժխտական բևեռը հոս ևս տիրող է – մղձաւանջային յիշատակներու կուտակում՝ եւ «Սենեակ»ի գոց տարածքին, եւ Դուրսի պարապին մէջ: Տիրող է յաճախանքը մերձաւոր կերպարի մը, հայրական երևցող-չբացող կերպարի մը: Յաճախանքն ու ցաւը անոր անձանաչողութեան և անձանաչելիութեան – անոր էական Բացակայութեան: Սերտօրէն թափանցող կենսային այս աճելավայրի ոլորտէն ներս, անհայրութեան մղձաւանջը՝ թանձր ստուեր՝ ինք կը յօրինէ, կը թուի, անվայրութեան քառար: Հոս ևս, ժխտականը իր ծայրագոյն վիճակը պիտի գտնէ Աղէտին կամ Դէպքին մէջ, հօր և Աղէտ-Դէպքի նոյնացումով:

գ- Լեզու-ոլորտ.-

Բայց կենսավայր և կենսային ժամանակ, մատնանշուած-ուրուագծուած սկզբնապէս, պէտք չէ տանին անտեսելու Լեզուի ոլորտը, այլապէս առաջնահերթ: Որովհետև, ի վերջոյ, նշուած բոլոր գործերուն գլխաւոր կայացուցիչը Լեզուի, Խօսքի հարցն է ու հարցադրումը: Որովհետև **«աչքէն սենեակ / կայ / բառերուն հեռաւորութիւնը ամբողջ»**⁴³:

Ճիշդ է, որ Խօսքը, ի սկզբանէ և բոլոր երկերուն մէջ, յաճախանքային յամառութեամբ կրկին ու կրկին կը բնորոշուի իբրև **«դժուար»**, **«անկարելի»**: Տեսանք արդէն, մանաւանդ, որ այս արգելումը, սոսկ «գրողական» դժուարութիւն մը ըլլալէ անդին, կը թուի ըլլալ՝ եւ Լեզու, եւ կենսային աճում կասեցնող արգելք, տեղ-տեղ հասնելով միթաբանական, էաբանական հնչեղութեան: Յաջորդական այս երկերուն մէջ, անիկա իր կարգին

42 Տեն նշաններու, նշանակութեան և մեկնութեան յղուող վերլուծական նշմարս՝ «Նշան»ի առթիւ, աւելի վար:

43 «Հատուածներ Սենեակի մասին», էջ 51:

կ'այլազանուի անսպառելի ձևաորումներով, որոնցմէ՝ ներածական այս էջերը կրնան անդրադառնալ մի քանիին միայն: Խօսք/Լեզուի ոլորտին առնչուող իմաստային բառընտանիքի մէկ պարզ համաբարբառը (ինչպէս և Վայրի կամ կենսային ժամանակի ոլորտներունը), կ'ըլլար ինքնին յայտնաբերիչ՝ գործերու մանրամասն քննութեան մը համար: Օրինակ, «**Հատուածներ Սենեակի մասին**» իր առաջին էջի քառնեակ մը տողերուն մէջ արդէն՝ տեղ կու տայ լեզուական ոլորտէ «անձայն», «լուռ», «մութ արձագանգ», «**շուքեր կը շարժին լեզուիս**», «բերանը խառնարան», «լռելեայն» բառ/բառախումբերուն, լռութեան հետ խառն՝ բերանային ու կոկորդային հաշմումի, համրութեան, լեզուի և կենսային նշաններու էական խախտումի մը: Կ'երևի արդէն, ոլորտը իր կարգին կը բանի նախորդներուն հետ իրերացուցումի, իրերափոխաբերումի ընթացքով. անխօսութիւնը կ'արտայայտուի անվայրութեամբ, կենսային ժամանակի քայքայումով, հիւծումով – և փոխադարձաբար: Ինչպէս՝ «**լռութիւն / որ ըլլայ դէպք լեզուին մէջ / ժայթքող / բեմ ուր մենաբան միմոսներ կը մեկնեն կը կրկնեն սպանութիւնը համրին**», կամ «**ինչ վէրք / ինչ հրդեհ / Պէյրուք / Պէյրուք / զիս ծնող / զիս բնակող / զիս սպառող ու զիս մսխող / ինչ քաղցկեղ կոկորդիս...**»⁴⁴:

Խօսքի ոլորտին մէջ, անոր հետ նոյն, բայց և անջատ, հոս յատուկ տեղ ունի Գրութեան հարցը, Գիր-նշաններու հարցը: Արդէն «**Հատուածներ**»էն՝ գործին առանցքը թէև սկիզբէն տեղ կու տայ Լեզուի ընդհանրութեան, բայց աստիճանաբար կը կեդրոնանայ Գիր-նշան ենթօլորտին վրայ, կարելի-անկարելի Գրութեան վրայ: Գրել փորձուող գրագէտը կը նախազգուշացնէ՝ «**ես ոչ այս բառերուն մէջ ետին առջև կամ մէջ անդին / այլ առնոցմով սկսող անոնց ու իր պատմութիւնը պատռուելով / պատրելով շրջուելով / կ'անցնիմ ստորադաս նախադասութեան**»⁴⁵. սենեակը կը դառնայ «**գրուող ական**»⁴⁶, պահող՝ «**խօսքի կտորներ հակադիր / և խօսքի շուքեր զիրար հալածող ու ծնող իրարմէ...**», և դեռ՝ «**ջնջեալ / գիրերու սեմին / նշանագիրն իմաստնոց**»⁴⁷: «**Վայրեր**»ը՝ նոյնքան մտասևեռ՝ կը հասնի խօսքի/գիրի առանցքին, կը կեդրոնանայ անոր շուրջ: Պահ մը՝ «**կը համբեր[է] կը սպաս[է] նշաններուն յայտնարար (...)** քեզ առաջնորդող դէպի մանկութիւնը քերթուածին»⁴⁸, կ'ակնկալէ «**... կղզին իբրև արշիպեղագոս խօսքին մէջ ուր գտաւ գետինը, ցրուածքը աշխարհին, ապաստան (...)** վայր ուր խօսքը հաւաքէր ինքզինք օրէնքին մէջ»⁴⁹, բայց շուտով՝ «**այս բոլորը կը թուին ջնջուած ըլլալ ընդմիշտ եթէ էր**»⁵⁰. քերթուածը՝ «**միայն անունն էր անանուանելիին...**»⁵¹, քանի՝ «**սողէտը փակեց պատմութիւնը քերթուածին**»⁵²: Իսկ քերթողը կ'անդրադառնայ, որ

44 Տեղագրութիւն Քանդուող Քաղաքի մը համար», էջեր 11 և 27:

45 «Հատուածներ Սենեակի մասին», էջ 71:

46 Նոյն, էջ 75:

47 Նոյն, յաջորդաբար՝ էջ 79 և էջ 85:

48 «Վայրեր», էջ 93:

49 Նոյն, էջ 87:

50 Նոյն, էջ 147:

51 Նոյն, էջ 148:

52 Նոյն, էջեր 148-149:

«բիբին շուրջ անջնջելի աղտն է գիրերուն»⁵³: «Դժվայր»⁵⁴ դարձած արշիպեղագոսի ծոցին՝ ան նոյնքան օտար է ահա. «կը խօսիմ լեզու մը անտեղ կը կտորիմ խօսքին հետ կը գրկուիմ լոյսէն հովէն ոչ դուրս ոչ ներս և ինչ մարդ գիրի որ ունիմ ոչ մէկ գիր...»⁵⁵: Քայլ մը անդին՝ և արդէն հեռաւորացումն է գրող-ենթակային՝ ինքնիրմէ, գացող՝ մինչև ջնջումը անոր. «Գրելը գիս կը դարձնէ անհուն օտարական / ով կը խօսի հոս / կտրտուած բաժնուած...»⁵⁶. կամ՝ «տեսարանը կը մնայ պարապ ուր եկաք անձնաւորութիւն մը փնտռելու... ուժերը կ'այլա-կերպուին կը միապատուին փոխաբերութեան մէջ որ եմ»⁵⁷:

«Տեղագրութիւն»ը իր կարգին կը հաստատէ առնչութիւններ՝ յարակից ոլորտներուն միջև, յաւելեալ կապով մը զանոնք առնչելով սկզբնական Դէպք-Աղէտին՝ անոր հասանելի, ապրուած յարացոյցին՝ «Քանդուող Քաղաքին». միանգամայն յանգելով խօսելու փորձի «անկա-րելիութեան»: Երկի «Յետ-Գրութիւն»ը⁵⁸ կը տարազէ այս յանգումը, նախ անդրադառնալով Դէպքի բնոյթին. «Խօսիլ դէպքը անչափելի արարք մըն է, անօրէն... Կարելի չէ նոյնանալ դէպքին, զայն ունենալ, տիրա-պետել, բնակիլ անոր մէջ... Դէպքը է...»: Իսկ լեզուի դիրքն ու վիճակը՝ Դէպքին հանդէպ. «բանալ լեզուն բրտութեան առջև, իր հաւանական ռիսքերով, ահա անհրաժեշտութիւնը... Պէտք է մշտապէս հսկել, բռնանալ լեզուին վրայ, «բռնաբարել» անոր քերականութիւնն ու ծէսը... Թերևս ասոր համար այդ լեզուն կը յայտնուի իբրև օտար լեզու մը, հակալեզու մը բանող լեզուին մէջ»⁵⁹:

Աղէտը Մահ է նաև, ի հարկէ: Միս երկերը, պարբերաբար՝ իրենց ամբողջ տարածքին, բայց մանաւանդ «Հատուածներ Հօր»ը՝ յաւելեալ խտութեամբ, փնտռուած-կանչուած կերպարի մնայուն բացակայութեան խորքին վրայ՝ այժմէացած, ներկայ դարձած Աղէտը, Դէպքը կը քերթեն - ապրուած Մահը. «Ոչինչ ըսաւ կամ հաւանաբար խուլ, կոկորդէն բռնուած խօսեցաւ անլսելի, թերևս պոռաց: Չլսեցինք: Յետոյ մեռաւ: Չլսեցինք: Յետոյ հայրիկը մեռաւ»⁶⁰: Բայց ինչպէս Աղէտը՝ ինք, նաև Մահը, «պահ» ըլլալէ անդին, կամ առաջ, մնայուն վիճակ է, մնայուն Դէպքն է. «Չկրցայ քեզ կոչել բնաւ, քեզ կանչել: Դուն: Ծանօթ և անծանօթ շուք մըն էիր... Կարծես անկարելի էր մեզի խօսիլ ծագումին հետ...»⁶¹: «Վայրեր»ու մէջ նոյնպէս կը հանդիպինք յոգնակի, կրկնուող այս մահերու յաճախանքին. «ամէն աղէտի հետ կրկնուող կ'աղէկիզէ աղէտը նախկին», կամ՝ «ամէն սկիզբի մէջ կայ խեղդամահ մը

53 Նոյն, էջ 99:

54 Նոյն, էջ 83: Բառաստեղծումի երևոյթը, նոյնիսկ եթէ ոչ յաճախադէպ, առկայ է Պըլտեանի գործին մէջ:

55 Նոյն, էջ 79:

56 Նոյն, էջ 101:

57 Նոյն, էջեր 122-1235

58 Տե՛ս «Տեղագրութիւն Քանդուող Քաղաքի մը համար» (բ. տպ.), էջ 29:

59 Նոյն: Չնոռնալ, որ գրագէտին բանաստեղծական վաստակի առաջին հիմնաքարը, հոգ չէ թէ ո՛չ առաջին անջատ հրատարակուած երկ, «Հակաքերթուած»ն է:

60 «Հատուածներ Հօր», «Կամ», թ. 3-4, էջ 58:

61 Նոյն, էջ 65:

կորսուած»⁶²: Ու քիչ անդին՝ ցնցիչ խտութեամբ շրջումով մը՝ «մեռելներ գիս կ'ապրին»⁶³:

Հոս, սակայն, լրացուցիչ նշում մը: «Հատուածներ Սենեակի մասին» կ'աւարտի արձանագրումովը նոր տարրի մը, շարժումի մը, որ վերը կամաւ շրջանցեցի, և որ պիտի ընդգծեմ հոս, զայն բնորոշելով իբրև գերագոյն գրաւ մը, «յենում» մը՝ Լեզուին վրայ: Այսպէս. «**կը մօտենայ սենեակին կը կենայ դրան սեմին վրայ և յանկարծ սրընթաց ու մեծ-ցող խորանարդը սենեակին կը մօտենայ կը մօտիկնայ անպարփակելի կը մտնէ բերնին մէջ լեզուին**»: Քիչ անդին՝ արդէն՝ «**ամէն բառ պատուհան [է] մութին վրայ**»⁶⁴: Ասոնցմով շրջանակուած՝ հետևող վերջին տողերը, արդէն վերը մէջբերուած՝ Ներս-Դուրս երկուութեան առիթով, կը ստանան նոր շեշտ ու նոր տարողութիւն:

«**Վայրեր**»-ու աւարտին նոյնպէս նկատելի է այսպիսի շարժում մը, ոստում մը, դարձեալ իբր Լեզուին վրայ յենելու, գրաւ մը հաստատելու քայլ⁶⁵. «**Վերսկսիլ, գրել, կը տանիմ այլաբան ու տարաբնակ լեզուն անապաստան, ազատ, լոյսին դէմ, ու դուրս գրքէն**»: Գրագէտը կը սահմանուի իբր «**պատանդը կղզիի խօսքին և վտարանդին և անոր վկան անլսելի**»⁶⁶, որ թէև «**կը գր[է] լեզու մը մեռած**», բայց և «**ըլլայ հովով լոյսով աղով անձրևով թանձրացած թրծուած ժողովեալ ժամանակագիրք**»⁶⁷: Հոս, մարտահրաւէրի շեշտով բանաձևուած դրական առաջադրանքը՝ ըլլալու «**կղզիի խօսքին պատանդը և վտարանդին և վկան**», կը բացուի Դուրսին, անգամ մը ևս՝ «**կը մտնէ դուրս**», ու՝ կրնամ անելցնել՝ միանգամայն մատնացոյց կ'ընէ գալիք «**թանձրացեալ թրծուած ժողովեալ ժամանակագիրք**»-երու: Ասով, 70ականներու այս երկերը ուղղակի կը կամրջուին 80-ականներու արձակի համառօտ, բայց կարևոր մի քանի հատուածներու, ու անոնց ընդմէջէն՝ արդէն՝ առաջին վէպերուն:

դ- Հաւաքական փորձառութեան մը արձագանգը.-

Այսպէս, լեզուի կորուսումը, ինչպէս վայրի և կեանքի ժամանակի խախտումը, կը վազեն այս երկերու տարածքին, կը ծածկեն ամբողջ այդ տարածքը Աղէտի ստուերներով:

Անոնց մեկնաբանումին համար փոխնիփոխ գործածուած էաբանական-միթական բացատրութիւնները, ինչպէս և յղումները գրագէտ-անհատի կենսափորձին (խօսքը հոգեմտաւոր կենսափորձի մասին է, ոչ պարագայական-կենսագրական, որ անշահեկան կ'ըլլար հոս ու անյարիր, անբաւարար), չեն հասնիր սպառելու երկերու նիւթը: Ու երկրորդ ընթեր-

62 «Վայրեր», յաջորդաբար՝ էջ 68 և էջ 113:

63 Նոյն, էջ 70:

64 «Հատուածներ Սենեակի մասին», յաջորդաբար էջ 93 և էջ 95:

65 Պարզ է՝ այս առաջադրանքը, հոս, չի շփոթուիր «գրականութեամբ ինքնափրկում» իրագործելու գրա-մտածողական ծրագիրին հետ, որ կարելի է գտնել ժամանակակից շարք մը գրագէտներու մօտ:

66 «Վայրեր», յաջորդաբար՝ էջ 152 և էջ 153:

67 Նոյն, յաջորդաբար՝ էջ 154 և էջ 156:

ցումով մը՝ անմիջապէս ու ինքնաբերաբար՝ առանց յատուկ նպատակադրումի, անոնք մատնացոյց պիտի ընեն **նաև** հաւաքական տագնապի մը ուղղութեամբ: Այսինքն՝ հաւաքական հնչեղութեամբ ամբողջ աշխարհի մը, Եղեռնի մը մէջէն անցած, Սփիւռք դարձած մարդկային-ազգային խումբի մը տռամին:

Մինչև հոս ներկայացուած տարրերը, ուրեմն, անհատ-գրագէտի սեփական խոր փորձառութիւնը ըլլալու կողքին, կրնան ընթերցուիլ իբրև հաւաքական փորձառութիւնը այն համայնքին, որուն ինք պատկանած է, որու ծոցին ընթացած է իր աճումը: Ու գրականութեան լեզու և ապրումներ իր մօտ, բնականաբար, զարգացած կ'ըլլան նաև հաւաքական վիճակներու ընկալումին մէջէն, հպատակող ցոլացումի, կամ արդէն՝ հակազդեցութեան օրէնքի մը: Անվայրութիւն, անհայրութիւն և համրութիւն՝ վերհանուած այս մայր գիծերը, այսպէս, կը գտնեն իրենց համարժէք տարրերը՝ հաւաքական մակարդակի վրայ: Այսպիսի ընթերցումի առիթ կը գտնենք՝ նշուած բոլոր գործերուն մէջ առաւել կամ նուազ, նոյնիսկ բաւարարուելով ցարդ կատարուած մէջբերումներով, որոնց չեմ վերադառնար հոս:

Նախ՝ մինչ-80ական երկերը: Ասոնք, մանաւանդ բռնուած՝ միջին-արևելեան շրջանակի մէջ, կրնան կարդացուիլ՝ հոն աճող սերունդին պարտադրուած, **իներսիայով** երկարաձգուող հոգե-մտաւոր տարագրութեան, ներանձնացեալ որբութեան, մշակութային օտարման լոյսին տակ: Բնական էր, որ երկհերձ հոգեկառոյց և ներամփոփ «դժբախտ գիտակցութիւն» տիրող ըլլային այս երկերուն մէջ, հարազատ արտայայտութիւն՝ սփիւռքեան առարկայական կացութեան մը:

Նշուած-մէջբերուած բոլոր այս երկերու խոր դրականութիւնը՝ գրականութեան լեզուին և գրական լեզուամտածողութեան մէջ իրենց իրագործած յեղափոխութիւնն է, գրականութեան նոր լեզուի, նորորակ արևմտահայերէնի մը բժախնդիքի մշակումը՝ աստիճանական ու անյողդողդ: Ասիկա՝ ի հեճուկս միջավայրի կրկնողական, յետաշրջական գրեթէ համատարած միտումին ու ճնշումներուն: Անպիտակ գրականութեան, ամէն գնով ջերմանոցային գոց ապակեզանգէ դուրս ծլիլ-աճիլ յաւակնող անբարդոյթ, ո՛չ «մեր չափերով» գրականութեան մը առաջադրանքը - որ անշուշտ միայն նոր լեզուի, նոր հայերէնի մը ստեղծումէն կրնար անցնիլ, անտեսուելու ու հալածուելու գնով: Այս հրամայականին խոր գիտակցումն ու ստանձնումն է որ, կը հաւատամ, կ'ուժականացնէ Պըլտեանի մինչ-80ական երկերու՝ վերը ակնարկուած եզրափակումները - ատով իսկ զանցելով մարդկային տագնապանքով այլապէս խցուած իրենց հորիզոնը

Ե- Անցումի փուլ.-

Մինչև հոս՝ ջանացի նշել առաջին տասնամեակի երկերու «բացուածքը» դէպի մեզ հետաքրքրող ապագայ փուլերը: Անմիջապէս հետևող՝ 80ականներուն յօրինուած երկեր⁶⁸, եզական «**Հատուածներ Հօր**» գործին հետ, և իրենց անձուկ ծաւալին խոտոր համեմատող հարստութեամբ մը, արդէն

68 Տե՛ս աւելի վեր՝ ծնթգրք. թ. 18:

կը բերէին նոր որակ, նոր արձակի մը և գրողական նոր աշխարհի մը խոստումը՝ նախորդներու համարկումով երաշխաւորուած: «**Ձիթենիին Վիճակները**» կը նախանշէր պատմողի և վկայի կոչումներ: «**Լուծմունք Կշռոյթի**», «**Հոն, Վերը**» և «**Ուսմունք Պարտէզի**», առանց ժխտելու գրագէտի ու մարդու տռամային լարումը, կը նշէին յանգում մը՝ որ հասարակ եզրով մը կրնար բնորոշուիլ իբրև լիութիւն, հասունութիւն: Նոյնը՝ արձակներու այս շարքը փակող «**Հինգերորդ Եզր**»-ին համար, որ՝ միանգամայն՝ կ'աւետէր հոգե-մտաւոր ճգնութեամբ վերանուաճուած անցեալի ստանձնումը՝ մութ աշխարհէն դարձած և յիշողութիւն վերագտած միթական հերոսի ոգեկոչման ընդմէջէն, և որ հատորին կու տար իր անունը՝ «**Էր**»⁶⁹: Իսկ շարքի «**Տրում**» խորագիրը, արձակի տարբերակումներուն ակնարկութենէ մը անդին, բովանդակութեան դրական հնչեղութեամբ, կը նշէր ստանձնումը սփիւռքեան Կացութեան:

Ա՛լ գետինը պատրաստ էր՝ անցեալի ու «մեկնածներու» ոգումին, ոգեկոչումին, նոր ակնարկով և նորոգուած ու դէռ նորոգելի լեզուի մը մէջէն՝ անոնց ստանձնումին: Ու ատով՝ մանաւանդ՝ ցարդ անվաւեր, օտարեալ մեր ցրօնք-ներկայի վաւերացումին: Վաւերագրումին:

Ճիշդ է, որ վիպողի դիրքը, ոգեկոչումի կեցուածքը՝ կ'ենթադրեն պատում, կ'ենթադրեն սաք: Պայմանաւ, սակայն, որ այս եզրերը ընկալուին լրիւ տարբեր՝ տարրական իրապաշտութեան այն պատկերացումէն, ուր առհասարակ կը տեղադրուին⁷⁰: Հոս խօսքը, միագիծ, սովորական պատումէն հեռու՝ հոգեմտաւոր այնպիսի արարքի մասին է՝ ուր «իրական»ը կը փոխակերպուի ստեղծականով, ուր ժամանակը ինք՝ դուրս կը յորդի ժամանակագրական շրջանակէն: Պատումը ուրեմն վիպում է, իր՝ Պըլտեանին նախընտրած մէկ եզրով՝ յօրինում, որ կը յեղափոխէ և արձակի կառոյցները՝ շարահիւսութիւն, կէտադրութիւն..., և վէպի իսկ կառոյցը, անոր ժամանակային շրջանակը: Այս ընթացքը գուգահեռ կ'ընթանայ արդէն՝ պըլտեանական արձակի բանաստեղծական մնայուն շեշտին հետ. ճիշդ պիտի ըլլար ըսել՝ կը նոյնանայ անոր հետ - լեզուա-հոգեմտաւոր միակ գործընթացի մը մէջ:

69 Խօսքը Պղատոնի օգտագործած միթոսներէն «Էր Հայը» (Er l'Armenien՝ ֆրանսերէն թարգմանութեամբ) առասպելին մասին է: Մեր գրականութեան մէջ այս միթոսի յիշատակումը շատ հազուադէպ է եղած, իսկ օգտագործումը՝ լրիւ անգոյ: Ինծի ծանօթ միակը՝ Կ. Զարեանի «Բանկօօպը և Մամութի Ոսկորները» վէպինն է (հրատ. 1987, Անթիլիաս, էջ 420), որ սակայն անէական, լրիւ պատահական յիշատակում մըն է՝ վիպագիրի յաճախ գրիչին տակ: Իսկ հատորի ծանօթագրութիւններու բաժինին մէջ (էջ 647-648), էրի այս նշումը խմբագրողներուն կողմէ անգիտացուած է, շրջանցուած՝ պարզ հարցանիշով մը:

70 Տեն աւելի վեր, ծագութիւն. թ. 5: Ապա և՛ աւելի վար՝ Մաս 4ի մուտքի պարբերութիւնները:

3- ԵՌԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՎԷՊԵՐԸ՝ ԻՐԵՆՑ ԲԵՐԱԾ ԱՐՁԱԿԻ
ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄՆԵՐՈՎ...

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ե (ԺԵ) քառի, թիվ 2 (42) ապրիլ-հունիս, 2013

ՎԷՍ համահայկական հանդես

«Սեմեր», «Հարուածը» և «Նշան»՝ երեք այս երկերէն ամէն մէկը կը կայացնէ ուրոյն գրողական ծրագիր, արձակի ձևերու համապատասխան մշակումով, տարբերակումներով: Շահեկան պիտի ըլլար տեսնել իրաքանչիւրը իր արձակի յատուկ փոխակերպումներով՝ միշտ առնչուող տուեալի գրողական էական ծրագրին:

Արձակի ձևերու, և անոնց մէջ՝ լեզուի գործածութեան քննարկումիս համար, առաջադրանքս է նաև՝ մնալ երևութաբանական նկարագրութեան մը վրայ, խուսափելով գրա-վերլուծական՝ յատկապէս լեզուակառուցաբանական թեքումով դպրոցներու «ընթերցում»ի ծանր սարքերէն, յաճախ գաղտագիտական...: Պիտի բաւարարուիմ քննելով՝ երեք վէպերէն իրաքանչիւրին մէջ՝ խօսքի աղբիւրները և խօսքի մակարդակները կամ տեսակները – նաև անոնց յարաբերութիւնները, ուղղակի՝ իրերաթափանցումները:

Այսպէս, «Սեմեր»ը, իր բաղադիր կառոյցով, ուր երեք անջատ-առնչակից գլուխներ՝ «Էլմոն», «Վերժին» և «Անթիքա», իրարու կը յաջորդեն, իբր ամբողջութիւն մը՝ կը հպատակի գրողական ուրոյն ծրագրի, համապատասխան գրութեանական կարգով մը: Մեկնակէտ ունի ընտանեկան աւանդ լուսանկարներու տրցակ մը, որուն վրայ գրութիւնը «կը բանի»՝ միախառնելով-բաղադրելով խօսքի մի քանի աղբիւրներ ու մակարդակներ.-

– նախ՝ խօսքը աւանդաբեր վկայի մը (որուն մայրական խօսք ըլլալը, արդէն գուշակելի, քայլ առ քայլ կը հաստատուի էջերն ի վար):

– ապա խօսքը՝ այդ վկան ունկնդրող, անոր պատգամը արձանագրող «հեղինակին» (այս վերջին եզրը՝ հոս գործածուած համառոտումի-պարզացումի սիրոյն. աւելի վար՝ կը փոխարինուի «վիպող»ով):

– յետոյ՝ վիպողին կողմէ՝ հետախոյզի խոշորացոյցով քննութիւն-մեկնաբանումը լուսանկարներուն և անոնց ընկերացող սկզբնական վկայութեան.

– ատոնց հիստուած՝ նոյն վիպողին անմիջական խորհրդածութիւնները՝ վկայի խօսքին և լուսանկարներու ձգած տպաւորութիւններուն շուրջ.

– և, վերջապէս, միշտ՝ վիպողին կողմէ, զուգահեռ ընդլայնումը՝ իր կատարած «լուսանկարումը» ներքին աչքով, ներքին ոլորտէ մը, որ աւանդի լուսանկարներու անյայտ նկարիչին հասանելի չէր – ասիկա կազմելով վիպումի, յօրինումի էական իր բաժինը:

Այս ներքին «լուսանկարումի»՝ վէպերու կառուցուածքին վրայ ունեցած հիմնարար ազդեցութեան մասին՝ աւելի վար:

Խօսքի աղբիւրներու, այսինքն՝ «խօսող»ներու, փոխնիփոխ օգտագործումը, ինչպէս խօսքի մակարդակներու յաճախակի իրերաթափանցումը, ու յատկապէս՝ արձանագրող-վիպողի լեզուի յաճախակի ներգրաւումը աւանդող-վկայի գրուցային-ժողովրդական լեզուէն, – այս բոլորը կ'իրագործեն սերտուած և համակարգային, սակայն իբր արդիւնք՝ ամենայն

բնականութեամբ բանող զանցումը աւանդական արձակի պայմանակա-
նութիւններուն, ուղղակի անոնց ոտնահարումը: Խօսքի նախնական,
սիւքրէթիք վիճակի վերանուաճում մը՝ որ նաև կ'օգտուի կէտադրական
և շարադասական միշտ նպատակամղուած զանցումներէ, բայաժամա-
նակներու, դերանուանադէմքերու և լեզուական այլ տարրերու շրջումներէ,
միախառնումներէ, որոնց մանրամասն քննարկումը ալ մեզ պիտի շեղէր
դէպի ձևաբանական-շարահիւսական քննարկումի մարզը: Կարևորը հոս՝
այն է, որ նշեալ յատկանիշները միասնաբար կ'երաշխաւորեն եռագրու-
թեան պըլտեանական արձակի ազատութիւնը, ինքնուրոյնութիւնը⁷¹:

Կը բաւարարուիմ ուրեմն մասնակի անդրադարձով մը, համապա-
տասխան օրինակներով: Այսպէս է՝ վկայի ժողովրդական-խօսակցական
լեզուին և հեղինակային-գրական լեզուին համախառն գործածումը, ան-
միջականօրէն իրերայաջորդ նախադասութիւններու մէջ, առանց անջա-
տիչ նշաններու, և դեռ ընկերակցուած՝ խօսակից քերականական դէմ-
քերու մէկէն միւսը անուղղափառ անցումներով: «**Թերևս, ուրիշ պատ-
ճառ մըն ալ ըլլալու է. Վերժին մեռած է երբ դուն չէիր ծնած, շա-
տոնց, աստեղ մեր նոր եկած տարիներուն: Ասիկա յաւելեալ դժուա-
րութիւն մըն է, եթէ կ'ուզեմ ըլլալ դրական, չհեռանալ հաւաստիին,
ստոյգին սահմաններէն**»⁷²: Այս անցումները, այս զանցումները յաճա-
խակի են. հազիւ էջ մը անդին՝ կը կարդանք. «**Կ'ուղղէ յիշողութեանս
մէջ սպրդած սխալը, ըստ որուն հազիւ քանի մը տարուան տարբե-
րութիւն կայ քոյրերուն միջև: Տա՛նք տարի, տասնհինգ տարի, որոնց
ընթացքին անոնց մայրը, քու նենէիդ մաման, իմ ու Մարիամին մեծ-
մաման, յղացած է չորս տղաք...**»⁷³: Երբեմն, խօսքի «ժողովրդական»
աղբիւր-մակարդակը յանկարծ կը բաղադրուի, կը հիւստի փաստագրա-
կան նիւթի մէկ պատառիկին՝ համապատասխան ոճով տրուած, ատոր
վրայ բարդելով նաև ոստոստումը քերականական դէմքերու միջև.
ինչպէս՝ ահա. «**...վարախա, փինէս, հաւնոց ըսէ սրւոր՝ հոն պիտի
չփոխէիք եա, մնացեր են ատ տաքին, ատ խոնաութեան, գարշա-
հոտութեան, ճանճաստանին, գիպիլին / խոտաբուտ կեանքին և քէմ-
փի ախտաժէտ աղբակոյտին / պիտի տարագէ վեհափառին վեճմա-
շուք ձայնը, շեշտովը, ծանրութեամբը վիրաւոր ազգապետի մը...**»⁷⁴:
Վկայի ձայն-լեզուն, միշտ խօսակցական-ժողովրդական, մէկ կողմէ ընդ-
հատուած՝ վիպողի խօսքով, միւս կողմէ ապա՝ կը միախառնուի հին
պատմիչներու գրաբարին, ստեղծելու համար իր անսպասելիութեան մէջ
տպաւորիչ, ցնցիչ գրութենական հիւսք մը: Խօսելով Ֆրանսա մահացած
զարմուհի Մարիամի գրած յուշերու տետրակին մասին, ձայն-վկան՝ «**...
տեսնայիր... կարենար՝ էջ առ էջ պիտի նկարագրէր ձեռագիրը, Մա-**

71 Այս արձակի բնորոշման սակաւաթիւ փորձերէն՝ հոս կ'ուզեմ բացառապէս յիշատակել
Գր. Շահինեանինը. «...երանգաւոր արտայայտակերպ մը, սահուն, ողորկ, մեղմ փրոհումներով
յարկանշոտող (...) Կարծես խօսքը կը փռուի մեր առջև, ալիքաւոր ծաւալումով, կշռոյթ կ'առաջացնէ
բառերուն, նախադասութիւններուն գալարուն յաջորդականութեամբ» («Նախասեմեր» - յղումը՝
տէն աւելի վար, ծնթգրթ. թ. 83):

72 «Սեմեր», էջ 65:

73 Նոյն, էջ 70:

74 Նոյն, էջ 79:

րիամին կանոնաւոր գիրով գրուած (...) ինչպէս կ'ընէին ժամանակին հին, գրեթէ անանուն պատմիչներ, գրելով / ժամանեցին մեզ աւուրք չարչարանաց...»⁷⁵:

Իր բովանդակութեամբ, բայց և լեզուական բաղադրութեամբ անգանցառելի է «Վերժին» գլուխը փակող «Յիշատակագիր»ը. «Համար ամացս վարուց Վերժինի երեսուն և երկու կամ երեսուն և երեք: Ի թուականութենէ Հայոց ելից ցմահ ամք տասն կամ տասն և մի.../ Կարելի է այսպէս, ապագայ շիրմաքարի մը համար, յօրինել մահուան, ծննդեան թուականներ...»⁷⁶: Աւելի անդին, «Անթիքա» գլուխին մէջ՝ «... խռովութիւնը բոլորովին փարատած է դէմքէն, աչքերը կը փայլին, ինչպէս էրգուրումին լեռներուն ձունը գարնան ձունհալին...»⁷⁷. ալեհեր հերոսուհիի նկարագրութիւնը գրական իր հայերէսին ոգեկոչական տարրեր կը հիւսէ Բարձր Հայքի բարբառով...:

«Հարուածը» վէպին արձակը, որոշ տարբերակումով, բայց միշտ ամենայն բնականութեամբ՝ կը պահպանէ լեզուական աղբիւր-խօսողներու և համապատասխան մակարդակներու այս սինքրեթիք միացում-կամրջումները: Բայց, նոյն ատեն, իր նախորդին համեմատած, կը ներկայացնէ ուրոյն գիծեր:

Նախ՝ անիկա կ'ազդուի կառուցման ձևի համար կատարուած ընտրանքէ մը. «գրողական» որոշ դրդումներով. իր որոշ մասերուն մէջ՝ կը ներկայանայ իբրև լրագրական խոյզ, ուր տուեալ դէպքի յաջորդական վկաները կ'արտայայտուին՝ առիթ տալով «լրագրող»ին՝ մէջէմէջ ճեպագրելու իր դիտողութիւնները: Ասկէ՝ տեղ-տեղ երևցող լրագրական-առարկայական արձակի տարրեր:

Այս տարրերու կարգին կարելի է դասել «երկաստիճան» պատմողի ձևի մը կիրարկումը. ձև մը՝ ուր պատմողը ինք՝ խոյզը կատարող ենթական չէ, զայն լսող երկրորդ պատմող մըն է - ինչպէս պիտի երևի հոս. «Ամէն անգամ որ յաջողեր եմ մտաբերել, կ'ըսէ, պահն ու տեսարանը այդ օրուան, փորձեր եմ որոշել...»⁷⁸, կամ ուրիշ տեղ՝ «... գետինը կուտի կեղևներ, ծխախոտի մոխիր, ստուերի պատռուածքերուն խառնուած, / կ'ըսէ, / հայրիկը բերանը չէ բացած...»⁷⁹: Այսպէս, ուղղակի նախադասութեան ու տողին մէջ տեղադրուած, կամ տողատումով անջատ տող-պարբերութիւն կազմող, «կ'ըսէ»ները, իրենց այս յաճախակի մուծումով, կը մասնակցին առարկայական հեռաւորութեան մը տպաւորութեանը ստեղծումին:

Վէպի որոշ մասերուն վրայ տարածուող՝ պատմողի երկատման այս երևոյթին կրնան նաև ընկերանալ աւելի կրճատ, աւելի կտրատ պարբերոյթ մը, վկայաբերման գլուխներուն մէջ՝ ժողովրդական-բարբառային լեզուախաւերու օգտագործումը...: Սակայն իր միւս՝ հոգեմտաւոր ոլորտի մթին խաւեր խորագննող մասերուն մէջ, վէպը կը հակի աւելի՛ վերլուծական բառամթերքի մը, նաև աւելի երկարաշունչ ու բազմահուն պարբերոյթի.

75 Նոյն, էջ 119:

76 Նոյն, էջ 136:

77 Նոյն, էջեր 208-209:

78 «Հարուածը», էջ 24:

79 Նոյն, էջ 34:

«Խօլ ցանկութենէ մը մինչև անոր իրագործումը ընդարձակ, շատ երկար ճամբայ մը կայ որ կ'անցնի դժոխքէն ու երկինքէն, յամենայն դէպս լաբիրինթոս մըն է, տան մը մէջ զարգացող և հոն փակուող ինքնիր վրայ (...): Գուցէ ուզեր էր անհետանալ, ջնջուիլ, նմանիլ միւսներուն, անոնք որ կային, օր մը, երկուք, չէին լար, չէին խնդար, օրօրոցէն կ'երթային երկինք կամ փոս, իսկ կը մնար, կ'ապրէր ինք փոխանորդագրութեամբ, անոնց տեղ, անոնց համար. կը խորանար ինքն իր մէջ, բայց ո՛ր, կը հետևէր կոկորդն ի վար կամաց-կամաց իջնող, ներսերը տարածուող, ճիւղաւորուող կրակի մը, սառոյցէ սլաքի մը, սլաքներու...»⁸⁰ – ու այսպէս շարունակուող...

«Նշան»ի գրութեան սարքը, պահելով պըլտեանական վիպական արձակի բնորոշ դարձած՝ արդէն նշուած ձևային ընդհանուր յատկանիշները, իր կարգին կը զանազանուի ուրոյն գիծերով:

Ատոնցմէ գլխաւորը, հաւանօրէն, աւելի ևս նրբակերտ բնագրի մը և երկարաշունչ, լայն պարբերոյթի մը առկայութիւնն է, բխող՝ այս վէպի աւելի «եսակեղորոն», աւելի անմիջականօրէն ներհայեցական և վերլուծական ուղղութեան հրամայականներէն, որ կը տարածուի գլուխներու մեծ մասին վրայ, տեղ-տեղ նօսը, տեղ-տեղ ալ համատարած խտութեամբ, ըլլայ անմիջական զգայութիւններու կամ տպաւորութիւններու, ըլլայ զգացական թէ մտածողական աշխարհի հեռաւոր, մութ ու խոր շարժումներուն առնչուած – երբեմն եւ մէկն ու միւսը՝ նրբահիւս բաղադրութեան մը մէջ:

Ու ասիկա՝ սկսած իր առաջին տողերէն, և փոյթ չէ՝ շատ փոքր երեխայի մը գրկուած ըլլալու տպաւորութիւնները հաղորդելու համար իսկ. «Գեռ կը քրքջայ, / խնդուքը կը պայթէր ականջիս մօտիկ, շատ մօտիկ, կ'այրէր, սուր ցաւի զգայութիւն մը կը տարածուէր այտերուս վրայ, ճնշող միսերու ջերմութեան մը հետ, կարծես պիտի խեղդուէի, չէի կրնար շնչել, քիթս ազատ պահել, չէի կրնար պոռալ, հեռացնել դէմքս փակող, սեղմող, գրեթէ իրեն խառնող այդ թանձրութենէն, քրտնած, ինչպէս երազի մը մէջ, երբ անհուն շուք մը կը հակէր վրաս, կը կոխէր անհակակշռելի ուժով բերնիս վրայ, չէի կրնար անջատել բազուկներս, բռնուած, բանտարկուած, անկարող՝ դիմադարձելու, հակազդելու ծանրութեան»⁸¹: Կամ՝ աւելի ուշ՝ արքունքի նախօրեակի անտարազելի, անշօշափելի տպաւորութիւնները տալու համար. «Կ'ապրէի, ինչ որ կ'ըսեն կեանք, կ'ենթարկուէի անոր թափին ու ռիթմին, բուսային աճ մը, ուռճացում մը, թէև թերևս արդէն միայն կը սերտէի զայն, բան մը կը սերտէր իմ մէջս (...), կը քննէր, կը գննէր, և ես կը հետևէի միայն անոր (...), կը խարխափէի, կը պատրաստուէի միայն աչքերս բանալու, դժուար, շատ դժուար արարք, ընդունելու ինչ որ կու գար...»⁸²:

Արձակի այս տիպերը, աւելի ատակ՝ ներհայեցական զննումի, նուրբ տպաւորութիւններու տարազումի, ուրեմն հոս աւելի ներկայ են, աւելի

80 Նոյն, էջ 265:

81 «Նշան», էջ 9:

82 Նոյն, էջ 242:

կը հանդիպինք կանուխէն⁸⁴, կը վարէ եռագրութեան երեք վէպերը, թերևս յաւելեալ շեշտումով՝ երկրորդին ու երրորդին մէջ: Ի դէպ. անիկա գործօն պիտի մնայ նաև գալիք վէպերու կառուցումին մէջ:

ա- Կեանքի ժամանակը.- Առասպելեալ գոյութիւն և իրական-ներկայ կեանք

Այսպէս, «Սեմեր»ը առաջին պատասխան մը կը բերէ «**ժողովեալ ժամանակագիրք**» խոստացող նախնական առաջադրանքին: Ու կը բերէ՝ հոծ ու այլազան նիւթի մը մշակումով: Հոս վկայաբերուած իրադարձութիւնները, յատկապէս երեք գլուխներէն առաջին երկուքին մէջ, պատահեր են նախքան արձանագրող ժամանակագիրին ծնունդը («**Երբ դուք չկայիք**»⁸⁵, պիտի ըսէ երկի հովանաւոր մայրական ձայնը): Մինչ երրորդ գլուխը, մեծ մասամբ, կ'ընդգրկէ անցքեր՝ իր ժամանակէն, որ կը մշակէ-կը ներկայացնէ ականատեսի, երբեմն և մասնակիցի հանգամանքով:

Առաջին այս երկու գլուխները՝ «**Էլմոն**» և «**Վերժին**», սակայն աւելի ևս խիտ են սեփական գոյութեան բաբախումներով: Այս փաստը կը թուի յարակարծիք, **փարատոքս**: Այդպէս է միայն առերևոյթ: Այս գլուխներու նիւթը, մանաւանդ՝ «**Վերժին**»ինը, նուիրուած է երբեք չճանչցուած, իբրև հեքիաթ աւանդուած մեծ մօր մը կենդանագրին ու «վարք»ին, մինչ «**Էլմոն**»ի նիւթը՝ աւելի երկար ապրած մեծ մօրաքրոջ մը ուրումնակարն է, հեռաւոր գիծերով յիշուող՝ մանկութեան օրերէն: Վերժին խորագոյն կապերով կը կապուի պատմողի հոգեկան աշխարհին, իբրև առասպելեալ նախամայր մը, որ իր թոռան հոգեմտաւոր կեանքին վրայ կը տիրէ, կը հսկէ գոյութենական (կրնայի ըսել՝ գոյազանցական...) ենթոլորտէ մը: Ատկէ՝ այս գլուխին, այս զոյգ գլուխներուն ուժգնութիւնը, պատկերման և վարքի պատումին ստացած թափը:

Միթական այս հսկիչներու կողքին՝ դրուած է Անթիքան, թաղի տարեց, ինքնատիպ անհատականութեան տէր կիներէն, և որ՝ թէև ընկալուած իբր փոխ-մեծ մայր մը՝ կը մնայ նուազ մտերիմ կերպար, գոյութենական էական ոլորտէն անմիջպէս դուրս: Նաև նուազ խորհուրդով ու թափով՝ վիպումի-յօրինումի նուազող լուսանցքով մը: Իր շահեկանութիւնը այլ է. աւելի պատկանիլը՝ պատմողի ժամանակակից, իրական թանձրացական ոլորտի մը. առիթ տալը՝ ստեղծելու համայնքի մօտիկ անցեալի ու ներկայի որմնանկարը. ճղակոտոր, տարագիր մնացորդացի մը փորձերը՝ իրեն վայր ստեղծելու: Որմնանկար՝ որ պիտի շարունակուի, պիտի տարածուի եռագրութեան միւս երկու վէպերուն մէջ, այլազանուող երանգներով ու մթնոլորտով, աւելի «իրական»- թէև միշտ՝ փոխակերպուած ժամանակային սեփական կնիքով: «**Անթիքա**»ն, միւս երկուքի առասպելական, միանգամայն և ողբերգական եղանակին դէմ, կը զարգացնէ իրական պատկերում մը համայնքին, տեղ-տեղ հիւմորի հակող, տեղ-տեղ կծու ընկերային **սատիրայով** համեմուած, շատ տեղեր նաև արձակելով տխուր, եղերեր-

84 Բնորոշ օրինակներ կը գտնենք «Ձիթենիին Վիճակները» արձակին մէջ: Տես մէջբերումը՝ ծնթգրթ. 20ի համապատասխանող:

85 «Սեմեր», էջ 9:

գական նոթեր:

Կ'արժէ քիչ մը աւելի մօտենալ կեանքի ժամանակի այս ոլորտին՝ իր գոյգ մարզերով, որ բնորոշեցի յաջորդաբար՝ իբրև առասպելեալ և իրական-ներկայ: Ատոնցմէ առաջինին մասին, խօսելով Էլմոնի դուստր Մարիամի՝ հեռաւոր Ֆրանսայի մէջ պատահած մահուան հանգամանքներուն մասին, Վիպողը կը բնորոշէ իր կացութիւնը, կարգավիճակը. «**պատմութիւնը դէպքերու շարունակական ընթացք մը չի ճանչնար, միակ իսկական դէպքը ըլլալով Մարիամի անսպասելի բայց անթուական մահը: Որով ամէն բան կը թուի առասպելախառն, անիրական, և հատուած առ հատուած փորձել վերակազմել մտքին համար ընդունելի կենսագրութիւն մը, ահա ինչ որ այնքան անհրաժեշտ է, որքան անկարելի...**»⁸⁶: Իսկ աւելի կանուխ՝ «Տրցակը» նախաբանին մէջ՝ Վերժինի լուսանկարին ընկերացող «ձայնը» «**բնակուած է ուրիշ ներկայութենէ մը, որ ներկայ չէ խորքին մէջ, այլ կը կազմէ գօրութենական ներկայութիւն մը, և հոն բազմաթիւ շունչեր կու գան, կը բախին իրարու, կը սիրեն գիրար, կ'ատեն, կը բզբտեն, կը լքեն գիրար (...), որ ակամայ խորք մը կու տայ կեանքիս, և անոր վրայ ձեռքս կը գրէ անանուն (...)** գրուածք մը, որուն տէրը ես չեմ, ո՛չ այլևս»⁸⁷:

Պատմողը, գիտակից՝ իր կեանքին մէջ Վերժինի պահած կարևորութեան յարակարծային հանգամանքին, կը շեշտէ. «**Ինչպէ՛ս խօսիլ մէկու մը մասին, որ մէկ անգամ իսկ չեմ տեսած, թափանցել անոր կեանքի բովանդակին, ըմբռնել առասպելէն, ըսի-ըսաւէն անդին գտնուող խիտ ու հաստ գոյութիւնը էակի մը, որուն հոտը չեմ առած, չեմ շօշափած անոր ձեռքը, որ զիս իր գիրկը չէ առած (...): Սակայն, ինչպէ՛ս ըսել, որ այս ամբողջ անգիտութեանս մէջ՝ Վերժին կար, տեղ մը, լուրեամբ, փոխասացութիւններուն ետին, անգիր ու խախուտ իմ պատմութեանս մէջ (...): Կար իբրև անգիր հեքիաթէ հիւսուած, գրոյցի խառնուած ստոյգ անուն (...): Մարդիկ կ'ապրին իրենցմէ շատ ետք՝ երբեմն ձայներու մէջ և երբեմն ալ ասոնց ձգած, հեռագնաց հետքերով, որ իրենց արձագանգներն են մեր մէջ»⁸⁸:**

Ուրիշ լուսանկար մը, Վերժինի կանխահաս մահուան նախօրեակէն, առիթ է պատմողին՝ յաճախանքային մղումով վերահաստատելու առասպելի գոյութենական խոր իրականութիւնը իրեն համար. «**... այս կնոջ, որ երբեք չեմ տեսած, որուն ձայնը երբեք չեմ լսած, որ սակայն, արդէն, չեմ գիտեր երբուրէն իվեր կը կոչեմ Վերժին, մտեր եմ անոր ընտանութեան մէջ: Եւ ձայնով միջնորդուած ու կտակուած լուսանկարին Վերժինը դէմք մըն է որուն շուքին ապրեր եմ, իր նայուածքը տարածեր է վրաս, զգուեր, փայփայեր է. յետոյ արձակեր է զիս միջոցին մէջ, որպէսզի զինք մոռնամ, բայց պահեր եմ ես զինք...**»⁸⁹:

Լուսանկարներու տրցակին առջև, պատմողին խորհրդածութիւնը կը հաստատէ առասպելեալ սերունդի մը այս հեռաւորութիւնը և տար-

86 Նոյն, էջեր 48-49:

87 Նոյն, էջ 16:

88 Նոյն, էջ 66:

89 Նոյն, էջ 134:

բերութիւնը իրմէ, միանգամայն և առիթ՝ ընդգծելու յարակարծիքը ժամանակին, յարակարծիքը գոյի և չգոյի. «... մեծ ու փոքր, սև-ձերմակ լուսանկարներ, քաշուած երբ / դուք չկայիք / երբ չկայի և կային իրենք, երբ ուզեր են լուսանկարուիլ, գացեր նստեր են լուսանկարիչին առջև, ուղիղ, վերջնական, սպասեր են համբերատար, ինչպէս միշտ, վճռականութեամբը մարդոց որոնք գիտեն տևել, անպայման բան մը կը մտադրեն ձգել ուրիշներուն որ կը նկատեն կարևոր, իբրև կտակ կամ աւելի ճիշդ իբրև բախտ և անբախտութիւն...»⁹⁰:

Անթիքայի ոգեկոչման պարագային, առասպելի բաժինը հասկնալիօրէն նուազ է, քիչ գգալի: Այսուհանդերձ, անիկա առկայ է այն չափով՝ որ Անթիքան մասնակցեր է Էլմոն-Վերժին գողգոթային, որ «մայրագիր» անդամն է ընտանիքին. «Ունեցած-չունեցածը Անթիքա քանի անգամ փաթթեր փաթթեր է մաշած քիլիմի մը մէջ, շալկեր է կոնակին, տարեր դռնէ դուռ (...) արձանացեր է իբրև պատռտուած հագուստներով կին մը, փուշերով ծածկուած բլուրի մը խորքին. պատկերը այսպէս կ'ուրուանայ, կը խտանայ, կը գամուի աչքիս, թերևս Վերժինին կամ Էլմոնին կորսուած պատկերէն տպաւորուած, իր տարբերութեամբ անոնց այնքան նման»⁹¹:

Անջատ նշումի մը արժանի են ուրուագծումները նախադէտեան անցեալէն և Աղէտի օրերէն, այս վերջինները տեղադրուող՝ առասպելի և իրականի կէս ձամբուն: Հոն՝ փոքր տեղ կը գրաւեն Երկիրի յուշով գեղեցկացուած ժամանակները, մինչ տարագրութեան մղձաւանջի պատկերները կ'երևին աւելի: Նախ՝ «ձայն»էն աւանդուած. «Վերժին՝ տէրն է աղջիկներուն, մէկը երեք տարեկան, ես էի, Վարդուհին՝ մէկ տարեկան: Կնիկ մը եկեր է, Վարդուհին ուզեր է դրամով, դեռ կաթը չէր իսկ կտրուած: Վերժին տուեր է, ըսեր է գոնէ «էօմէգ», կ'ապրի ըսեր է: Լեզուն այո ըսեր է, սիրտը՝ ոչ: Ատանկ էր, ամէնն ալ ատ ըրին (...): Տուաւ, ամբողջ գիշերը նստաւ լացաւ: Զոջացեր է: Գացեր, թուրք կնիկը գտեր է, չօճուխս ետ կ'ուզեմ ըսեր է, դրամդ քեզի ըլլայ...»⁹²: Ուրիշ տեղ՝ Էլմոն-Վերժինի լուսանկարի մը անօտը, անշօշափելի հետքերէն, նաև ալ աննիւթական դարձած մայրական ձայնի մը երանգներէն մեկնելով է, որ վիպողը կը հասնի առասպելի՝ Եղեռնով մթնցած ծալքերուն. «... այնքան ձամբայ քալեր են (...) մէկ չէ, էրկու անգամ սիրկին էլանք (...) և այդ ոտքերը հոն են, աչքիս առջև, փոշոտ, շատ ալ լաւ քալեր են, ոչինչ կայ անսովոր, ատանկ ոտքեր (...) կոշկոռ մատներով, հաստցած գարշապարով, ձաթտած կոխով, տեսակ մը վայրի ոտքեր, անոնք որ անցեր են՝ այրեր են, աւագներէն, բլուրներէն, կ'երթաս կ'երթաս միշտ նոյն աւագները (...), միայն նոյն ոտքերդ եփող տաքութիւնը, կարծես նետուեր ես աւագի կաթսայի մէջ...»⁹³: Զանազան այս ժամանակները, ի հարկէ, միշտ դասաւորուած-տրուած՝ ժամանակագրական կարգէն լրիւ անկախ՝ «ներքին լուսանկարումի» ինքնագիր

90 Նոյն, էջ 9:

91 Նոյն, էջ 150:

92 Նոյն, էջեր 97-98:

93 Նոյն, էջեր 70-71:

կարգին, օրէնքին թելադրանքով:

Յետ-աղետեան կեանքի իրական-ներկայ պատկերումի ցրուած, նօսր տարրեր կը գտնենք «**Էլմոն**» և «**Վերժին**» գլուխներուն մէջ – ինչպէս երբ «**ձայնը**» կ'աւանդէ Վերժինի ճիգերը՝ իր աղջիկներուն ուսում տալու, կամ մանուկի յիշողութեամբ՝ կ'ուրուագծուի մի՛նակ մնացած Էլմոնի լքեալ գոյութիւնը՝ բլուրի թաղային կեանքի հեռու լուսանցքին: Բայց, ըսի արդէն, այս երկին՝ ներկայի պատկերման բաժինները կը կեդրոնանան առաւելաբար «**Անթիքա**»-յի մէջ: Թէն հոս ևս՝ վիպումը իր հետ կը բերէ իր սեփական ժամանակն ու ժամանակագրութիւնը. Անթիքան ներկայացնող էջերու ամբողջութիւնը կարճ պահերու՝ սեփական ժամանակով տնօրինուած շարք մըն է, երևութապէս կցկտուր՝ անուշադիր աչքի համար, բայց որ փաստօրէն, կատարեալ կապակցումով, կ'ընդգրկէ ամբողջ իր կեանքը:

Այս իրական եւ առասպելի երանգներով թարթաւուն պատկերումն է մեր առջև, երբ մանուկի աչքն ու յիշողութիւնը կ'ոգեկոչեն տարեց կնոջ այցը իրենց տուն, հօր կրկնուած հրաւերով. «**Ան է ուզողը, որ Անթիքա օգտուի տան մշտական կրակէն, քիչ մըն ալ թերևս ջերմութիւն բերէ մեզի, մենք որ մեծ-հայր ու մեծ-մայր չունինք... Գուցէ հայրիկին մտքին մէջ Անթիքա, ճիշդ է, Կիրինէն չէ, իր քաղաքէն չէ, բայց ընդ-հանուր մայր մըն է. երբ «Ակոր» կ'ըսէ, իր ձայնին մէջ կը դնէ այնպիսի լայնութիւն մը, բարձրութիւն մը, պերճութիւն մը, որ գուշակել կու տայ անոր անցեալ ու դժուար մայրութիւնը. անոր դիմաց հայրիկին կանաչ աչքերը կը վառին փայլովը յիշատակին, ուրիշ, մեզի համար անմատչելի աշխարհ ապրած և ատով իրարու բաց, մեղսակից մարդոց»⁹⁴:**

Իրական-ներկայ կեանքի բաժինը գրութեան մէջ գերակշռող կը դառնայ, երբ Անթիքան կ'երևի իբր թաղին հսկիչ աչքը, որ քննութենէ կ'անցնէ երիտասարդ-երիտասարդուհիներու, տանտիկիններու իւրաքանչիւր քայլը, ինչպէս երբ՝ «... քովի փողոցէն Թումպուլենց Մարին ոտքը կը դնէ սեմէն դուրս. շքեղ, վերէն վար նեփ-նեղ նորոյթէն սև շրջագգեստ մը հագած (...): Այդ Մարաշին «կեղտը», այդ անամօթը, որ աս թաղին լայրիս չէ...»: Կամ՝ «... տղաքը, Աստուած հեռու ընէ, ատրճանակ խաղցնող, խանութներու առաջքին սլքտացող ու աղջկերքը սուլող, հեռուէն ծոծրակ լզող ու լզվզուն»⁹⁵: Գրութեան մէջ, այս ու նմանօրինակ, դեռ ատելի շէշտ՝ մարդոց ու կիներու սեռային ենթաշխարհը բացող-ցուցադրող հատուածներ, անոնց բերնէն ելլող համապատասխան գռեհկաբանութիւններու արձանագրումով, յայտնօրէն, ու շահեկանօրէն, կը միտին ոտնակոխել՝ լեզուին մէջ ասելի-անասելին, պատշաճ-անպատշաճը տնօրինել յաւակնող թապուներու «աւանդապաշտ» կեղծիքը: Ամենաշահեկան միտում, արդարև, նոյնիսկ եթէ՝ գրգռութեան, «դրական» ժխտումի իրենց այդ թափին մէջ՝ երբեմն – կը թուի – կը հասնին որոշ չափազանցումի, մէջբերուած գռեհկալեզուի՝ անբնականութեան յանգող կուտակումներու:

Այլ է պարագան երբ, նոյն Անթիքայի տեսողական թելադրանքով, ցնցող բայց այնքան տպաւորիչ տգեղութեամբ մը, ու տիրականօրէն, կը

94 Նոյն, էջ 148:
95 Նոյն, էջ 159:

գծագրուի կենդանագիրը թաղի այս կամ այն բնակիչին, ինչպես՝ «Մարիձա՝ Արաբկիրէն, Տէրպետէրի թաղէն ի վեր կարճուկ հասակի մը վրայ նոյն նիհարութիւնը կը պահէ. գրեթէ բոլորովին ատամնաթափ լինտերը դունչին սրութիւնը ատելի կը շեշտեն, շնատամ մը աջէն իր կեռը կը ցցէ, մինչ այտերուն փոսիկներուն շուրջ խորշումները կը թուին յարանոյն տրտունջքի մը վրայ քարացած ըլլալ: Մարիձա ոչ Խանըմ է, ոչ ալ Տիկին, ոչ ոքի համար. միշտ ոտքի է, կարծես ամուսնին Արաբկիրէն անդին, Անդի-չայի կողմերը անյայտանալէն ի վեր կը շրջի, չորս տղաքը փէշերուն, կարգած է Փիլիպպոսն ու Յակոբը, Զաւէնը տուած է ձեռքէ (...), կը մնայ Առաքելը...»⁹⁶:

Թաղային կեանքին՝ Անթիքայի մասնակցութիւնը, դիտարկումներէն անդին, կը հասնի իր «ռազմագիտական դիրք» պատուհանին տակ հաւաքուած թաղեցիներու գրոյցին բերած հեղինակաւոր նոթերուն, քննադատող՝ նախորդ օրուան դպրոցի սրահի մայիս-28եան բանախօսութիւնը. «Երբ յաջորդ առտու, հաւաքուած պառաւներուն և գիտուն ձևացող այրերուն համար կ'ընէ իր տեղեկատուութիւնը, թիւթինի պտղունց մը քիթը լեցնելէն, երկու հակադիր բանաձև ունի / Գարտակ բան էր և կամ աճայիպ խօսաց / և ընտրութեան իբր չափանիշ կը նկատէ դասախօսին ձայնն ու առողջանութիւնը, բեմին վրայ խօսածը ապրելու կարողութիւնը, էրզուրումին հետ հեռուէն մօտէն կապը (...): Ծերունիներէն ոչ մէկը պիտի համարձակի կատակել, բացի նախկին թաղական ու տանուտէր Փիլիպպոսէն, որ նստած քարէն, դէպի ետև կ'արձակէ յիշոցի նմանող իր հեզանքներէն մէկը. / Իբրդ գոցէ՛ / և բոլորը կը սկսին ճղարաններուն տակ ծիծաղիլ...»⁹⁷:

«Հարուածը»՝ հիմնականին մէջ՝ պատմութիւնն է կասեցուած կենսային աճումի: Ապա և՛ այրերու-հայրերու աննշանութեան, բացակայութեան. յատկանիշներ՝ որոնց կ'անդրադառնամ անջատ:

Վկայութեան և կեանքի սևեռման իմաստով, «Հարուածը» տարբեր տեսակի հաւասարակշռութիւն մը կ'իրագործէ ենթակայական ժամանակի նուաճման և համայնքի կեանքին սևեռման միջև: Հոս՝ այդ երկուքը չեն գոյակցիր կողք-կողքի, իրարմէ կիսով անջատ (ինչպէս էին մասամբ՝ «Սեմեր»ի մէջ, գլուխէ գլուխ տարբերակուող): Անոնք յօդաւորուած ու համադրուած են տպաւորիչ հիւսուածքի մը մէջ, որուն գլխաւոր հանգոյցը, վերը նշուած, համայնքին մէջ գործուած հայրասպանական անհաւատալի, անհասկնալի ոճիրն է: Այլ յատկանշական գիծ՝ պատմողը ժամանակակից է իր տեղեկագրած և վերլուծած իրադարձութիւններու մեծ մասին, գոնէ իր մանկութեան կամ կանուխ պատանութեան տարիներուն անձամբ հետևած է անոր: Ասիկա կրնայ մասամբ, բայց մասամբ միայն, բաժին ունենալ գործի ամբողջ տարածքին ներգագցուող ու աւարտին ժայթքող ենթակայական խռովքին, խռովայոյզ համապարումին մէջ՝ հանդէպ հայրասպանական արարքին, - լրահաւաք-լրագրողի երևութական առարկայականութենէն վեր ու անդին:

Լրագրական խոյզի մը ձևական ընթացքով, ուրեմն, վէպը մէկ կողմէ

96 Նոյն, էջ 183:

97 Նոյն, էջ 161-162:

տիրաբար կը շարունակէ համայնքի որմնանկարին պատկերումը, միւս կողմէ՝ իր խոր իրականութեան մէջ՝ կ'ընթանայ պատմողին մօտ հայրասպանին հանդէպ խոր համապարումի մը, անկէ կրուած բուն քաշողութեան մը, գրեթէ նոյնացումի մը ճամբով: Ժամանակագրութեան խախտումները, միշտ տիրականօրէն կատարուած, հոս այլևս կը տնտեսեն վէպին ամբողջ կառոյցը, երևութապէս «անպատում», խառնիխումն ընթացքի մը տակ պահելով անթերի կառոյց մը: Հակառակ համառօտութեան անպատեհութիւններուն, մէջբերումներէս ոմանք արդէն յստակօրէն պիտի ցուցադրեն ժամանակագրականի նշուած զանցումը:

Նախ՝ կը հպանցեն գործին՝ համայնքի կեանքը տուող երեսակը: Անիկա կը բացուի նախորդ երկի «Անթիքա» գլուխին համապատասխան մթնոլորտը բնորոշող ձևով, իմաստով մը շարունակելով զայն, զարգացնելով նոյն ու նման յատկանիշներ: Թաղի նոյն տիպարները, ինչպէս՝ խանութպանն ու իր գրուցակիցները, որոնց միշտ կը հետևի Անթիքան քիչ մը անդիէն՝ իր պատուհանէն: Ատոնց կ'աւելնան փուռը՝ թատերաբեմը հայրասպանական ոճիբին, և կերպարը փռապան Համբարձումին, վրձնի յաջորդական հպումներով էջէ էջ և գլուխէ գլուխ ամբողջացուող: Ետառաջներու մնայուն շարժումներու շնորհիւ, երկի սկիզբը՝ նոր տարրեր են նաև թաղումի տեսարանները – եկեղեցին, ու անոր կողքին, միտումնաւոր մերձեցումով մը հիստուած, մի քանի ամիսով կամ տարիով նախորդող՝ անդրանիկ զաւակ Միքայէլի պսակի նկարումը: Կամ՝ նոր-հարս Թեփորայի խռովիչ երևումները պատշգամին վրայ, ծաղիկի թաղարներուն միջև:

Պատմողին մէջ՝ փուռի տարտամ յիշատակը. «Ալիւրի հոտ, հացի արուածք, փշրանք, փռոշի պէտք է ըլլայ, բայց աւելի որոշ է դէմէն եկող ջերմութիւնը: Երկար վարտիք մը հագած է մարդը, միջահասակ, բոպիկ, փորոտ, մէջքէն մինչև աղամախնձորը ստններու թաւ, սև ու սպիտակ անտառ մը»⁹⁸: Աւելի անդին, խոյզերու սկիզբին, Անթիքային հետ գրոյցն է, նոյնպիսի իրական գիծերով և նոյն բարբառային համեմով. «Ֆրըրնձի Համբիկը միշտ լաւ էր հետը, իրանք ախպօր-քրոջ պէս էին, նոյն երկրէն չէին, բայց իրարու հետ շախա մախայ կ'էնէին, խօսք չունէր ըսելիք, Ասպած հոգին լուսաւորէ (...) անցնող-դարձողին վրայ աչք չէր նետեր, կնկայ, աղջկերքի վրէն նայէր (...) հարցնու, բոլորին հարցնու, պապուդ էլ լաւ ընկերն էր, էհ, քիչ մը բարկացկոտ էր, տղոցը վրայ գօռի, ամմա մեռնէր կը ինոնց համա...»⁹⁹:

Ետ-դարձ նկարումներ անդադար կ'այլազանեն, կը բարդացնեն պատումը՝ ստեղծելով սերտուած, միանգամայն ինքնեկ ընթացք մը: Փուռի առօրեան, ուր՝ կատակաբան և շատախօս Համբարձումին հետ՝ տանտիկիններ՝ «Թեփորադ ինչպէս է, կ'ըսեն, պզտիկ հեզնանքով, կճան հետաքրքրութեամբ, ան ալ կը խնդայ, շախայ-շուխայ կ'ընէ հետերնին, կենէ լեցուեր ես, կ'ըսէ, պեսլեմէ հարս, ետքը՝ մէկ-ըն՝ սիլիկ-սիլիկ կը նայի աչքին մէջէն, իրենք ալ Յովհաննիս կողմը կը դառնան, / անցած կիրակի ալ պատարագը ամմա՛ էրկարեցիք հա, կ'ըսեն»:

98 Տե՛ս «Հարուածք», էջ 15:
99 Նոյն, էջ 45:

մաճիւնները կը հաւաքեն, գառիվերէն վեր կամ վար կը քալեն, հաստ ոռ, հաստ ոտքեր, գոգնոցի օրօրուող կապեր յետոյքէն, լախ-լախ բապուճներ, կ'աճապարեն կշտացնելու ամուսին ու տղաք: Եւ անոնք չէն որ կը տանին Յովհան սարկաւազի բարի համբաւը, աղջիկի պէս տղայ է, պիտի կրկնեն, վախկոտ է քա, էրսիդ նայի կու կարմրի, կ'ըսեն, աղօթք ծծողէն աւազակ չ'ելլեր, կ'ըսեն»¹⁰⁰:

Նոյն տողերու անմիջական շարունակութիւնն է, որ՝ հիմա լրագրող-պատմիչին ձայնը հագած՝ ցնցիչ խտութեամբ կ'անփոփէ դէպքին ու երկին դիպաշարը. «2եմ գիտեր, կ'ըսէ, քանի տարու տղայ էր Յովհան սարկաւազ, երբ վերջին անգամ պատարագի բեմէն իջաւ վար, և արծակեց այդ երեք փամփուշտները, որոնց պայթիւնը չէի լսած այն ատեն: Դէպքէն քանի մը տարի ետք, հրաշքով բանտէն պիտի ազատ արձակուի՝ գրեթէ գաղտնի թաղուելու համար հօր գերեզմանին մօտ, պիտի ձգէ իր ետին ծննդեան ու մահուան երկու շատ մօտիկ թուականներ, հազիւ երեսուն տարուան անջրպետ մը, և ամբողջ համբաւը վաւերական ոճրագործի»¹⁰¹:

Ներկայ կեանքի պատկերներու խիտ ու անսպառելի, միանգամայն այլազան ու բազմաշեշտ պահեստ են վէպին էջերը. այսպէս, գերեզմանատուն այցի մը պատումը ընթերցողը կը համակէ՝ փոխնիփոխ բնութենական թրթռուն քնարականութեան մը և յանկարծ ցցուող մահաշուք պատկերներու ցնցող հակադրութեամբը: Նոյն գերեզմանատան մէջ է որ կ'ոգեկոչուին ծանօթ ննջեցեալներ, կարծես պատուհանէ մը՝ առասպելեալ անցեալին վրայ բացուած, թէև այս պարագային՝ արդէն հեգնանքի, հեռաւորութեան երանգով: «Թաղին հին մարդիկը, մենծ մարդիկը, Անթիքայի բառով, [որոնք] կը շարունակէին որոշ չափով գոյութիւն ունենալ ինծի համար, ինչպէս ունէին իրեն համար: Տեսակ մը քաջեր, անկորուստ նախնիներ, բնատիպ հերոսներ, նման յեղափոխութեան մարդոց՝ վիպականացած՝ իրենց երգերուն մէջ»¹⁰²:

Գործին երկրորդ մասը, թէև թաղեցիներու հետ խոյզ-գրոյցի ձևին տակ, մեծ մասամբ, ու բնականաբար, կը շեղի կրկին դէպի համայնքի ներկան՝ խօսակցական, երբեմն բարբառային նկարագրեղ լեզուով ու նոյնքան նկարագրեղ մանրամասնումներով: Համայնքի որմնանկարը պիտի լրացուի հետևող մասերով՝ բայց նուազող ընթացքով մը. ասոնք աւելի կը վերաբերին ըլլայ Համբարձումի և պատմողի սեփական հօր՝ իրենց ընկերներուն հետ կիլիկեան կամաւորական գունդերուն մէջ կատարածներու աւելի կամ նուազ վաւերական, յետադարձ աւանդումին, ըլլայ՝ ընդհակառակը՝ շարունակուող խոյզին – այս անգամ Թեփորա հարսին հետ իրական, կամ արդէն գերեզման գացած, բայց իր վտանգաւոր հմայքով դեռ քաշող հայրասպան Յովհանի հետ երևակայական հանդիպումներու ծիրին մէջ: Բայց մանաւանդ, անխուսափելի, ճակատագրական ընթացքով մը՝ այս մասերը կ'ուղղուին դէպի վիպողի աստիճանական ներգրաւումը՝ ոճիրի պատմութեան թակարդին խորը, հիւսելով հայրա-

100 Նոյն, էջ 31:

101 Նոյն, էջ 32:

102 Նոյն, էջ 115:

սպանի արարքին յիշատակը իրեններուն հետ, իր սեփական անդունդներու կիսախաւարին մէջ...

Վէլյին այս վերջին երեսը, իրական կեանքի պատկերումէն շատ հեռացող՝ ւաւանդուած ու խորհրդաւոր անցեալի մը կնիքով չէ որ կը միանայ առասպելեալ կոչած ոլորտիս, ինչպէս էր մեծ-մայր Վերժինի միջոցը: Այլ՝ իբրև չապրուած, չնուաճուած կապի մը, որդիական անկարելի սիրոյ մը, անգրաւելի հօր մը ստուերին հետ առնչումի, սերտ յօդաւորումի ճիգ, որ տեղ-տեղ կը դառնայ ոգեկոչում մը հօր երիտասարդ օրերուն, մօրմէն ւաւանդուած յիշատակ, ուր կը հիստիս առասպել ու ներկայ. **«Ուրեմն Համբարձում աղան, Հալէպի որբանոցէն նոր ելած, փախչելով գրեթէ, կամաւոր արձանագրուեր է (...) ճիշդ ինչպէս Սեղօ հօրեղբայրը ձգեր է կիսը և մեկներ է ճակատ, ան ալ Հալէպէն, հայրիկին ըսեր է, հայրիկէն մեծ էր, է՛ն մեծը եղած է, / ախպար, ես կօ կ'երթամ, էս կնիկ քեզի ամանաթ, աչքդ վրան ըլլի, կամ նը՛ լաւ, չկամ նը, դուն կիտես, տէր եղիր, / երթալէն առաջ, մէջքի շալին տակէն հաներ, երկարեր է հայրիկին / պէտք կ'ըլլի, ախպար, / տուեր է խենջարը (...), որ երկարատեն մնաց հայրիկին ներքնակի բուրդերուն մէջ թաղուած, սպասեց, ժանգոտեցաւ, սպասեց Սեղոյի վերադարձին»¹⁰³:**

Ուրիշ տեղ՝ առասպելապատումը կու գայ մղձաւանջ-պատկերի մը գոյներով. **«... ան էր, գերեզմանապահը, մութին մէջ, որ շրջադարձ մը կատարեց և յանկարծ սկսաւ յառաջանալ դէմէն, դէմքը ողողուած սոսկալի լոյսի մը շեղբով, կը մօտենար (...) և դէմքը կը փայլատակեր, կ'ըսէ. / այդ դէմքը տեսած էր տեղ մը, կարծես նկար մըն էր (...) որ դրած ըլլային բաց դագաղի մը վրան (...) գլուխը պիտի բարձրացնէր բարձէն ու խօսէր, / հայրիկիդ ընկերն էր, ըսաւ, կեանքը քեզի...»¹⁰⁴:**

Վերջապէս, միշտ՝ առասպելածին գործընթացի իբրև մէկ ձիւղը, կայ վէլյի առանցք հայրասպանական արարքին հարցադրումը, որ կը կատարուի անջատաբար՝ աւելի վար:

«Նշան»ի մէջ, կ'ըսէի, տիրող է **կեանքի ժամանակի, ներկայի, աճումի պատմութեան** ոլորտը, որմով և կը բացատրուի գրողական արարքի աւելի անմիջականօրէն ներհայեցական, վերլուծական եղանակը: Ընտանեկան անցեալի առասպելէն՝ հոս տարրեր միայն կը յիշատակուին, ակնարկութիւններով: Ինչպէս **«Հարուածը»**, այս գործը ևս իբր տիրող գիծ կը բերէ սեփական ժամանակագրութեան մը օրէնքը, լրիւ տարբեր՝ պատումային ժամանակի կարգէն. արդէն՝ ներհայեցական աւելի շեշտ նկարագիր մը՝ կրնար միայն աւելի հիմնական դարձնել ւաւանդական ժամանակներու այս գանցումը:

Գրողական այդ եղանակը կը բնորոշուի նաև աւելի հաշտ մթնոլորտի մը առկայութեամբ, առաջին տասնամեակի գործերուն մէջ ընդունշարուած և արդէն վերը մատնանշուած, և որ՝ մեծ մասամբ մանկական տարիքի հարկատու՝ կը զարգանայ փոխնիփոխ զուարթ յուզումի, ծիծաղի (երբեմն նաև հեգնանքի - առաւել կամ նուազ ծանր) շեշտերով: Միւս կողմէն, անիկա լի է լարումով՝ գոյութեանական ողբերգական, բայց աւելի յաճախ

103 Նոյն, էջ 137:
104 Նոյն, էջ 150:

տռամային կացութիւններու վրայ բացուող, երբեմն քնարական-եղերեր-գական այլագանումով, առիթ տալով անկրկնելի էջերու...

Լայն բաժին մը կը գրաւէ համայնքի կեանքը, առհասարակ տրուած՝ Պըլտեանի այս երկերուն բնորոշ շատ անձնական գոյներով և ժամանակային ուրոյն կշռոյթով: Այս մատուցումը հոս երբեմն կը թուի այցուած՝ ինքնանպատակութեան անցողիկ փորձութիւններով. բայց իր բովանդակութեամբ կը մնայ միշտ տիրապետուած...:

«Բլուրի» համայնքին կեանքը մեծ մասամբ կանացի կերպարներու դիմաշար մըն է, մի քանին սերտօրէն առնչուած՝ պատմող մանուկին, անոր կեանքին ու աճումին¹⁰⁵: Միւսները առաւել-նուազ լրացուցիչ՝ գործող կամ միայն երևցող դէմքեր են: Թաղային աշխարհը միշտ՝ նկարուած է ենթակայական գոյներով, սակայն յաճախ և հեզնանքի հեռաւորացումով – ինչ կը վերաբերի պատմողի մասնակցութեան, յարումի աստիճանին: Այրերու-հայրերու պատկերումը, որ առաւել ենթակայ է այս հեռաւորացման, նոյնիսկ իր գրաւած սահմանափակ տարածքով, հոս ևս կ'արժէ սևեռել անջատաբար:

Հեռաւորացման այս կեցուածքը կը դրսևորուի թաղի կեանքի զանազան երեսներու ներկայացման առթիւ՝ առաւել կամ նուազ: Թաղային թատերախումբէն՝ մինչև դրացի պարոն Խաչատուրի ամենամեայ հոգեհանգիստները, մօտ ու հեռու թաղերու ուրֆացիները խմբող, անիկա առիթ է տիպարային սևեռումներու՝ երգիծանկարային գծագրումներով: Այսպէս, վերթեան դերասանապետին մասին՝ հեզնանքը սուր է. **«պարոն Ազըվարդ Միրաքի դերձակատունը փակ էր, սովորականին պէս, քանզի, ինչպէս ինք պիտի ըսէր, եթէ ըլլար բեմի վրայ և կրկնէր հին ողբերգութենէն մնացորդ դեր մը, թատերական փորձը մինչև ուշ գիշեր երկարեր էր, և ինք առտունները արուեստագէտի քուն մը պիտ քաշէր հաւանաբար. եթէ ոչ, խանութի սեմին պիտի ըլլար, ծանօթ անցորդները պիտի ընդունէր մեծաշեշտ բարևով մը, յետոյ «Կարապետ Տայր»էն կամ «Չարշըլը Արթին աղա»էն հատուած մը պիտի սահեցնէր խօսքին մէջ...»**¹⁰⁶: Իսկ ուրֆացիներու տարեկան հաւաքը՝ իր դրացուի և գուրգուրացող Արևիկէնց տան մէջ, ականատես մանուկի աչքին տակ, կը դիմագրաւուի աւելի երանգաւոր մօտեցումով: Մինչ սկիզբը թեթևօրէն հեզնական՝ ան կ'ուրուագծէ այցելուները. **«Կը զարմանայի այդ հազուագիտ անուններուն, որ Արևիկ կամ տիկին Մարի կ'արտասանէին ակնածանքով, կարծես թագաւորական հին դասի մը վերջին ու անժառանգ դէմքերը ըլլային (...), ամէն մէկը իր տեսակին մէջ եզակի հերոս, լուրջ ու ծիծաղելի, տիկին Մենտուիի, տիկին Օգնայեան, պարոն Աթանազինէ, տիկին Սուլթան, պարոն Լուրթեր (...), Եօթնեղբայրեան գերդաստանէն հեռաւոր ժառանգներ, հին, անանուն կա-**

105 Կանացի գործօնի այս գերակշռութիւնը, որ- ի դէպ- չէինք դիտեր նախորդ՝ «Հարուածը» վէպին մէջ, որ նաև պիտի չդիտուի հետևելիք՝ «Պատկեր» վէպին մէջ, կը բացատրուի նախ՝ վէպին մէջ պատմողի տարիքով, ապա և՛ արևելեան տիպի ընկերութիւններու ընտանեկան բարքերով: Ասոր համար ալ, «Նշան»ը բնորոշել իբրև սոսկ կնոջական աշխարհ մը՝ տուրք տալ պիտի ըլլար մասնակի, զեղչական մօտեցումի, նաև անգիտանալ՝ այդ ընկերութիւններու և ընտանիքներու ծոցին յաճախ դիտուած արական զեղչուած ներկայութեան այդ երևոյթը:

106 «Նշան», էջ 124:

մատրոներ, թաղականներ՝ որոնք կը յիշէին, գիտէին որ պարոն Խաչատուր եկեղեցիին ու դպրոցին հիմնադիրներէն մէկն էր (...). ամէն մէկը կ'առաջարկէր, որ միւսը նախ մտնէր, բայց երբ գլխու լաչակը դեռ պահած տիկին Մարի պնդէր, / հատէ, հատէ, փէտի պէս մի կէնիք / կը խուժէին, կը նստէին...»¹⁰⁷. Կամ Խաչատուրեաններու մասին՝ «պահեր էին իրենց անաղարտութիւնը, մանաւանդ որ պարոն Խաչատուր իր կինը ոչ թէ գացեր Ատանայէն, Սիսէն կամ թրքաբարոյ քաղաքէ մը առեր էր, այլ հերոսական Ուրֆայէն, նախկին ողբակոծ Եղեսիայէն...»¹⁰⁸ : Աւելի անդին, երգիծանքը կը գեղջուի դէպի գուարթախոհ դիտողութիւն. «տարին անգամ մը պաշտօնական հանգամանք առնող այս պաշտամունքին մէջ, որուն ընթացքին Արևիկ անդադար, մերթ հայրիկս, մերթ բաբարս, ըսելով խորունկ ու տևական մտերմութիւն մը կ'ուզէր թելադրել իր ու հօր միջև, տիկին Մարի պարզ այրին էր»¹⁰⁹:

Սատիրաշեշտ այս երգիծանքը համատարած չէ սակայն համայնքի կեանքին սևեռումին մէջ. դիտող մանուկը, կամ յիշող-պատմող չափա-հասը, տեղ-տեղ յանկարծ կը լրջանայ, կը մեղմանայ, ինչպէս երբ, վերի հաւաքի ներկայացման մէջ իսկ, տարեց հիւրընկալուիլին աչքերը համեմատելով ձայնասփիւռի գործիքին վրայ դրուած երիտասարդութեան նկարին, զանոնք կը գտնէ «զարմանալիօրէն անփոփոխ» մնացած. «պայծառ դէմքով, սև կամ շագանակագոյն մազերը՝ մէջտեղէն շիտակ խագով մը բացուած, բիբերը յառած դիտողին, պնդող, շեշտող, պայծառացած լոյսի ցայտքէ մը, որ կը նշմարուէր թարթիչներուն վրայ»¹¹⁰:

Իբրև ընդհանուր դիտողութիւն, կ'արժէ նկատել անցեալի առասպել-լագերծումը - հետևանք՝ թերևս՝ դիտարկուած նիւթերու և պարագաներու սեփականէ հեռու, անանձնական դրուածքին, բայց մանաւանդ՝ աճումին, տարիներու անցքին: Արդէն պիտի չուշանանք հաստատելու, որ առասպելի, սեփական գոյութեան խորհուրդներու ոլորտը հոս տեղափոխուած է դէպի ուրիշ խորութիւններ:

Համայնքի ներկան տուող անսպառելի այս գանձին մասին հոս կարելի չէ բաւարար գաղափար տալ, արդէն տեղը չէ ատոր: Յաճախ, պատումը իր արդիւնքը կը նուաճէ ամենաաննշան թուող մանրամասնութիւններէ, ինչպէս շինարարական և կենցաղային դիտարկումներու անհաւատալի այսպիսի բաղադրութիւններէ. «Բլուրի հմուտ վարպետները, երբեմն միայն շէնքին սիւներուն ու տանիքին չիմենթօն թափող, կառուցման ժամանակ չէին նախատեսած սանդուխին գրաւելիք միջոցը (...) շինութեան առաջին տարիներուն՝ տանիքները դեռ բնակելի տարածութիւն չէին և ամէն մարդ Գեղամին ու Հազըրվարդին պէս տանիք չէր ելլեր ամրան գիշերները, հոն իրարու ծոց մտնալու, աստղ ու լուսին պաչպչելու, քնանալու, հայրենի ձոր երագելու համար... [Աւելի ուշ

107 Նոյն, էջ 84:

108 Նոյն, էջ 92:

109 Նոյն:

110 Նոյն, էջ 89:

միայն] նման սանդուխներ յարմարցուցեր էին, որոնց ոտքերը երբեմն կ'երթային կը յենէին փողոցի յատակին. / վարժուեր էի այդ գլխապտոյտ տուող թերութեան, կէսօրէ ետքի տաքին, երբ արևը կ'եփէր միջոցը, կը բարձրանայի սանդուխէն, բոպիկ, անձայն...»¹¹¹:

Առանին տեսարաններու սևեռումը, բնականաբար, մեծ մասամբ կը ծառայէ նկարագիրներու ցուցահանման, ինչպէս Արևիկին և իր մօր անդադրում վէճերը, ուր՝ սերունդներու մշակութային հակադրումէ մը անդին՝ կը գծագրուի երիտասարդ աղջկան՝ իր միջավայրէն դուրս ինկած, թերպատշաճող հոգեմտաւոր աշխարհը, և որ հաւանօրէն մասամբ կը բացատրէ նաև իր գուրգուրալի հակումը օրէ օր մեծցող մանուկին հանդէպ – զգացական անգիտակից փոխադրում մը: Առիթ տալով նաև ներկայացնելու արուարձան–քաղաք հակադրումը, նշմարներ տալով մայրաքաղաքէն, թաղի ուղղակի գաւառային կեանքին հակադրելով ըլլայ Պէյրութի կեդրոնական, առևտրական գօտին (այսօր ջնջուած), ըլլայ մայրաքաղաքի հայ համայնքը՝ կենցաղային իր «բարձր» մակարդակով և վարժարաններով: Բլուրի բնակիչներուն մօտ՝ այս բևեռը կը գնահատուի հակադիր լոյսերու տակ. մինչ ամէն օր հոն իջնող տղամարդիկը չէզոք ընկալում ունին՝ ինչպէս աշխատանքի վայրի մը հանդէպ, հիները, նաև կիներու մեծ մասը, ինչպէս տիկին Մարի, իրենց խորշանքին մէջ կը միաբերեն քաղաքը և քաղաքի «հարուստ» հայութիւնը. **«Մինչդեռ ձեմարանը, որուն ոչ տեղը գիտէր Մարի, ոչ ալ շէնքը տեսեր էր, հեռաւոր բաներու փառքով ու վախով պատուած՝ իրեն համար վտանգի ու փորձանքի ասպարէզ մըն էր, իր բառով՝ հեթան, ոչ թէ ուխտավայր, այլ հեթանոս տաճար մը (...) և ահա իր աղջիկը լաւակ ու շատախօս բան մը եղեր էր».** մինչ ամուսինը **«չէր ուզած նշմարել որ Արևիկին շարժուածքին, հագուածքին, մանաւանդ խօսուածքին մէջ կամաց-կամաց փոփոխութիւններ յայտնուած էին. (...) այլութեան մը սկիզբը...»¹¹²:**

Որքան ալ կերպարներու մշակումը հիմնական թիրախ մը չըլլայ գրողական արարքին մէջ, մարդկային տիպարներու այլազանութիւնը, ուրոյնութիւնը, երբեմն և նկարագրելութիւնը՝ կը մնան ուշագրաւ: Որոշ արական կերպարներու կողքին՝ հարուստ են մանաւանդ իգական դիմաշարները. Արևիկի՝ շատ մօտէն ու յաճախակի դիտուած կենդանագիրի կողքին, ապրող ու բաբախուն կերպար՝ պգտիկ Ջուարթի կողքին, նաև իբրև մնայուն «խօսային» խորք ու ընկերակցող մօր կողքին, – տիրական դէմքեր են՝ անյեղլի Անթիքան, օրիորդ Աննան, օրիորդ Ոսկին...: Այս վերջինին նուիրուած մէկ–երկու հատուածներ՝ մեծցող մանուկին մօտ կը զգացնեն տարփական հիացումի, շլացումի ապրում մը. **«Կարևորը, էականը (...)՝ օրիորդ Ոսկիի ձայնէն սկսած և ամբողջ մարմինը գրաւող յանկարծակի այլափոխումը. հասակը կը թուէր աւելի սլացիկ, շարժումները՝ աւելի ճկուն, աւելի ազատ, դէմքին թեթև, շատ թեթև շպարի խաւ մը կար, որ կը դառնար նարնջագոյն վարդագոյն մը շրթներուն վրայ, և այդ երանգը կ'արտացոլար եղունգներուն ալ վրայ...»¹¹³:** Միշտ նոյն

111 Նոյն, էջ 45:

112 Նոյն, էջ 35:

113 Նոյն, էջ 224:

օրիորդ Ոսկիի առիթով, և առհասարակ կանացի անհատականության մասին՝ «յետոյ՝ վարմունքը, տեսակ մը ազատ, բարեձև, հանդարտ կեցուածք, ինքն իրեն, խօսքին ու շարժումներուն այնքան լաւ տիրապետող ընթացք մը, այն որ ունէին մայրիկին այցելող կիները, փարթամ ուսերով ու լանջքով, լայնշի կողերով, հուժկու գիստերով, կիսաթափանց զգեստներով, որոնց հախէն եկող էրիկմարդիկը, ինչպէս կ'ըսէր մայրիկս քիչ էին, հեմտէ հեչ չկային, իրենց եղածէն ախորժող և ապրածով երջանիկ կիներու եզակի ցեղ մը (...) վճռական ու նոյն ատեն, թերևս, խորապէս փխրուն իզականութեան մը մէջ»¹¹⁴:

Համայնքի առօրեայէն, այսպէս, որոշ անցքեր ուղղակի կ'առաջնորդէն դէպի աճող մանուկին ներաշխարհը: Ինչպէս՝ Աւագ Ուրբաթի գիշերուան քնարական-եղերերգական այս ոգեկոչումին, ուր պըլտեանական արձակը, ինչպէս շատ էջերու վրայ, կը ներկայանայ իր լաւագոյնով, դարձեալ կապուած՝ օրիորդ Ոսկիի անձին - ու ձայնին. «Իր անունին փայլը, թանկագին մետաղի խաւին պէս որ ատենին կը դնէին մանրանկարներուն մէջ, կը կազմէր խորքը անոր ձայնին, այն որ կը ծաւալէր Աւագ ուրբաթի գիշերը, այն պահուն, երբ դասին մէջ, գետինը նստած, յոգնած, կը մրափէի գրեթէ, պզտիկ իրարանցումէ մը ետք Գէորգ դպրապետը՝ սուս, կ'ազդարարէր դասին, մութին մէջէն, անոր լռութենէն կը բարձրանար երգը, Ո՞ր ես, կը կրկնուէր, ո՞ր ես մայր իմ, սկիզբը բարակ, գրեթէ սովորական սոփրանօ մըն էր (...), որ քիչ-քիչ կը տաքնար, որքան կը լեցուէր վիշտով, կ'իջնէր ինքն իր մէջ, կ'ազատէր ներքին անդռնէն, կ'ուռէր, կը թրթռար տենդով, կը պատռէր վարագոյրին խաւարը, կը փայլէր գրեթէ (...), կարծես լսուածը, հոգետեսուածը ծէսին ու ասոր հեռաւորութեան մէջ սպրդած իրականութեան շերտ մըն էր, թաղին մէջ մահուան դատապարտուած ունէ երախայ այդպէս պիտի լար կամ ունէ մայր սենեակի լապտերի լոյսին տակ պիտի կրկնէր այդ լքումին ողբը...»¹¹⁵:

Ասկէ անդին, հաւաքական կեանքին մէջ յեռուած, բայց նախանձախնդրօրէն իր գաղտնիքները պահող անկէ, եթէ ոչ արդէն անոր հակադրուող,- կրնանք տեսնել պատմող մանուկին աճման ընթացումը: Հիսուսած մօր կեանքին, նաև զուգահեռ գոյութեանը երկու աղջիկներու՝ իր հովանաւոր Արևիկին և իր խաղընկերուհի Զուարթին: Արևիկի գուրգուրալի կատակը՝ «նշանսնձս, նշանսնձս», իրենց խաղն է՝ տղուն հեռու մանկութենէն եկող, իսկ տարեկից Զուարթի հետ՝ կիներն են որ զինք «կատակով նշաներ էին»¹¹⁶:

Մանուկի մը աճման այս պատմութիւնը, աճման ընթացքը, վէպին մէջ կը զարգանայ նախ՝ առօրեայ սևեռումներու հարթութեան մը վրայ: Արդէն մէջբերուած, Արևիկի՝ զինք գրկելու, սեղմտելու, ձևացեալ խլել-փախցնելու հին օրերու խաղին կողքին, անոր պէս, «խաղ» մըն է աճման առաջին յիշատակներէն՝ «երբ հօրքոյր, մօրքոյր իրենց տաքուկ գիրկը կ'առնէին, Օհ, պէպէքս, պաչիկ մը տոնր տեսնեմ, կը գոչէին (...) քա մեծցեր ես,

114 Նոյն, էջ 138:

115 Նոյն, էջ 126:

116 Նոյն, էջ 247:

օհֹ մենձ տղայ եղեր ես, այսպէս կը մեծնայի իրենց գիրկով, իրենց գիրկը վերադառնալով անգամ մը ևս...»¹¹⁷: Իսկ տարեկից Զուարթին հետ, խաղը կը բեմադրուի դրացի տանիքի արիշին տակ. «Մանդուխի կատարին կը յայտնուէր Զուարթ, կը հևար, կը ցատկէր, մինչև ծունկերուն տակը հասնող կարմիր հագուստով, արևներէն այրած մորթով, բոպիկ, զիս անակնկալի բերելու համար կը շրջանցէր արիշը, բայց տանիքի տաք պեթոնը կը խանձէր գարշապարները (...) կը սեղմէի, սեղմոտէի բազուկը, իրանը, պիտի խտղտացնէի, կը խնդար, կը զսպէր ինքզինք, տակս պիտի ընեմ, կ'ըսէր, ցածէն, փսփսայով, և մէկէն, չեմ գիտեր ինչու, կը լրջանար, կը բարձրանար արմուկներուն վրայ, ծունկերը օդին, փէշը սրունքներուն միջև, դէմքը ստուերէն մթնցած՝ և աղջկան մը մերժումի շեշտով՝ դէմքիս կը փչէր, / անկիրթ. / իր խաղն էր ատիկա (...) կը մնայի իր մօտ, այո, պէտք էր մնայի շատ մօտը, բայց միայն այդքան, անհուն հեռաւորութեան մը մէջ. այդպէս էր խաղին օրէնքը»¹¹⁸:

Անդին՝ կը հետևիք Արևիկի հասուն աղջկան սէրերուն, կամ՝ շահագրգռութեան՝ Նշանի հանդէպ: Անբացատրելի, անյարիր մղումի մը հետևանք՝ այս նախընտրութիւնը իր կողմէ, յայտնօրէն նախնական, տգէտ երիտասարդի մը ուղղուած, որ մօտ ազգական ալ է իրեն. հակում՝ որ անուղղակի կը բացայայտէ, կրկին, իր միջավայրէն հեռացած, չափանիշներու տագնապ ապրող էակի հոգի մը, հակառակ կնոջական իր անհատականութեան այլապէս ամուր գիծերուն, հակառակ որոշ յանձնապաստանութեան: Ուրիշ տարր՝ իր մէջ տկարութիւն և աններդաշնակութիւն ցուցնող – ապաւինումը գուշակներու, որոնց հետ իր մէկ հանդիպումը կը լրտեսուի իր պզտիկ պաշտպանեալին կողմէ:

Որոնումի այս ճամբաները, ուր Նշան գարմիկը, կեանքի առօրեայ ընթացքով թէ բախտագուշակներու մատնանշած ուղղութիւններով, բոլոր նշաններուն միջև սխալ ընտրուած, սխալ մեկնուած նշան մըն է պարզապէս, – տարիներ ետք, վէպի յանգումին, պիտի հասցնեն հերոսուհին՝ իր մեծցած, «գրոց-բրոց դարձած» և իրեն այցի եկած երբեմնի փոքրիկ «նշանածին» խոստովանելու՝ «ամուսնանալու համար չէր, չէի ուզեր, չէինք կրնար, մօրքուրիս տղան էր»¹¹⁹ – և դեռ՝ յիշողական գրաքննութեամբ մը մոռնալու, որ Նշանը, զինք և թաղեցի ուրիշ լուրջ աղջիկ մը «խաբելէ» և կենցաղային ուրիշ բրտութիւններով համբաւուելէ ետք, անհետացած էր և իր ճակատագիրը գտած՝ ուրիշ տեղ...:

Բայց Արևիկը ձգելով իր «բախտի նշաններու» որոնման ճամբաներուն վրայ, կը դառնամ գլխաւոր կերպարին, որ արդէն մեր առջև պարզուող իր մանկութեան առաջին օրերէն, կ'ապրի իր բնական թէ մարդկային շրջապատը, ու անկէ առաջ՝ սեփական մարմինը՝ ինչպէս նշաններու ովկիանոսի մը մէջ, նշաններու բնագիր տիեզերքի մը մէջ, որ մատնացոյց կ'ընէ նշանակութեան մը, նշանակութիւններու: Նշաններ՝ որոնց խորիւրդը, մեկնութիւնը, իրեն անմատչելի, վէպի առաջին էջերէն մինչև վերջինը՝

117 Նոյն, էջ 13:

118 Նոյն, էջ 50:

119 Նոյն, էջ 264:

փոխնիփոխ կ'ընդհնարուին–կը ծածկուին իր առջև: Առանձին՝ ձիթաստաններու ձայներուն ունկնդիր, Զուարթին հետ՝ եղէգնուտին մէջ մանկական խաղերու տրուող. «**փոխանակ հեռանալու, ձայները կը դանային աւելի մօտիկ, փսփսուք մըն էր այլևս թուփի, թանձր կանաչի պատի մը ետին, մերթ սուր, մերթ ցածէն արտաբերուած խօսքեր, որոնց իմաստը չէի հասկնար...**»¹²⁰: Կամ Արևիկի զգացական գաղտնիքներուն տարտամօրէն հաղորդ, մանկական տգիտութեան իր կիսամութին մէջ, կը շօշափէ «**նախանձը, ոխը**», որ իրեն համար «**ըլլալու կերպ մը չէր (...), այլ ձայնի խաղ մը, խիստ, բիրտ նայուածք մը (...), որ կը յայտնուէր Արևիկի շարժումներին, խօսուածքին, դիմախաղերուն մէջ**»¹²¹:

Ասոր առնչուած՝ բնականաբար՝ միշտ նշաններով է որ կ'որսացուի նաև Սեռի՝ չափահասներու «խաղի» այդ ծածուկ աշխարհը – թաղի կեանքի ճեղքերէն նկատուած, գաղտալուած շարժումներու, ճիչ ու հառաչներու, թաղի այրերու գռեհիկ ակնարկութիւններուն կամ քաղաքամէջի արու ամբոխին պղտոր նայուածքներուն՝ պատմողին ընկերացող Արևիկին ուղղուած, կամ օրիորդ Ոսկիի մարմնական շնորհէն իրեն հասած տարփանքի անորոշ խլրտումին: Ասոնց շարքին, և Նշանի ու սիրուիի մը մասին փսփսացուած շշուկներու առթիւ, ան կը յիշէ որոշ ապշանք մը, և անկէ «**ծնած խոցը, որ եկեր, հաստատուեր էր մէջս, երբ գիտցեր էի, որոշ, անսխալ կերպով, թէ կը հանդիպէին իրարու, քաղաքը, տեղ մը, ինծի համար անծանօթ սենեակ մը, (...) ինչպէս ականջով միայն կը մասնակցիմք վարագոյրէն անդին կատարուող դէպքի մը, որ հեք ու հեծեծանք, շշուկ ու շարժումնի աղմուկ կը թելադրեն մեր կոյր աչքերուն (...). խորքին մէջ, որքան մարդիկը մօտ են մեզի, այնքան մութ են ու անթափանց, և այդ մօտիկութիւնը կը թուի նշանը անոնց անմատչելիութեան...**»¹²²:

Նոյնը՝ երբ, Արևիկի հետ գիրքերու «**գուգահեռ աշխարհի**» գաղտնասուցման վրայ, կը յիշէ. «**կը հեռանայինք, փողոցէն, կը սլանայինք ծովէն անդին գտնուող ցամաք մը, ուրկէ կը շոյէինք, կը վերծանէինք աշխարհը**»¹²³: Կամ երբ, յապաղած վերատեսութեան սեղանին շուրջ, այցելուն կը դիտէ իրեն «**սուրճի գաւաթ նայող**» իր հին հովանաւորը՝ բախտի որոնման մէջ կեանքը սպառած, ամուրի մնացած Արևիկը, և կը խորհրդածէ. «**կը նայի գաւաթիս, կը շրջէ նորէն, գլուխը կը շարժէ, կարծես բան մը տեսաւ, ամէն հետք նշան է, ամէն բնականար՝ բախտ ու դժբախտութիւն, ճակատագիրս գիտէ և կ'ուզէ լռել, ձգելով գուցէ որ գալիքը ըլլայ ինչ որ պիտի ըլլայ**»¹²⁴:

Նշաններու խորհուրդը ուղղակի կը բացուի գոյութենական կեդրոնական տագնապին վրայ, որ աշխարհի ճանաչման, նաև Միւսի՝ գոյակից Մարդու ճանաչման տագնապն է – սեփական ինքնութեան գիւտի–կորուսումի տռամը, ինքնացման տռամն իսկ...:

120 Նոյն, էջ 102:

121 Նոյն, էջ 123:

122 Նոյն, էջ 223:

123 Նոյն, էջ 191:

124 Նոյն, էջ 266:

Այսպէս, օրիորդ Ոսկիի նուիրուած հիացական խորհրդածութիւնները, զայն դիտելու, անով շլանալու բոլոր պահերը, քաղաքէն անոր վերջնական մեկնումի նախօրեակին, պատմող մանուկին և ապա աճած մտածող մարդուն մօտ կը ծնին անդրադարձը այդ կնոջ անծանօթութեան, անկէ միմիայն պատկերներ ամբարած ըլլալու ողբերգական տպաւորութեան. կ'ընկալուին իբրև նշանը՝ աշխարհաճանաչումի մարդկային ողբերգական անկարողութեան: Եւ հարց տալու՝ պաշտելի այդ պատկերի յիշատակին առջև. **«Ո՞վ էր իսկապէս... Ո՞վ էր»**¹²⁵: Ճիշդ այն անգիտութեան խոստովանութեան նման, որով **«Սեմեր»**ի մէջ կը փակուէին Վերժինի վարքը տուող էջերը՝ **«Բայց ո՞վ էր»**¹²⁶, և որուն պիտի անդրադառնանք արելի վար:

Ինքնացման տռամը առանցքը կը կազմէ **«Նշան»**ի այն հատուածներուն, որոնք կը բերեն խորքի սևեռումներ: Ուր կը ծաւալի գոյութենական ոլորտը, որ նաև իբրև «գոյազանցական» բնորոշած էի. բայց այս անգամ՝ ներանձնական, ներկայ, «սեփական առասպելի» մը յղուելու համար. մանաւանդ եթէ, ինչպէս նկատած են գրա-տեսաբաններ, յաճախ **«Կեանքի պատումը կը ձգտի վերածուիլ միթոսի, սեփական առասպելի»**¹²⁷: Ոլորտ, որ կը բեմադրէ աճող, կազմաւորող այս անհատականութեան մօտ մասնատումի վիճակ մը, անձի ամբողջացման որոնումը, ինչպէս և խօլ կարօտը՝ մատչելու գոյակից Մարդու աշխարհին: **«Կ'ապրէի, ինչ որ կ'ըսեն կեանք, կ'ենթարկուէի անոր թափին ու ռիթմին, բուսային աճ մը, ուռճացում մը (...) կը հետևէի միայն անոր, այս ներքին զարթումին, կը հպէի քօղի մակերեսին, կը շոյէի կերպասը, մորթը բաներուն, աշխարհի հիւսուածքը...»**¹²⁸:

Վէպին վերջընթեր գլուխը բանալի հատուածներ ունի՝ տուող այս հոլովոյթը, ինչպէս և անոր անել դժուարութիւնը. հպուածը, շոյուածը, բռնուածը՝ միայն **«պատկերներ»** են, ժամանակին մէջ իրար յաջորդող, նոյն անողոք ժամանակին մէջ հոտող-մաշող. պահ-պատկերներ միայն, որոնք կը մնան լիութեան պահերէ, մեր հետ **սինքրէթիք** միութեամբ մը ապրած հարազատ հոգիներէ. **«Պատկերներ՝ էական մոռացումէ մը մնացած, քով քովի, անկարգ, հատուածային ու կցկտուր, տարմա-տարմ կտորտանք»**¹²⁹: Կը յաջորդեն այսպիսի պատկերներ՝ խաղընկեր աղջնակէն մնացած, որոնք վերածուած են այդ **«կտորտանքին»**: Ժամանակին բերած մաշում-այլափոխումները պահ մը կրնան երևիլ իբրև մարմնական փոխակերպումները արբունք թևակոխող աղջնակին, սարսիչ՝ իրենց նորութեամբ, օտարութեամբ՝ դեռ կիսով մանուկ տղուն համար: Բայց այս վերջինի գոյութենական օտարումը արելի ընդհանրական է, էական: Ապրուած օտարումը ներգոյակ է աճումին, գիտակցական տարիք

125 Նոյն, էջ 240:

126 «Սեմեր», էջ 136:

127 Կրնանք յղուիլ վիպագիր և գրաքննադատ Ս. Տուպրովսկիի գործերուն և իր դարբնած «ինքնավիպում» (autofiction) եզրին, կամ ուրիշ տեսաբանի մը՝ Մ. Լիբիսի վաստակին՝ իր ընդհանուր գիծերուն մէջ: Որքան արելի պատշաճ՝ այս բնորոշումը երկերու համար, ուր ինքնակենսագրական տարրը արելի ևս մասնակի է, դժուար սահմանելի՝ ազատ յօրինումի գործընթացի մը մէջ...

128 «Նշան», էջ 242:

129 Նոյն, էջ 243:

թևակոխման, կարծես անխուսափելի, ճակատագրական կապով մը կապուած անոր: Նախագիտակցական քունի մը, սկզբնական երջանիկ թմբիրի մը կարօտն է որ կ'ոգեկոչուի կարծես, երբ՝ դառն յուսախաբուրթեան մը շեշտով ակնարկելով գիտակցական տարիք մատչումին՝ ենթական հարց կու տայ. «Մարդ ինչ կը գտնէ, երբ կը գտնէ ինքզինք»¹³⁰: Նոյնը՝ երբ կը յարէ. «Օր մը, թերևս, կարծես թէ ուզէի, կարծես թէ ուզեր եմ շարունակել ընդմիջուած քունն ու անոր գոլին մանկական հմայքը. պէտք է վերադառնալ այն պահին, երբ պատկերն ալ չկար ու անոր քերթուածը չէր սկսած բանիլ տակաւին մէջ»¹³¹: Կամ երբ՝ նոյն պատրանաթափ շեշտով՝ կ'ոգեկոչէ չմեկնաբանուած նշաններու ալ հեռաւոր այդ աշխարհը, ու կ'եզրակացնէ. «Թերևս կարելի չէ վերադառնալ այն տեղերը, ուր ապրեցանք ու պատկերները որ սիրեցինք – առանց երբեք ապրելու վերստին մահը, որմէ փորձեցինք փախչիլ ապաստանելով երևոյթի աշխարհին մէջ»¹³²:

Ահա յանգումը, յանգում մը՝ կեանքի ժամանակի հոլովոյթին – վէպէ վէպ ծաւալած և չափահասութեան նախասեսմին վերածուած «տարմա-տարմ կտորտանք»ի, «ընդմիջուած քունն ու անոր գոլի մանկական հմայքը» ետ կանչող կարօտի...

բ– Անվայրութիւնը՝ սկզբնական Աղէտէն մինչև զլացուած հայրութիւն. հոնկէ՝ համրութիւն, բրտութիւն

Այս գործերուն մէջ, առանձնաշնորհեցի կեանքի ժամանակի ոլորտը, առասպելեալ- ենթակայական թէ ներկայ-իրական: Անոնց ձևաւորումներուն մէջ սակայն միշտ կրնանք կիրարկել ընթերցումի երկրորդ, լրացուցիչ՝ «վայրային» ոլորտի ցանցը, որ՝ նախորդ տասնամեակներու երկերուն մէջ արդէն կարևորութեամբ ընդգծուած՝ բնականաբար հոս ևս կը պահէ իր հնչեղութիւնը:

Գործերէն՝ «Սեմեր»ը, արդէն իր տիտղոսին մէջ, վայրի ընկալման առումով ունի բազմակի հնչեղութիւն: Սեմը, չըլլալով Դուրս, չէ նաև Ներս: Ժխտումն է, գոնէ խախտումը՝ «ներս» և «դուրս» հասկացութիւններուն: Խնդրարկումն է, եթէ ոչ՝ անկարելիութիւնը, արտաշխարհի ազատ ելքի, ինչպէս և ներքնութեան, ուրոյն աշխարհի:

Բայց մանաւանդ յիշենք, որ երկը, իր մայր նիւթին զուգահեռ, կը պատկերէ ճահճուտ գաղթակայանները, ապա և, անկէ ետք, ընդհանրապէս փորձը՝ անոնցմէ Բլուրին համայնքը ստեղծելու. «Կը թուին վերապրած ըլլալ, տեղանուններու ցամաք շարքի մը մէջ. ո՛չ մէկ մանրամասնութիւն, յաւելեալ տեղեկութիւն. հով, աւազամրրիկ, մալարիա, տիգնթիբի, թիֆուս, տիֆթերի (...) Էլմոնի ու Մարիամի այն չորս երկար տարիները որոնք կը փռուին քարտէսին մէկ կողմէն միւսը: Տևողութեան ու տարածութեան միջոցը պարապ է...»¹³³: Հետևողը անհամոզիչ-անվաւեր ներկան է, փորձը՝ համայնք-վայր ստեղծելու,

130 Նոյն, էջ 243:
 131 Նոյն, էջ 253:
 132 Նոյն, էջ 267:
 133 «Սեմեր», էջ 30:

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒՅԻՆ ՎԵՄ համահայկական հանդես, 2013 ապրիլ-հունիս, 2 (42) քառի, թիվ 2

որուն «արդիւնքը» կը ցուցահանուի՝ տեղ-տեղ կծու, ծաղրանկարային գիծերով, յատուկ սլաքով մը՝ ուղղուած համայնքի «ղեկավար» տարրերուն – հաւաքականութեան «հայրերուն»։ Իբրև ատելի կեդրոնական կերպարներ հոն կենդանագրուածները անվայր ու անայր-այրի կիներ են՝ սկսած Էլմոնէն, լքուած քաւարան-խցիկի մը մէջ, ինկած թաղի ստորին սահմանին, ուր մանուկը կը դրկուէր երբեմն, և ուրկէ իր յիշողութիւնը պահած է դժնէ պատկեր մը. **«Մարդ չկայ, դուռը փակ է: Տնակին պատերուն աղիւսները աղտոտ, առանց ձեփի, խոնաութեան, տաքի դէմ բոլորովին անպաշտպան են: Դրան սեմէն վեր երկու սանդխամատ կայ (...): Էլմոնի աչքերը կը սևեռեն մութէն, կարծես կ'ուզեն բացայայտ դարձնել անբացատրելի կամ անխոստովանելի բան մը¹³⁴»**: Ապա՝ **«Մինչև իր մահը ապրեր է դարձերի վարախա տնակին մէջ: Մեռեր է, օր ցերեկով, այնտեղ: Չգիտցանք ինչպէս էլաւ...»¹³⁵**:

Այրերը, նոյնիսկ երբ կը ներկայանան, չնչին բացառութիւններով անէական են, անբռնելի, անպատասխանատու. ինչպէս մօրեղբայրները, որոնք պիտի մղեն կայտառ, գեղեցիկ ու խոստմնալի Մարիամը դրկելու հեռաւոր Ֆրանսա (**«յետոյ մեզ ալ կը տանի, հոս ապագայ չկայ»¹³⁶** անարմատ մարդոց մտայնութեամբ) – բայց՝ հոն մահանալու-անհետանալու: Կամ Պելֆոր, նոյն Մարիամին ամուսին Յակոբը, ոչինչ էակ մը: Մինչ՝ քայլին պիտի փորձէ ընդդիմանալ Վերժինը միայն, որ՝ գերդաստանի սին՝ կը մերժէ Ադէտէն ետք անգամ մը ևս **«տարմատարմ»** ըլլալու, ցրուելու, կրկնակի անվայր դառնալու հեռանկարը:

Անվայրութեան ուրիշ պատկեր՝ Անթիքայի անհետք սենեակը – որուն՝ «բնակելի» են պատուհանն ու սեմը միայն, և ուր կը տիրէ իր մահացած և գերեզմանատան անանուն մէկ փոսին մէջ կորսուած աղջկան լուսանկարը: Անթիքան՝ ինքը, ուրիշ օրինակ մը անվայր հոգիի. **«Մարդ-մարդասանք չունի աշխարհի վրայ (...). ունի իր եռանկիւն սենեակի պատին հսկող մեծ լուսանկարին աղջիկը, որ կը տեսնուի փողոցին վրայ բացուող պատուհանէն: Այդ պատուհանը չըլլայ ինչ է ինք. ոչինչ»¹³⁷**: Սենեակ՝ որմէ վտարուելու ժամկէտի մնայուն սպասումովը կ'ապրի. և երբ կու գայ ժամը ծերանոց փոխադրուելու՝ **«Աս տարիքին մարդ տեղ կը փոխէ, դարիպութեան կ'ելլէ, միակ տեղը ալ գերեզմանն է...»¹³⁸**: Եւ մենախօս նախադասութիւն մը, լուսած պատի միւս կողմէն, որ գլուխի փակումին կը բերէ եղերեղական, սրտակեղէք իր եղանակը. **«Հասեր է Անթիքայի ձայնը, ընդվզումի, համակերպութեան խառն աղապատանքով մը լեցուն, աղաղակող մտերիմ, բոլորովին ինքնեկ խօսքը, այն՝ որ կրնանք միայն փսփսալ մենք մեզի, / Տէր, եր մըզի հանես պրտի էս ակտրէն»¹³⁹**:

Հասկնալի է, որ անվայրութիւնը անմիջական բխումն է Ադէտին – պատմական թէ գոյաբանական. այս կապին անդրադարձ ունեցայ նախորդ

134 Նոյն, էջ 58:

135 Նոյն, էջ 61:

136 Նոյն, էջ 24:

137 Նոյն, էջ 150:

138 Նոյն, էջ 179:

139 Նոյն, էջ 231:

մասին մեջ՝ կիներու գողգոթային առիթով: Բայց կայ նաև ոգեկոչումը մեծ-
 հայրերու անհետ բնաջնջման, ինչպէս գերդաստանի նահապետ եղիա
 էֆէնտիի գիտակից ընթացումը դէպի ստոյգ մահ. **«...բարկացեր է, չէ
 ուզեր պէտէլ տան, ըսեր է՝ տաք ալ չտաք ալ նոյնն է, փարանիդ
 պահեցէք, պէտք կ'ըլլայ (...) յետոյ ո՞վ գիտէ ուր կտրեր կտրտեր
 են մարդը»**¹⁴⁰: Տարբեր վախճան՝ Վերժինի ամուսին Թորոսինը, բախտով
 վերապրած մինչև անապատները, բայց միւսին նմանող՝ իր անգերեզ-
 մանութեամբ. **«Ա՛ս է միակ պատկերը Վերժինի ամուսնէն, անորոշ
 ֆէսաւոր դէմք մը, մարմինը կը ծփայ եփրատի ջուրերուն վրայ, չեն
 ձգեր որ թաղեն...»**: Անվայրուծութիւն՝ որ ուրեմն նաև անհայրութիւն է: Ապա
 և՛ համրութիւն. **«Ուրեմն՝ ո՛չ մէկ բառ Թորոսէն, ո՛չ մէկ խօսք, կար-
 ծես համր եղած ըլլար»**¹⁴¹: Իսկ ներկայ համրութեան պարագայ մըն է
 պատմողին հայրը. արևելեան որոշ տիպի տղամարդ, որ չի խօսիր, **«չի
 պատմեր»**. **անցեալի անհետացած դէմքերը «եղանք են, չեն եղած,
 պատմութիւն են, հեքիաթ, պատկեր ու հետք են, իրենները մնացեր
 են չես գիտեր ո՞ր, ո՞ր քարին տակ... որքան ալ ասոնք [կիները]
 հոս խօսին, ինք չի պատմեր...»**¹⁴²: Խուսափող-ուրացող հայրութիւն,
 համրութիւն – բազմախաւ եզրեր՝ որոնց կ'արժէ անելի մանրամասն ան-
 դրադառնալ տակաւին:

«Հարուած»ը, արդարև, կը պատկերէ հայրասպան Յովհան սարկա-
 ւազը, էպպէս անհայր-անվայր հոգի մը, զոհ՝ հայրական անգիտացումի և
 զրկումի, որ իբրև զլացումի բրտութեան հակազդի միակ միջոց՝ պիտի
 գտնէ իր բրտութիւնը՝ հօր ջնջումը: Այս վէպին մեջ, շատ անելի շեշտօրէն,
 կը դրուի հայրերու, և անելի ընդհանրապէս՝ այրերու, անպատասխանա-
 տութեան, հոգե-բարոյական բացակայութեան, դասալքութեան փաստը
 (հոս կարևոր ալ չէ, որ՝ սպաննեալ Համբարձումի գնահատման պարագային՝
 թաղեցիներու տեսակէտները բաժնուած են դրականի և բացասականի
 միջև, կամ որ պատմողը՝ իր կարգին՝ կը յայտարարէ ձեռնափութիւն):

Հայրերու այս կամ այն չափի ու ձևի կրաւորականութեան հակադրուած
 է գլխաւոր մայրական տիպարը՝ զոհին կինը, որ վէպին մեջ՝ արդէն կը
 կոչուի Մայրենի: Նոյնիսկ եթէ՝ անոր կերպարն ալ զերծ չէ երկդիմութենէ.
 մարդասպան բայց տկար արու զաւակը ոգի ի բռին պաշտպանող այս
 կինը, վաստակաւոր դայեակ-մանկաբարձ և բուժակ, տէր է անորոշ իգա-
 կանութեան մը, և իբրև մայր՝ ապրած է դժուարին ծննդաբերութիւններ,
 սգաւորուած՝ մահացած նորածիններով...

Ի գուր չէ, ուրեմն, որ վէպը իր ճակատին արձանագրուած կը կրէ՝
 Խորենացիէն աւանդուած արտաշէսեան անէծքը, ուղղուած ըմբոստ որ-
 դի Արտաւազդին՝ **«Անդ կացցես և գլոյս մի՛ տեսցես»**¹⁴³: Պատմողը, իր
 ձևացեալ պնդումներով հանդերձ, թէ՛ **«ինչո՞ւ դէպքը կը յիշեմ՝ իսկապէս
 չեն գիտեր»**¹⁴⁴, ներքնապէս լաւ գիտէ, և արդէն՝ աստիճանաբար ալ գի-
 տակցիլ պիտի ցուցնէ, թէ ինչո՞ւ կը յիշէ...: Ուրիշ բան չի թելադրեր սա

140 Նոյն, էջ 95:
 141 Նոյն, էջ 96:
 142 Նոյն, էջ 148:
 143 «Հարուածը», էջ 7:
 144 Նոյն, էջ 34:

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԹՅՈՒՆ
 Ե (ԺՅ) ԳԱՐԻ, ԹԻՎ 2 (42) ԱՍՊՐԻ-ԽԱՆԻ, 2013
 ՎԷՄ համահայկական հանդես

դիտողութիւնը. «Կը թուի, թէ այդ սոռոցումը տևական չէր, խորքին մէջ (...) այսօր կրնամ ըսել, որ այդ սոռոցումը եղած էր աւելի խորունկ վերոյիշումի մը սկիզբը»¹⁴⁵: Աւարտին ևս, ան փորձ մըն պիտի ընէ հեռաւորութիւն առնելու Յովհաննի արարքէն, անոր մերկ բրտութենէն – փորձ՝ որ զինք ալ լրիւ չի համոզեր արդէն:

Մասնաւանդ՝ որովհետև «Հարուածը» կ'աւարտի բրտութիւն-լեզու երկրնտրանքի մը տռանային ընդգծումով. սեփական (ան)գիտակցութեան վրայ ոճիրին գործած մահացու քաշողութեան հարցադրումով: Նոյնքան խաւար, նոյնքան խորհրդաւոր՝ որքան հեռու անցեալէն աւանդուած առասպել մը, այս հարցադրումը կը հնչէ մենախօս, ինքնախօս զրոյցի մը պէս, Յովհաննի հետ նոյնացման զառանցագին տեսարանի մը յանգման կէտին. «Ա՛յս է որ քեզ կը խռովէ, վրիպած որդին, որ փոխանակ ձակատելու հօր դէմ, փորձեր է զայն ջնջել: Ո՛չ, ամենևին ոչ: Ինչ որ կը խռովէ քեզ բրտութիւնն է, հմայիչ, սոսկալի ու արգիլուած բրտութիւնը այն երեք հարուածներուն, որոնցմով կ'աւարտէր պատմութիւնը և որ լսած եմ, որոշ, շատ որոշ կերպով, կանոնաւոր դիմեցումով մը դէպի եկեղեցիին զանգակին լեզուակը: Անիկա կը թրթռար մէջդ, կ'ուժգնանար, կը տրոփէր, կը թնդար, ականջներդ կը խժային: Հարուածները կը սկսին դէպքը, որ հայրիկը լռեց...»: Եւ կը շարունակուի սահմանելով իր ընտրանքը, որ՝ հօր բիրտ ջնջման փոխարէն, ինչպէս նշուեցաւ արդէն, է՝ «ձկնելով, խորտակելով, պայթեցնելով փականքը, վերջապէս, խօսիլ»¹⁴⁶:

Արդե՞ծք անաստումը հայրական «Մոնս, ծօ» արգելքին՝ մանուկ յիշողութեան մը մէջ «կտրուկ՝ ապտակի մը պէս» արձանագրուած և վէպի էջերուն յաճախանքի ինքնակրկնումով եկած՝ նորէն ու նորէն, – արդե՞ծք այդ անսաստումը հակադարձ բրտութիւն չէ ինքնին, հայրասպանութիւն չէ ինքնին, արդէն գիտակցուած պատմողէն այն ատեն՝ երբ, պատմելէ ետք սպանութեան լուրին բարձրաձայն ընթերցումը իր կողմէ, կ'ըսէ. «Ձեմ գիտեր՝ ինչո՞ւ հայրիկը լռեց, պոռաց մէկէն, կարծես թէ ինք վիրաւորուեր է դաւաճան գնդակէն և այդ փամփուշտը խրեր է իր իսկ թրերուն մէջ»¹⁴⁷: Հայրասպանութիւն՝ խօսքով, բիրտ համրացման բիրտ անսաստումովը, թէն խորհրդանշական դարձած՝ շնորհիւ նոյն այդ անսաստումին – արգիլուած Լեզուի նուաճումին: Նուաճում՝ որ մատչելի չէր անխօս ու տկար Յովհաննին:

Այսպէս, հայր-որդի ընդդիմամարտութեան դաշտը, անցնելով անվայրութեան վիճակէն, ուղղակի կը բացուի համրութիւն-խօսողութիւն էական երկուութեան վրայ: Նախ, արդէն, հայրերը իրենք սակաւախօս են, անհաղորդ, յաճախ անատակ՝ հայրութիւն ստանձնելու: Պատմողը բազմաթիւ առիթներով կը ցուցահանէ հայրը՝ սակաւախօսութեան, անխօսութեան այդ վիճակին մէջ...: Բայց կայ աւելին. կենդանագրուածը չէ միայն խուսափուն ու կիսահամր «արևելքցի տղամարդ» տիպարը: Անոր բերնին մէջ, որդին լռութեան դատապարտող «Մոնս, ծօ» յանդիմանութեան կող-

145 Նոյն, էջ 119:

146 Նոյն, էջ 276:

147 Նոյն, էջ 119:

քին, այս վերջինը տևաբար պիտի լսէ **«շան ձրյնած»** (շան ձգնած, շան ձագ) անարգական կանչը, արձանագրուած՝ իբրև սեփական հայրութեան գործօն ուրացումն իսկ...: Մինչ անոր սերնդակից տղամարդիկ ոչինչ կ'ըսեն որդիին՝ իր հօր մասին՝ կարծելով **«որ հայրիկը (...) գաղտնիք չունէր ինծի համար»**, իրենց միջև սերունդէ սերունդ «գաղտնիք»ներու փոխանցման **«հանդիպում տեղի չէր ունեցած»**, քանի **«Հայրիկը շատնց առեղծուած մըն էր»**¹⁴⁸:

«Նշան»ի մէջ, անվայրութեան զգայնութիւնը կ'ապրուի առաւելաբար՝ ստեղծուող համայնք-վայրի անվաւերութեան, խորթութեան ապրումի ձևին տակ: Հակազդեցութիւնը այս կացութեան ու ապրումին՝ աւելի գործօն է հոս, դրսևորուող՝ հեզնական յաճախակի շեշտերով, հերքումի գրեթէ մնայուն տրամադրութեամբ մը՝ համայնքի հաւաքական այս հայրութեան հանդէպ. ապա նաև՝ մէկ-երկու տեղ միայն՝ հանդէպ սեփական հօր կենցաղային առօրեայ անպատասխանատու դիրքին, թեթևօրէն հեզնաբան, ուրեմն հեռաւորութիւն առնել գիտցող, և ոչ՝ զլացուած հայրութեան մը դառնացած որոնումով: Ու վէպին գլխաւոր հոլովոյթի գիծը՝ աճող անհատականութեան մը տագնապը, աւելի սերտ առնչութիւն չի պարզեր այս պակասին, պարապին հետ: Ի տարբերութիւն **«Հարուածը»** բնորոշող շեշտադրումներուն, իրենց տեղը ընդգծուած, հոս բացակայ հայրութիւնը խնդրոյ առարկայ չէ անհատական աճի տագնապին մէջ, գոնէ չ'երևի իբրև այդպիսին:

Բացակայ հայրութեան պարագայ մըն է պարոն Խաչատուրը, պատումի ներկայ պահուն արդէն մահացած, անցեալին գործօն մասնակից՝ համայնքի կեանքին, բայց որ պատմողի հեռու մանկութեան յիշատակներուն մէջ կ'երևի իբր տժգոյն, տկար հիւանդ մը: Անոր յետագայ բացակայութիւնը իր սիրելի դուստրը յաճախ պիտի յիշատակէ՝ իբրև կորուստը ապաւէսի մը, յենարանի մը:

Հարկ է սակայն յիշել, որ արական ներկայութիւնը, իբր բացասական գործօն, **«Նշան»**ի մէջ կ'արտայայտուի կարևոր կերպարներէն՝ Նշանի նախնականութեան և բրտութեան մէջէն: Նոյնպիսի նախնականութիւն կը դիտուի վէպի երկրորդական, բայց ոչ անկարևոր դէմքերէն՝ Արևիկի եղբայր ժանոյի վրայ, այնքան անպատասխանատու՝ որքան իր մեծ եղբայրը՝ թաղային-կուսակցական «ղեկավար» Աբօն, պիտի ջանայ զինք կարգի հրաւիրել:

Այլ հարց, որ ընկալեալ կարգ-կանոնի և պատշաճութիւններու այս ախոյեանները՝ համայնքի «պատասխանատու» հաւաքական-խորհրդանշական հայրերը, այլապէս վիճելի, հերքելի կ'երևին պատմող մանուկ-պատանիի աչքին: Անոնց հանդէպ կը դրսևորուին յաճախակի «դատախազային» վերաբերումներ, այս՝ ինչպէս և նախորդ երկերուն մէջ, երբեմն հաշուեյարդարի անողոք շեշտերով¹⁴⁹:

148 Նոյն, էջ 120:

149 Նոյն դիրքէն պիտի մեկնին նաև յետագայ գործեր, ինչպէս՝ «Անունը Լեզուիս տակ»ը:

ԳՐԱԿԱՆ ԱՐԿԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
Ե (ԺՅ) ԳԱՐԻ, ԹԻՎ 2 (42) ԱՄՐԻ-ԽԱՆԻ, 2013
ՎԷՄ համահայկական հանդէս

գ- Համրութիւն, լեզու և գրական երկ.–

Վկայութիւնը, այլևս՝ վիպում, գիտենք՝ էական գրաւ է իբր լեզուի գործարկում: Բնան փրկարար, բայց թերևս ճիգի արժանի միակ իրագործումը. միակ զէնքը՝ մոռացութեան, անէացման դէմ: Լեզուի այս կոչումին՝ անմիջապէս, ու հակառակ ներկայ երկերուն մէջ անոր բազմերանգ արտայայտչականութեան նուաճումներուն, կը կցուի յամեցող, ընդոճին դժուարութիւնը, վերջին հաշուող անկարողութիւնը՝ «ըսելու» Դէպքը, ու ասոր խտագոյն արտայայտութեամբ՝ Աղէտը: Դժուարութիւն և անկարողութիւն՝ արդէն ծանօթ՝ առաջին տասնամեակներու երկերու քննարկումէն:

Լեզուի այս հարցը կը դրուի անոր ընկալման այլազան ձևաւորումներուն առթիւ – խօսք, գիր, հաղորդակցութիւն՝ զանազան նշաններով...

«Մեմեր»ը արդէն կը յուզէ լեզուի այս հարցը՝ մէկէ աւելի դրուածքներով, և «Լեզու» հասկացութեան մէկէ աւելի մակարդակներու վրայ: Սկսած «Չայն»ի տևաբար մեկնաբանուող ներկայութենէն՝ մինչև վիպողի ընկալումը, անդադար խնդրարկուած՝ իր իսկ կողմէ: Ապա, մանաւանդ, այս երկի անշրջանցելի միջնորդ լուսանկարներու «լեզուն», անոր քննարկումը...: Ապա՝ հաղորդակցութեան այս արգելքներուն դէմ՝ վիպողին մղումը... վիպելու, յօրինելու – ապաւինելու առասպելեալ ոլորտի...

Լեզուին կարևորութիւնը, և յատկապէս Դէպքը գրաւոր լեզուին յանձնելուն՝ գրելուն կոչումը, թէև որոշ վերապահութեամբ, կը դնէ արդէն երկի նախաբանը: Մեկնաբանելով «Չայն»ին յանձնարարութիւնը՝ լուսանկարուածներու ինքնութիւնը արձանագրելու՝ պատմող-վիպողը կը յարէ. **«Դիրին է մտածել, որ գրուելով չեն մոռցուիր, ինչպէս որ կը կարծէ (...). սակայն կը թուի թէ գրելը անհրաժեշտ է, որպէսզի խախտու, շարժուն, անդադար իրարու խառնուող դէմքերը, դէպքերը, տեղերը, մանաւանդ անունները որոշուին, գտուին ու խտանան, դառնան վերջնականապէս իրական, ամբողջանան, խօսքի գալով հեռաւորին, իրմէ, ինծմէ, քեզմէ բոլորովին անկախանան...»**¹⁵⁰: Անմիջապէս կ'երևի, սակայն, որ այս գրելը արձանագրել մը չէ. պարզ լուսանկարել մը չէ, ինչպէս եղած է գործը անանուն լուսանկարիչին. այլ՝ **«չապրուած առօրեայի երազէն»** մտնել է **«ապրուած իրականութիւն... գրուելով ոչ թէ ոսպնեակին տեղը, որ կը դիտէ դուրսէն, այլ այն միւս կէտը, որ նոյն պահուն (...) կ'անցնէր նկարուողի մտքէն, այն միակ բոպէն երբ աչքը կը միանայ սոսկումի, վերացումի, ուրախութեան փայլին, անոր որ խօսք չէ, այլ լռութիւն, այլ ցանկութիւն մը խօսքի...»**¹⁵¹: Ստեղծումի այս արարքը յարակարծային է, փարատոքսային. որովհետև միանգամայն՝ անձնական, բայց և խորապէս անանձնական. **«Կը լսեմ, վերացումիս մէջ, յանկարծ, ձայնը մտերիմ և օտար, անգրաւելի / անանկ մը ըրէ՛ որ ասոնք երևին / ուղղուելով (...) մէկու մը որ կարենայ ստանձնել անանունութիւնը, լիանայ անով, մտնէ անհետացման կիրքին մէջ, յաջողի կրկնել առանց կրկնելու, երկնելով / անանկ մը**

150 «Մեմեր», էջ 11:

151 Նոյն, էջ 15:

ըրէ՛ որ ասոնք ապրին...»¹⁵²:

Վիպում-ստեղծումի այս մարտահրաւէրը պարբերաբար կ'ընդգծուի գործի երկայնքին, ինչպէս՝ աւարտին մօտ: Վերժինի մէկ վերջին լուսանկարին առջև, պատմող-վիպողը, հետևելով «**իրմէ անդին անցնող**» անոր ակնարկին, կը յարէ. «**Թերևս ալ այդ պահուն ան կը տեսնէ ինչ որ չեմ կրնար տեսնել, այլ կրնամ միայն երևակայել կամ յիշել, կրնամ յօրինել բոլոր այն լուսած պատումներու տենդէն, կրնամ ձղել / (որպէսզի ազատիմ անոր ճնշումէն)**»¹⁵³: Քիչ մը աւելի վեր, արդէն, Վերժինի անհատականութիւնը լուսաւորելու ուրիշ փորձ մը, ուրիշ լուսանկարէ մը մեկնած, և հաստատելով անոր «**դէմքին վրայ տարածուող, զսպուած անշուշտ, տարփանք[ը], անոր սև յօնքերէն, աչքերէն արտաբխող անսովոր մութ գրաւչութիւնը**»,– յանգած էր ցնցող ուժգնութեամբ սա յօրինումին. «**անոր վերագրուած արութիւնը, ինծի այնպէս կը թուի, ո՛չ թէ այլափոխումն ու այլասերումն էր կնոջ, այլ այդ աննուած իզութեան մէկ դիմակը, այն որ Վերժին նետած է ահա դէմքէն, նկարին մէջ, և կը նայի բացորոշ՝ իր առեղծուածով: Քանի մը տարի ետք (...)** մաշած հագէն, հիւծած, գլուխը պիտի դնէ բարձին, չարթնալու համար: (...) Վերժին չմտաւ արդեօք խեղդուած՝ իր մէջ լիովին ապրող, զինք ողողող, յորդող և անդիմադարձ տարփանքէն...»¹⁵⁴:

Ի հարկէ, միշտ անկայ է գիտակցութիւնը՝ յօրինումի այս ճիգի ընդոծին անբաւարարութեան. քանի, Վերժինին նուիրուած այս երկար գլուխի աւարտին, արդէն մէջբերուած «**Յիշատակագիր**»ը, մեծ-մօր ծննդեան ու մահուան թուականներու անորոշութիւնը շեշտելէ ետք, կը փակուի՝ անոր անձի անդարմանելի անծանօթութեան, աննուածելիութեան ընդգծումով. «**Առ այժմ Վերժին չէ ծնած, այլ մեռաւ: / Բայց ո՞վ էր**»¹⁵⁵:

Դէպքը խօսելու, անոր բրտութիւնը բառի վերածելու անկարելիութիւնը՝ արդէն կը պայմանաւորէ «**Հարուածը**» վէպին ամբողջ կառոյցը: Պատմողին լրագրողի ծպտումը, դէպքը բազմաթիւ կողմերէ ու բազմաթիւ վկայութիւններով պաշարելու կրկնուած փորձը, առարկայական «բացատրութեան» մը որոնումը,– բոլորը՝ երեսակներն են խօսքի այդ դժուարութեան, կազմելով միանգամայն փուլերը՝ զայն շրջանցելու, բառնալու հսկայ ճիգին: Շարունակելով ուրեմն, նաև, վկայել լեզուի դժուարութեան մասին, անկարողութեան մասին՝ անգամ մը ևս՝ նուածելու Դէպքը:

Աւելի շօշափելի՝ գրելու մանրամասնեալ ձիգն ու դժուարութիւնը, վէպին մէջ, կը յայտնուին սկիզբէն՝ ա. մասէն, տպաւորիչ արտայայտչականութեամբ մը. «**Թաղի յիշողութեան մէջ արձանագրուած երեք հարուածները մտան մէջս, թրթռացին ու լռեցին: Յովհան սարկաւազի դէմքը, իր չոր, տժգոյն մաշկով, իր խուսափուկ ու պզտիկ աչքերով, իր թովոուն ականջներով և ընդարձակուող ձակատով դարձաւ վերծանելի մագաղաթ: Գիտեմ, որ այստեղ, հիմա, անոր վրայ կը տարա-**

152 Նոյն, էջ 16:
153 Նոյն, էջ 133:
154 Նոյն, էջ 125:
155 Նոյն, էջ 136:

ծեմ տարիներուն խորութեամբ պեղող աշխատանք մը, գուցէ այնտեղ կը յայտնաբերեմ հետքեր, որ չկային, անոնք որ պրպտումները, մտքի սևեռումները կը յօրինեն ակամայ»¹⁵⁶: Սեփական գրութիւնը, «անվստահելիութեան» այս կասկածէն անդին, աւելի ծանրակշիռ թերիներու մեղադրանքով պիտի ծանրաբեռնուի քիչ անդին, թաղեցիներու հետ յաջորդական գրոյցներու աւարտին: Նոթագրութեան թերիներ, արձանագրուածի անբաւարարութիւն կամ անիմաստութիւն, գրուցակիցներու իսկ խօսքերուն մէջ՝ մէկէն միւսը անխուսափելի հակասութիւններ, անյարիր զուգորդումներ...:

Հետապնդուող Դէպքը անգրկելի, անգրելի կը հանդիսանայ ի վերջոյ. «Կարծես չեմ գացած մինչև ծայրը, չեմ գտած շրջագիծը, ուզած եմ պատմութիւնը փրկել մոռացումէն, ինչպէս կ'ընէին ատենին, երբ լուրջ, պատասխանատու, կարծես կրելով ազգին բովանդակ ճակատագիրը իրենց փետուրին վրայ, կը բանային մագաղաթին առաջին էջը, / և ընդ գրով կ'արկանէին / աղէտք վշտագինք...»: Աւելին. «Չեմ գացած գրառումէն անդին, խօսքի քառսային ու անկարգ թաւալէն, որուն պէտք էր ուշադիր եղած ըլլայի (...), որովհետև պատմութիւնը ինչ է ի վերջոյ եթէ ոչ խախտու, անկազմակերպ, փախչող իրողութիւն մը, տեսակ մը խտորում, թիրրնթացում մը պիտի ըսէի. հազիւ կորզեր եմ հապճեպ պատկերներ, տարտամ զգայնութիւններ, սաղմնային մտածումներ (...): Իրադարձութիւններով ու մանրամասնութիւններով հմայուած գեղչեր եմ եզրայանգումը (...): Միաւորեալ հեռապատկերը կը պակսի, ինչպէս որ կը պակսին պատմութեան բազմաթիւ խաւերը, որոնք ծաւալ ու խորութիւն, մակերես ու կարկառ պիտի տային պատահարին»¹⁵⁷: Կու գայ նաև հարցադրումը, հոս ևս՝ ինչպէս նախորդ վէպի աւարտին՝ Վերժինի դէռ անյայտ մնացող ինքնութեան մասին. «Ինչ ըսել է հեռապատկեր: / Ինչ ըսել է գրել»¹⁵⁸:

Աւելի անդին՝ անըմբռնելի պակասը կարծես ուրիշ տեղ է. «Ոչ պաշտօնական տարբերակը, ոչ ալ բերանացի պատումը կը բաւարարէին զիս, անշահեկան չէին, ո՛չ, ընդհակառակը չափազանց հարուստ էին (...), բայց կարծես գաղտնիք մը կար, որուն չէի յաջողած մօտենալ...»¹⁵⁹:

Արժէքներու, հաստատելի կամ գտանելի ճշմարտութեան մը այս հարցադրումը կը խախտէ, ապա կը քանդէ մտածումի ամբողջ համակարգը, մարդու ամբողջ հոգեմտաւոր կառոյցը՝ իր հիմներով. «Թէ ինչպէ՞ս մտածում մը կը հասուննայ մտքին մէջ, ինչպէ՞ս կը ձիւղաւորուի, ինչպէ՞ս կը հաստատէ ինքզինք, իսկապէս կարելի չէ գիտնալ (...): Պզտիկ ցնցումէ մը սկիզբ կ'առնէ առաջին ձեղքը (...), ընդյատակեալ ծաւալներուն ճնշումները կը բանին գայն, հետզհետէ ձեղքը կը դառնայ քերծ, ժամանակ, կը ձիւղաւորուի»: Ու քանի մը տող անդին՝ իր ծայրագոյն փուլին՝ «ինչ որ մտածում կը կոչենք, խախտումի մը, խորտակումի մը հեռաւոր բխումն է, ատոնցմէ բարձրացող փայլակնային

156 «Հարուածը», էջ 34:

157 Նոյն, էջ 92:

158 Նոյն, էջ 98:

159 Նոյն, էջ 123:

հերձ մը: Այսպէս է որ գուցէ չլսուածը կ'արձագանգէ մտքին մէջ, կը թրթռայ ու կը թրթռացնէ քեզ (...), կը գրաւէ քեզ ամբողջովին, կը դառնայ անբնութիւն, մտասկեռում, տեսակ մը խօսքի և հակախօսքի բեկում, կը բռնանայ, և այն ատեն կը տոգորուիս անով ու կը տրուիս խորտակումի դէպքին»¹⁶⁰:

Այս գնով է, ահա, որ Դէպքը կը խօսուի, կը գրուի: Լռութիւն պահելու՝ ներքին թէ արտաքին աղբիւրէ հասած հրամաններու անսաստումով, «ձկեղով, խորտակելով, պայթեցնելով...»¹⁶¹:

«Նշան»ի մէջ, խօսքի և գրութեան դժուարութեան երևոյթն ու ապրումը, ի տարբերութիւն նախորդ գործերու, ուր իբրև միջանկեալ արգելակ կ'երևէր հայրական բրտութիւնը, կը կապուին ուղղակի ինքնացման ընթացքին, անոր դիմագրաւած դժուարութիւններուն (ատոնց՝ բաւարար չափով անդրադարձ եղաւ աւելի վեր): Ուրեմն և այդ ընթացքն է, իր արգելակումներով, որ կ'ապրուի իբրև ներքին լեզուի, ինքնապատկերացման-ինքնազգացման առաջնորդող լեզուի չգոյութիւն:

Ինքնացման տագնապը, այսպէս, ուղղակի մատնանիշ կ'ընէ տարբադադրուած և անարտայայտելի աշխարհ մը. աշխարհ մը նշաններու, անընթեռնելի, անմեկնելի: Կը դառնայ անոր բաղադրիչ մասնիկն ու հետևանքը՝ միանգամայն:

5- ՓՈՒԱՆ ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹԵԱՆ. ՎԿԱՅՈՒԹԵՆԷ ՄԻՆՉԵՒ ՎԱԻԵՐԱԳՐՈՒՄ – ԵՒ ՅԵՏՈ՞Յ...

Պըլտեանի արձակին գլխաւոր նուաճումը՝ սեփական, շեշտօրէն ենթակայական աշխարհի մը ստեղծումն ու մատուցումն է, գրականութեան անձնակնիք լեզուով՝ գրական նորորակ արևմտահայերէնով մը, իբրև ուրոյն, անանջատելի մասը այդ աշխարհատեսիլքին: Ու ատոնց իբրև խորքի պաստառ՝ մեր Սփիւռքի «արևելեան կողմանց» համայնական կեանքին մատուցումը, լայնատարած որմնանկար՝ միանգամայն ճոխ գոյն-երանգներով ու նկարագեղութեամբ:

Սոսկ երևութապէս յարակարծիք է փաստը, որ Սփիւռքի կեանքի ամենատիրական այս որմնանկարումները, մեր ներկայի վաւերացման, վաւերագրման ազնուաթուղթերը, կրնային երաշխաւորուիլ միայն այդպիսի անձնակնիք լեզուով և նոյնքան անձնակնիք աշխարհատեսիլքով: Հակառակի փաստով ցոյց տալով, եթէ ատոր կարիք կար, որ մեր համայնական կեանքի նախնականօրէն իրապաշտ պատկերումը, նախնականօրէն իրապաշտ գրականութեան լեզուով մը՝ ինչպէս եղան ցարդ արևելեան այդ Սփիւռքի փորձերը տուեալ մարզին մէջ, պիտի տար շատ սահմանափակ արդիւնք մը միայն:

Կը մնայ դեռ խորհրդածութեան նիւթ դարձնել պըլտեանական վաստակի անբաւարար, շատ անբաւարար ճանաչումը՝ մանաւանդ հայկական

160 Նոյն, էջ 124:

161 Նոյն, էջ 276:

Սփիւռքի տարածքին: Եւ հարց տալ՝ գրականութեան մասնայատուկ, անձնական պատկերացում մը, գրականութեան անձնակնիք և զարտուղութեան հակող լեզու մը՝ կը բաւեն արդեօք բացատրելու այս իրողութիւնը¹⁶²: Թե՛ պէտք է մտածել հաւաքական ուրացումի մը մասին, աւելի կամ նուազ գիտակցուած ժխտումի մը մասին: Հանդէպ «լուսանցքային» ստեղծողի մը, որ կը մերժէ գաղափարախօսական ուղերձի կարծրատիպերը...: Հաւանօրէն երկու գործօնները շատ ալ չեն անջատուիր իրարմէ, և միասնաբար կը ծաւալեն իրենց արգելիչ, խաթարիչ ազդեցութիւնը:

Բայց... ինչ կը վերապահէ ապագան, մօտիկ ապագան:

Հարցը հոս՝ չի վերաբերիր պըլտեանական վաստակի ապագային, որ չի կարօտիր հարցադրումի: Հարցը և հարցումը կը վերաբերին՝ արևմտահայ գրականութենէն մինչև սփիւռքահայ գրականութիւն նետուած իրերայաջորդ սերունդներու շղթայի յանգումին:

Ո՛ր է, ո՛ր հասած է այսօր, ո՛ր պիտի յանգի վաղը՝ այդ շղթան: Կ'ըմբռնենք՝ հաւաքականօրէն՝ որ հաւաքականութիւն մը կ'ապրի, կը վերապրի միայն սեփական մշակոյթով, այդ մշակոյթի որակով: Եւ՝ համաշխարհայնացման ու համացանցային արժեգրկումներու՝ **ինֆլասիոնի** այս ժամանակներուն իսկ՝ հաւաքականութիւն մը կ'ապրի սեփական գրականութեամբ: Ինչ որ կը փաստուի՝ մշակոյթի տէր և իրենց գրականութիւններուն գուրգուրացող բոլոր ժողովուրդներու կեանքին նետուած պարզ ակնարկով մը, միշտ այսօրուան մասին խօսելով – ի հեճուկս՝ գրականութեան վերահաս վախճանը փողահարող բոլոր իմաստակներուն:

Փաստ է, սակայն, որ արևմտահայութեան մնացորդաց սփիւռքահայութիւնը շատ քիչ կը կարդայ, չի՛ կարդար գրականութիւն. չի կարդար մանաւանդ հայալեզու գրականութիւն. կ'անգիտանայ գրականութեան լեզուն – նոյնիսկ եթէ տեղ–տեղ գիտէ և կը գործածէ պարկեշտ գրական հայերէն մը, յաճախ կարծրատիպ ու սահմանափակ, դեռ զարդարուած՝ փոխառեալ, օտար եզրերով: Այս դասալքութեան իբրև շատ դիւրին չքմեղանք՝ դրօշի պէս պարզելով, յաճախ, ցրօնքի վիճակը, անոր «առարկայական» դժուարութիւնները...

Փաստ է, մանաւանդ, որ հազուագիտ հեղինակներ, որոնք ընտրած են հայերէնը մշակել, սեփականացնել, սեփականօրէն նորարարել, – կ'ընկալուին իբրև տարօրինակ լուսանցքայիններ. իրենց խօսքը կը հնչէ իբրև «ձայն բարբառոյ յանապատի» և իրենց յաճախումը չի յանձնարարուիր, չի քաջալերուիր – չըսելու համար աւելին...

Կարելի է, սեփական ներքին վիճակներու թելադրանքի կողքին, իբրև այս ընդհանրական իրադրութեան արձագանգ ընկալել Գ. Պըլտեանի կողմէ շատ կանուխէն արձանագրուած այսպիսի տողեր, արդէն՝ հոս

---

162 Կ'արժէ հոս նշել, որ «Սեմեր»ը, տպուած Փարիզ՝ 1997ին, լրիւ անձանօք էր լիբանահայ հասարակութեան եւ գրական շրջանակներուն, երբ 2012ին՝ 15 տարի ետք՝ Լիբանան մուտք գործեց... իր ֆրանսերէն թարգմանութեան–հրատարակութեան առթիւ (Parentheses հրատարակչութիւն, Մարսէյլ, 2011) և լիբանո–ֆրանսական մշակոյթային շրջանակներու նախաձեռնութեամբ: Եւ այն ատեն միայն՝ տեղի ունեցաւ նաև հանդիպում մը, առաջինը՝ լիբանահայ հասարակութեան և միութենական կազմերու հետ՝ այս երկին և առհասարակ նոյն լիբանահայութեան երէկն ու այսօրը որմնանկարող Պըլտեանի վէպերու շարքին շուրջ: Տեղ է մէջբերելու՝ «Յիւրան եկ և իրենանք...»:

մէջբերուած–արժևորուած. «Կը գրեմ լեզու մը մեռած... / հողը ոչ ծննդեան ոչ յարութեան / ուր գիրեր կ'ապրին / օ հող յօրինուած միջօրէին մահուան...»: Կամ, նորագոյն երկի մը էջերէն եկող, սեփական լեզուի հասցէին իբրև որակում տրուած «անժողովուրդ լեզու» մոայլ–անհորիզոն բնորոշումը:

Ասիկա՝ պայմանաւ սակայն, որ՝ հեղձուցիչ հեռանկարներու դէմ՝ միշտ կանգուն պահուի խօսքի–գիրի պրլտեանական ձեռնարկին, ոչ որէ գոյութեան հրաւիրուած ինքնածին այս վաստակին, ձրի բայց խորիմաստ այս գրաւին միւս, «դրական» սահմանումը, նոյնպէս՝ այս աշխատասիրութեան մէջ արդէն ընդգծուած. «ըլլալ հովով լոյսով աղով անձրևով թանձրացած թրծուած ժողովեալ ժամանակագիրը»:

Summary

THE TIME OF CONSTATATION

Ex re the re–edition of Grigor Beledian’s novels

Haroutiun L. Kurkjian (Athens)

The present essay attempts to analyze several prose works of diasporan author Grigor Beledian. The three works presented here, his first novels, “Semer” (“Thresholds”), “Harvadze” (“The Blow”) and “Nshan” (“Mark”), have been republished recently in a single tome by publisher Sarkis Khachents (Printinfo) in Armenia.

The article first examines G. Beledian’s first two decades of literary production, both prose and poetry (free verse), with which the reading public, not only in Armenia but also in the diaspora, is often unfamiliar, and which has not been sufficiently studied, in order to reveal the maturation process of the author’s choice of themes and prose technique.

The study then addresses the three aforementioned novels.

In conjunction with the critique of the works itself, the study seeks to appraise the “Beledian phenomenon” in contemporary Armenian literature, especially in the Diaspora. In this context, it is necessary to note that in the Middle Eastern communities, literary creation, especially in prose, stagnated during the half century following their establishment, due to the overbearing dominance of traditional stereotypes and the social and cultural isolation inherent to such communities, rendering them incapable of partaking in the international literary movements of their era. In contrast, the first generation of Armenian Diaspora authors in Europe had achieved notable success in the same domain.

G. Beledian’s work in the form of novels, the outcome of a highly personal literary conception and language, bridges the gap between the traditional literary practices of the past referenced to above and the contemporary world, creating a series of literary murals of unprecedented expanse and depth, personal testimony from the collective past of those Middle–Eastern communities.

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒՄ

2013 թ. (ԺԵ) քառրի, թիվ 2 (42) ասորի–հունիս, 2013 ՎԷՄ համահայկական հանդես